

Орга № 4. 2018

(зорбанан кеп)

Пачхьалкхан бюджетан учреждени
«Литературин-исбаьхьаллин журнал «ОРГА»

Арадолу 1958 шарахь дуьйна

Шен ненан мотт халкъо,
Сий ойбуш, Iалашбахь,
Цу халкъан парIато
Цхьаммо а хьошур яц.

Мамакаев Мохьмад

сайташ: www.orga-journal.ru

эл. почта: orgagroz@mail.ru

Кьорта редактор
Алиева Зарина Лом-Алиевна

Редакцин кхеташо:

Абдулаев Леча
Ахмадов Муса
Бексултанов Муса
Бурчаев Хьаьлим
Бадаева Iайшат
Минкаилов Эльбрус
Сумбулатов Дени
Цуруев Шарип
Шамсудинов Бувайсар

Журнал диллинарг:

Нохчийн Республикин кьоман политикин, араьхарчу зIенийн, зорбанан, хаамийн Министерство

364060 НР, Соьлжа-ГIала,
Дудаев С. бульвар. Радион цIа

Журнал зорбанехь кхаа баттахь цкъа арадолу,
электронни кепехь
- хIора баттахь

Редакце схьалушйолу произведенеш зорбатухна хила еза. Журнала тIе ца тоьхначу произведенийн маххадор а, уьш авторшка юхаялар а редакцино шена тIе ца лоцу.

Суьрташ даьхнарг – Катаев М-Э.

ЧУЛАЦАМ

ЮБИЛЕЙ

Мамакаев Иаьрбин – 100 шо	
СУМБУЛАТОВ Дени	
«Кавказ, хьо яра сан да-нана хилла...». <i>Статья</i> .	3
МАМАКАЕВ Иаьрби	
Даге. <i>Стихаи</i> .	9
Ахматова Раисин – 90 шо	
ЭЛЬДЕРХАНОВА Зайнап	
Ахматова Раиса – экаме кьонах зуда. <i>Статья</i> .	11
АХМАТОВА Раиса	
Нене. <i>Стихаи</i> .	14

ПРОЗА

БЕКСУЛТАНОВ Муса	
Ирча Гуьйре. Стигала тIай. <i>Дийцарш</i> .	16
ХАБАЕВ Исмаил	
Ойланаш. <i>Эссеи</i> .	24
ЭЛЬСАНОВ Ислам	
ЦегIачу декхнийн боьлак. БIаьсте хаалора.	
Хинцца бен садаьржаш дацара. <i>Повесть-мозаика</i> .	36

XX-ЧУ БIЕШЕРАН ЛИТЕРАТУРА

ГАДАЕВ Мохьмад-Салахь	
Вер-витар. <i>Дийцарш</i> .	47

КРИТИКА А, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИ А

АЛЬБЕКОВ Нурвади	
Гадаев Мохьмад-Салахьан прозин лингвокультури мехалла. <i>Статья</i> .	51

ПОЭЗИ

РАМАДАН Самира Бено (Иордани)	
Хьо воцучу дуьненахь олхазарш декар дац. <i>Маьриша стихаи</i> .	56
КУСАЕВ Иадиз	
Сан гIала. <i>Стихаи</i> .	61
Ахматукаев Адам	
Хьуна а лиьна... <i>Стихаи</i> .	64
ШАХАБОВ Сайд-Селим	
Гена мел даьхнариг герга а догIуш. <i>Стихаи</i> .	66
АРЦХИН ГАР	
Маршалла ду хьобга, сан лозу гIайгIа. <i>Стихаи</i> .	68
ДЖЕБИЕВ Хьусейн	
Безамо йина чов ерзалур яц. <i>Стихаи</i> .	72

ХЬЕХАРХОЧУН ДЕННА

ТАТАЕВА Хьурмат	
Хьомсара хьехархой. <i>Стихаи</i> .	76
ЭЛЬДЕРХАНОВА Зайнап	
Халкьан хьехархо. <i>Статья</i> .	79
ИСРАИЛОВА Луиза	
Ден хьехамашца еха со. <i>Эссе</i> .	81
ЗАКРАИЛОВА Мадина	
Хьехархо. <i>Стихотворени</i> .	82

ГОЧДАРШ

ПАШАЕВ Абу	
ВуьрхIитта дешдакьа ненан магтахь	83
Хокку. <i>Гочийнарг Пашаев Абу</i> .	85

ДРАМАТУРГИ

АХМАДОВ Муса	
Шен цIа – цIен цIа. Трагикомеди.	86

Юбилей

Мамакаев Гаьрбин – 100 шо

СУМБУЛАТОВ Дени

«Кавказ, хьо яра сан да-нана хилла...»

Дадаханчу бешеран 30-чу шерашкахь тайп-тайпанчу жанрашкахь языйна дуккха а керла исбаьхьаллин произведенеш зорбанера араевлира нохчийн яздархойн. Оцу поэтех вара Мамакаев М., Гадаев М-С., Мамакаев I. Уьш бара нохчийн маттахь вайн къоман поэзехь керла дош аьлларш, шайл хьалха аьллачу исбаьхьаллин дашах шен дикаллица, говзаллица къаьсташ долу дош аьлларш.

Мамакаев Гаьрбин ялхитта шо бен дацара «Рабфак» стихотворени цо языйнчу хенахь. 1936-чу шарахь дуьххьара зорбанера араевлира Гаьрбин стихаш. Цуьнан стихаш, кхечарех тера йоцуш, керла яра шайн кепача, чула-цамца, мукьамца. Илманчо Минкайлов Э. чIагIдарехь, силлабо-тонически, дактилан кепехь нохчийн поэзехь дуьххьара стихаш языйнарг Гаьрби ву. Хазачу мукьамехь, цIеначу нохчийн маттахь языйна стихаш хазакхеташ йоьшу-ра дешархоша, царех цхьаерш иллешка, эшаршка а ерзийна, локьхура халкьо: «БIаьстенан Iуьйре», «Баркалла хьуна», «Хелхаран бал», «Маржа яI!» БерхIитта-ткъа шо бен дацара поэтан цуьнан дешнаш тIехь даьхна иллеш а, эшарш а Нохчийчохь, тIаьхьо – Нохч-ГIалгIайн республикехь локьхучу хенахь. Дукха къона волуш везаш а, везаш а волу поэт хилла дIахIоьттира Гаьрби. Везаш а, везаш а хиларо цуьнан дахаран сирла, цIена некь сингаттамо кхуьйлира. Ткъа шо бен дацара поэтан СССР-н яздархойн Союзан

декъашхойн моҒаршка иза тҒеэцча. Кхоллараллин новкъахь итт шарахь бен къахьега ца витинчу, кхоллам ца хиллачу Іарбис дуккха а лаккхара исбаьхьалла йолу произведенеш язйина. ХІора а дош, шен сих а доккхуш, по-эта яздина дела, керла васташ кхоьллина дела, дешархочун сих кхеташ ду. Сих кхеташ, дог хьостуш а ду, цуьнан хІора а дашехь хесториг Даймохк, безам, Іаламан хазалла, доттаҒалла, ша вина, шен бералла дІаяхана Теркайист йолу дела. Говзанчо исбаьхьа хаза диллина сурт бІаьргашна хьалха дІахІутту, Іаьрбин «Сарахь Теркан тоҒехь» стихотворени ешча (и стихотворении шен І7 шо долуш язйина Іаьрбис):

Ма хаза ю-кх хьо, шера тоҒи,
Хьайн бай тҒе цҒен зезаг даьлча,
Ма хаза ю-кх хьо, Теркан Ғайре,
Хьайна тҒе баьццара къаж яьлча.

ДІо варшахь къоркхокха бека,
Малх а бу реҒа тҒе лахлуш,
Мархашлахь кІайн куьйра техка,
Суьйренца чудерза кечлуш.

КІудалца йоІ хи дан йоҒу,
Ша хьегнарҒ веьний а хьоьжуш,
Велакъежаш, кІант дуьхьал воҒу,
Хьалххе, ша аьндерҒ а кечдеш.

Уьш совцу. Цара безам буьйцу,
Терк доьду, иллица Іенаш,
ДІадевлларш, хиндерш цара дуьйцу,
Даккхийде и шиь, шайн ирс гуш.

Со Іийна цу Теркан тоҒехь,
Виц а лой, тулҒеша хьоьстуш,
Цу тоҒен эсалчу хІонехь
Мархашца са тҒемадуьйлуш.

Меллаша малх хьулло реҒахь,
БІаьргашна чухьоьжу бодаш,
ДоттаҒ! Цу суьйренца тоҒехь
Хьо Іийний, Терке а хьоьжуш?

Ма хаза ю-кх шера тоҒи,
Шен бай тҒе цҒен зезаг даьлча,
Ма хаза ю-кх и Теркан Ғайре,
Ғамар тҒе баьццара къаж яьлча!

Цхъа моґа, цхъа дош шена юкъара дґадаьккхича, и исбаьхъа, хаза кхоьल्लीна сурт поэта ма- кхоллара хирдоцу дела, ма-ярра дґаязйира вай и стихотворени. Ёаьрби поэт-лирик вара, уггаре а ховха шен синхаамаш дешархочун сине а, даге а дґакхачо похґма долу лирик. Ёаьрбис, вай лакхахь ма-аллара, дуьххъара нохчийн литературехь кхоьллира говза васташ. Шен бґаьргашна гушдерг дґаяздарх тоам а бина Ёачу поэтех вацара Ёаьрби, шена гушдерг куьце, васте дерзийна, хазачу дашца варкь а даьккхина, бґаьрг хьостучу суьртехь дешархочуьнга дґакхачо говзалла йолчу поэтех вара.

Цундела похґма долчу Ёаьрбин тоьлла стихаш цґеяххана бевзачу поэташа Э.Багрицкийс, А.Тарковскийс, Н.Асановс гочийна, 1938-чу шарахь Москвахь арадовлчу «Халкыйн доттаґалла» («Дружба народов»), «Цґен седа» («Красная звезда») журналийн аґґонаш тґехь арайийлар ларамаза дацара. 1940-чу шарахь араелира поэтан хьалхара «Теркан тулґенаш» цґе йолу стихийн, кхаа поэмин дакьойх лаьтта гулар. Оцу шарахь дешархошка кхечира «Винчу юьрта» цґе йолу повесть. 1941-чу шарахь араелира «Нохчийн лаьмнашкахь» цґе йолу поэма, Ёаьрбин цґе нохчийн литературехь гуттаренна а яха йитина йолу. Поэтан хґора а произведенино керланиг деара нохчийн литературе.

Харц мотг а бина, йоцу цґе а кхоьल्लीна, поэт набахтехь яккха итт шо хан а тоьхна, чувоблира. Ростов, Красноводск, Чита, Хабаровск, Магадан ґаланашкарчу лагершкахь, набахтешкахь дґаяхара Ёаьрбин дахаран ялхитта шо хан. Оцу ялхитта шарахь дейтта шо Магаданехь даьккхира поэта. Мацалла, шело, шена дукхабезачу Даймахках, йиша-вешех, доттаґаьх, уьйрех кьастар хала лайра поэтан экамеchu даго. Цунна цигахь девзира дика а, вон а адамаш. Вевзаш волчу поэто, журналисто Кусаев Ё. ша Мамакаев Ёаьрбих язйинчу статьяхь боху: «ґулаган эпопеян шерашкахь Мамакаевна бевзира, доттаґаллин уьйраш тийсаелира бевзаш болчу дуккха а нахаца: СССР-н халкьан артистка Жженов ґ., цґеяхханчу конструкторца Королев С., яздархочуьнца Солженицынца (цо поэтна совґатна делла куьйгаьозанаш хґинца а лардеш ду Ё. Мамакаевн музейхь), эшарш лакхархочуьнца Русланова Ё. (Ёаьрбина цо совґатна елла шен эшарш тґехь йолу экьанаш музейхь ю)».

Оцу уьйраша ваха ницкь лора цунна, кханенах дог а ца дуьллуьйтуш. СССР пачхьалкхан баьчча Ё. Сталин веллачул тґаьхъа набахтешкара арабехира цхьаболу тутмакхаш. 1944 чу шарахь нохчийн халкьаца цхьаьна Казахстане дґабигинчу шен гергарчех, доьзалх 1956-чу шарахь дґакхийтира Ёаьрби. Оцу хенахь «Къинхьегаман байракх» газетан редакце воґура поэт шен керла произведенеш йохьуш. Нохчийн магтахь газет арадаккха, нагахь радиохула вайнехан эшаршка, мукьамашка ладоґа коммунистийн партино, Ёедалан куьйгалхоша а бакьо ю мотгийтина хан ю иза. Кхин йоккха маршо, бакьо ца хиллехь а, кхоллараллин нехан кґеззиг аьтто белира вовшахкхета, шашь язйинарг вовшашна еша, шашь язйинчех Ёедало магийнарг газетан аґґонаш тґехь аряккха. Цу хенах а, Ёаьрби шена вовзарх а иштта яздо шен «Дагалец-машкахь» нохчийн халкьан яздархочо Айдамиров А.: «1957 шеран бґаьстенан юьххьехь Алма-Ата ваха дагадеара суна, сайн дийцарх а, стихех а хґун деш бу хьажа а, яздархой бовза а.

Апрель бутт чекхбала иттех де дисинчу хенахь Алма-Ата вахана со

«Къинхъегаман байракх» газетан редакцехъ цхъаьнакхийтира Арсанов С., Мамакаев I., Музаев Н., хIетта яздан буйлабеллачу Эдилов Х., Ведзижев А., Боков А., Ахматова Р., Джамалханов З., Гадаев М-С Даймахка дIаваханера. Со цигахъ волуш дийцаре дира сан «Къоналла» дийцар а, стихаш а. Стихех дерг-м Хасмохъмада соьга сайга дийцира. Уьш ледара го бохура, ритм, рифма а йоцуш, стихийн техника а ца ларъеш язйина. Иза бакълоьра. Суна ца хаьара рифма, ритм хIун ю. ТIекIел биъ я бархI могIанаш язбичахъана, стихаш хуьлу моьтттура суна. Сан дийцарх къамел дира Ведзижевс. ЛадогIуш бара Боков А., Джамалханов З.. Ахъмада къамел деш чувеара Мамакаев I.

Иаьрбин кхолларалла суна жима волуш евзинера, чIогIа еза а еллера. Цуьнан дуьххьарлерчу книгин – «Теркан тулгIенаш» – цIе йолу стихийн гуларан мужалт даим а дагахъ лаяттара суна: сийначу Теркан тулгIенаш, Иаьрбин сурт а.

Суна Иаламат чIогIа езаеллера цуьнан кхолларалла, къаьсттина – «АслагIа, Селахъат» цIе йолу поэма. 1942-чу шарахъ лаяцна, ГУЛАГ-н лагершкахъ дейт-та шо даьккхина, дукха хан йоцуш реабилитировать а вина, цIа веанера иза...

И сан дийцар хастийра Иаьрбис. Мотт а, чулацам а дика бу бохуш, суна хIун ю ца хуу композици, сюжет, кульминаци а хъехош. Иаьрбис ма-хесттора, и сан дийцар дика доций хаьара суна, аьттехъ а. ХIетте а, цуьнан къамело чIогIа маслаIат дира суна. Оцу сан дог доьхначу миноташкахъ Иаьрби цига ца нисвеллехъ, цо суна и маслаIат ца динехъ, хъанна хъаьа, литературехъ болх дIатесна хила а магара ас».

Абузаран тоьшаллехъ билгалдолу цхъаь, иза коьрта а ду: Иаьрби цIена са долуш, дог дика долуш стаг хилар. Халкъах а, махках а къаьсттина, набахтешкахъ, лагершкахъ яккхийтинчу хено кIоршамалла, хъагI, дегаволла ца кхол-лаялийтина Иаьрбин амалехъ.

Нохч-ГIалгIайн республике цIавеанчу Иаьрбис ша яздархойн Союзехъ йоц-чачу хенахъ литконсультант болх беш дуккха а къоначарна гIо-накъосталла дора. Партин могIаршка ша юхаметтахIоттийча, партбилет схъацаэцарна, литконсультант волчуьра дIаваьккхира Иаьрби. Зорбанера ара ца йоккхура «Винчу юьрта» цIе йолу повесть. Бахъана? Оцу повестехъ хъахийна I3 шо нохчийн халкъо Сибрехахъ даьккхинчу I3 шарца кхоллараллин нехан дашна тIехъ терго латточара дозар, повестехъ юьйцург кхин хан, кхин зама, кхин хиламаш белахъ а. Юха а, антисоветчик аьлла цIе а тиллина, психбольнице вил-лира Иаьрби. И хала киртиг цунна тIехIоьттинчу хенахъ орцахвеара, I.Кусаевс дийцарехъ, Нохч-ГIалгIайн республикехула «Правда» газетан собкор волу Сергей Воронин. Цо, 1940 шарахъ зорбатоьхна хилла повесть Москварчу би-блиотекера Соьлжа-гIала еана, гайта езачарна гайта а гайтина, тоьшалла дира «Винчу юьрта» повесть вайнах Сибреха бигале язйина хиларан. Цул тIаьхъа бен мукъа ца ваьккхира Иаьрби.

Харцонаша, набахтешкахъ, лагершкахъ лайначу баланаша, дукхаеза йиша Тамара хеназа кхалхарца боьзначу сингаттамо а могошалла эшийнера Иаьрбин.

Дуьненахъ якккхинчу йоцчачу хенахъ шена дукхабеза болх бан, шен йи-ша-вешех, доьзалх марзо эца а ца витира поэт. Цуьнан иштта кхоллам хила-ран бахъана деккъа цхъаь дара: Иаьрбина шен халкъ, Даймохк безар, похIма

долуш хилар. ПохІма долуш хиларна – хьагІ йолчарна ца везара; халкъ а, Даймохк дукха хазачу нохчийн маттахъ хесторна – Іедална ца везара. Іаьрби нохчийн литературехъ дუьххьарлерниг ву доггах Кавказ, Нохчийчоь, нохчийн къам хестийначех, ша оцу хастамашца лаьмнийн баххьашка хьалавала а ца Герташ:

Сан лекхий
 Я лохий
 Хила ца деза:
 Юккъера стаг ву со,
 Хьан Іин чохъ кхиьна.
 Кхийнарг,
 Іамийнарг со нохчий беа,
 Кавказ, хьо яра, сан
 Да-нана хилла.
 («Кавказе маршалла»)

Наггахъ бен шен паргІат ца хиллачу хенахъ Іаьрбис язйина стихаш вайн поэзин жовхІарш лара мегар ду. Поэзи езархошна иштта хета а хета уш. Муьлххачу хьелашка ша хІоьттича а, кхоллараллица йолу зІе, шовкъ ца хадош, ца Геллуш, вехара поэт. 1957-чу шарахъ араяьллачу «Органан тулГенаш», «Нохч-ГІалгІайчоьнан поэзи» (Москва, 1959шо) гуларшна юкьяяара Іаьрбин стихаш. Іаьрбина дика евзара, дукхаезара тайп-тайпанчу къаьмнийн поэзи. Къаьсттина дукхаезара цунна Есенин С., Лермонтов М. стихаш. Церан стихаш, 30-чу шерашкахъ ша радиоохъ болх беш волуш, хаза ешарал сов, нохчийн матте гочйира: «Ангел», «Казачья колыбельная», «Горные вершины», «Прощай, немытая Россия»; «Измаил-бей» поэмин дакъа а. Беа бацара Іаьрбин дахаран а, кхоллараллин а некъ. Шен сил дукха халкъ деза, халкъана а веза поэт Мамакаев І. харцонаша дагна бина ницкъ бахьанехъ хеназа Іожалло дІаваьхьира шен доттагІ Айдамиров А. волчу Мескита хьошалгІа вахханчоь. Иштта яздо Абузара Іаьрбин дахаран тІаьххьарчу минотех: «Со волчоь цо кхо-диъ де доккхуш, тхойшинга хабар кхечира: Грознехъ нохчий, гІалгІай а юха махках бахар дІахъедеш митингаш, демонстрацеш еш бу, цара партин обком а, кхин цъамогІа пачхьалкхан учрежденеш дІалецна, нохчашна етгаш бу аьлла. И гІуллакх чІогІа Іаьткъинера Іаьрбина... Іаьрби, шен дог дика дац аьлла, когара мачаш дІа ца йохуш, дІатевжира. Хьалха цо суна дийцинера, шена шозза инфаркт хиллера бохуш. ТІаьххьара хилларг шен йиша Тамара кхелхича а хуьлуш...Цъа сахът далале Іалви а, цуьнан хІусамнана Хама а, цаьрца республикин могошаллин министран заместитель Цутиев а, районан больницан коьрта лор а кхечира. Іалвига, халла масех дош олуш, вистхилла, цъа сахът даьлча, дІакхелхира Іаьрби. Иза дара 1958 шеран 26 августехъ. Со воьхна хьийзара. Дуьненахъ суна уггар дукхавеза сан доттагІ со волчу хьошалгІа веача, цІеххьана дІакхелхинера. Іаьрби цІена, бакъонца нохчийн халкъан кІант вара. Цъа гушдоцчу пхенашца шен халкъаца дозаделла дара цуьнан майра дог. Оцу дийнахъ карладевлла, Іаьткъина хир дара Іаьрбина

шен ден хьюьнаре дахар, цуьнан хилла Южалла, бехк-гуьнахь доцуш ша лацар, ГУЛАГ-н лагершкахь ша яьккхина пхийтта шо хан, шен халкъ махках даккхар, оццул дукха баланахь лайначу шен халкъах ца Тебаш, оцу деношкахь цунна дуьхьал Собыжа-Галахь лелош дерг а.

Южалло хеназа Теьрби дА а вигина, цхьана шаре а ца делира тхойшиннан цТена доттаГалла. Амма оцу кТезигчу хенахь лаьттина и доттаГалла ерриг а оьмарна сан даг чохь дисира...»

Иштта ваьхна, шел тАьхьа шех лаьцна ала хастаме дош а дитина, дАвахара поэт, прозаик, публицист, гочдархо Мамакаев Теьрби. Теьрби дАкхелхина шо даьлча дуьнен чу ваьллачу поэта Бисултанов Аптис Теьрбина лерина ша язйинчу стихотворенехь баьстина поэтан Южалло шен дагна бина хораме шад:

Илланчин куьйгаш пондаран пиллигаша бен ца дохдо.
 ГПорийна когаш даймехкан лаьтто бен ца бохбо.
 Рояль а ша бу дечигах бина –
 Цуьнан а ма хилла цкъа орамаш.
 Полонез лакхийтийша,
 Даймехкан ноти тТера дАйюлаяй,
 Къастаран ноти тТе кхаччалц.

Теьрби винчу юьртахь, Лаха-Неврехь, Эдуардан (Теьрбин кТентан) дАдолорца схайиллина болх беш ю литературно-мемориальни музей. Оцу музейхь дАхь поэтан дахаран, кхоллараллин некъана лерина тайп-тайпана мероприятеш: яздархошца цхьаьнакхетарш, Илманан-практически конфе-ренцеш.

Цуьнан озехь хаало даймаккана, шен халкъана хьанал ваца цуьнан хилла боккха лаам, дуккха а дика ГУллакхаш дан цакхиарна кхерар.

Теьрбин «КТанте» цТе йолу стихотворени муьлххачу а дас шен кТанте дан мегар долу весет санна ю тахана а, иштта хир ю иза кхана а:

Варий, кТант! Нахаца
 Тешамберг товш ву,
 Хьоме мохк безалахь,
 Нанна бер санна.
 Стаг волчо во-дика
 Цхьабосса ловш ду,
 Оьзда ГИллакх ларделахь,
 Вайн дайша санна!

Теьрбин дахаран некъ хилла, шех масал эца, весет санна тТелаца хьакъ а болуш. Цундела ву иза, Поэт аьлла цТе яьккхича, дуьххьара дагабогТучийн моГарехь хьалха лаьтташ.

МАМАКАЕВ Іаьрби

Даге

Суьйренга лестина
Сан шерийн йорта.
Дог, шек ма далалахь,
Хьалхе ду алий.
Йисинчу хьайн ханна
ГПоза а далий,
ЙогГучу суьйренан
Беркат а ларий,
Іуьйранна ца динарг
Дан кхиа Горта,
Кхетаммий, безаммий
Хилийта шорта.

Мох болуш, хІорда тІехь
ТулГенаш санна,
ДІаиди, дІаихи
Вахаран денош.
Хиллачийн ойланехь
ГПаларгаш дебош,
Дийлинчу гІалатийн
ТІаьхьеша вегош,
Шерийн дукъ дазделча,
Малонан анна,
Къонахчун дог, буйна
Ма гІолахь тахна.

Яздан ницкъ боллушехь,
Ца яз деш дисна,
Дагахь дерг дІаяздан
Таро ца хилла,
Безаман алонна
Хьо юьстах тилла.

Лаамца,
Лаамза
Некъаш тІе дийлла,
Кхолламо гамдинарг
Ницкъ боцуш нисдан,
Хиллачу гІелонна
Хьо кІел ма дислахь!

Хьайн мукъам,
Хьайн ойла
Ма-ярра хьолахь,
Эхь деца, дагахь цхьаь,
Дуьйцуш кхин хилча,
Поэт бакъ-нийсачу
Некъах дІатилча,
ЦІенаниг бехдича,
Боьханиг дилча.
Гонахе бакъонан
БІаьргашца голахь,
Стаг кхарда йиш йоцчу
Амалца гІолахь!

Заманан мукъамца
Хьо детгалолахь,
Хьайн къоман къонахий
Вежарий лоруш,
Хьайн мехкан мехкарий
Хазбан дош олуш,
Хьо дахарх
Царна кхаь хилийта,
Лоруш,
Уьш реза хинболчу
Некъаца гІолахь,
Хьайна вон аьндолчу
Дашах ларлолахь!

Хьо сецча,
Хьо лаьтта
Ийначу бай тІехь
Баьццара буц хир ю,
Зезагаш девр ду...
Хьоьх тешнарг наг-наггахь
Хьан коше вер ву:
«Іаьржа дог дацара», –
Хьуна цо эр ду.
Тахна ахь къонахчун
Стогалла гайтахь,
ТІаьхьеша лорур ду
Хьо даим шайлахь.

Цхьайолу суьйренаш
Іуьйренел тоьлу,
Атта дац хІара дуьне
Ма-дарра довза.
Дахаран сурт дилла
ГПорта хьо говза,
Хьайн дешнаш доьшучун
Дог даккха ловза.
Къоналла хастае,
Даима йоьлу,
Стом боцчу ойланел
Мерза дош тоьлу.

Ойланаш – кхокхарчий
Мархашка яха,
ДІадевлларш, долуш дерш,
Хиндерш а дийца,
Халкъана шайн дахар
ДІаделларш бийца,
КІезгалла,
Осалла,
Сийсазьеш, йийца,
Хьайн хенан теш хилий,
Дуьненахь даха,
Тайна дерш,
Оьзда дерш
Іллеш тІе даха!

Цкъа ца леш висна вац
Цхьа а стаг лаьтта.
Сохътан сий ца лобхуш,
Халкъана язде,
Іллица ирсехьа
Къаьхьегар дазде,
Заманан йохалла
Лендоцург дазде.
Хилийта безаман
Беркат хьайн хьаьттаь,
Хи гІур ду –
ТІулгаш ду
Дуьсу дерш меттахь.

Нах безаш,
Нахана ша везаш
Ваха,
Шен халкъан воI волчун
Бу ирсан корта.
Хьо винчу мехкан хьал
Хилийта шорта,
Халкъана

Хьайн дахар
Діадала гIорта.
Гуллакхийн сий цкъа а
Дойур дац наха:
Поэтан вахаран
МаьІна сов даха!

Даймох

Бластенан Іаламо хаздо шу, ламанаш,
Гуьйренан салоно токхдо шу, ламанаш,
Мокхазах суй санна, шух ваьлла волчунна
Там хилла маьлхан де го суна ва тахна.

Йийначу кондарийн вовшашца кхелина,
Сирлачу шовданийн хьесашца ерина,
Сан дагна сел езна Даймехкан аренаш,
Шул мерза хIун хир ду яхь йолчу дагна!

Ва хьоме Даймохк!
Хьан сирлачу некъашкахь
Уьншарехь дуьйна хьайн хиллачу декхаршлахь,
Дуьненан некъ гойтуш, халкъийн ирс кхолларна
Са яла дан дезарг хьехахьа ва тхуна.

Дуьххьара дуьненна дIадаккха бода-дохк
Ирсан некъ гайтина, ва нана – тхан Даймохк,
Шен нана санна, хьо
Марзонца безна верг
Зен вовр вац – теша со –
Декъала хуьлда хьо!

Ахматова Раисин – 90 шо

ЭЛЬДЕРХАНОВА Зайнат

Ахматова Раиса – экаме къонах зуда

Нохчийн зударшлахь Нохч-ПалгIайн АССР-н халкъан поэтесса йолчу Ахматова Раисел ирсе зуда ян а яц, моьгтура суна цхъана хенахь. Ма-дарра аьлча, сан школин шерийн хенахь иза иштга-м сан дукхахболчу нийсархошна а хетара.

Цуьнан сирла васт синтем кхуллуш дара. Дош наггахь бен ца олуш, елакъажар а цхъа экамечу нохчийн зудчун, интеллигентан ма-хиллара дара. Болх, низам а доцург дуьнен чохь кхин хIумнаш а дуйла хаа ца кхиош, школах дерриг дуьне а тарлой, шен ирс лаха ца кхуьучу хьехарчоху чIогIа тера дара цуьнан советийн чомехь кечъялар а.

Хетахь нохчийн цхъаь бен йоцу зуда-яздархо, Нохч-ПалгIайн АССР-н Яздархойн Союзан Правленин председатель массарна а, массанхъа а евзаш а, лоруш а яра. Иза кхоллараллин суьйренашка кхойкхура, цунах дагабуьйлура кегийрхой. Нехан дIасабахар машенца а наггахь бен доцчохь цо кеманара кемана а хууш, дора белхан гуллакхийн некъаш.

Нохчийн халкъо дозалла дора цунах.

Ирсе хеташ а хиллера иза. Цуьнан даима а делакъежна бIаьргаш а хиллера бIаьрхишна юккъехула дела Iемина. Цуьнан елакъажар а хиллера дакъазаллина дуьхьаллуьйцу «кирхъа». Атта дацара, нохчийн халкъан векал а хилла, СССР пачхьалкхехь евзаш нохчийн зуда хилла яха.

Литературин хъаьрман баланаш боцург, кхин а мел дара уьш, цуьнан цIе, сий бахъанехь кхочушхилла диканаш, беркаташ.

Раисина резабоцурш а нислора, тIаьхъашха хабарш дуйцуурш. Са къен нах боцуш я вай а, я нах а ца хилла. Ала марзбеллачара олу. Амма, шен халкъ а, нохчийн мотт а ма дукха дезаш хилла-кх цунна аьлла, хийтира суна, Нохчийн Республикин халкъан артистка Дадашева Тамарас дIалокху Раисин «Йина мохк» байташ тIехь яьккхина эшар хезча. «Нохчийчоь, сан хьоме Даймохк, хьан уьйтIа

кхаьчнарг ю б!аьсте!».

Х!ара ерриге а Нохчийчоь а шен уьйт!е хеташ хилча, ма безаш а хилла-кх цунна Даймохк!

Цуьнан поэзино бовзуйтура граждански хъежам.

Советийн заманахь атта ма дацара патриот хила. Даймохк безачух, нохчалла ларьечух «националист» ала сикхлурш а бацара к!езиг. Атта дац политикийн, къоман воданий юккъехула шен юьхь ларьеш д!аяха.

Суна даима а дагахьбаллам буьсура, Раисех дош к!езиг аьлла хеташ. Иза поэтесса хиларал совнаха, кхин шех ала хастаме дош доцуш, кхин дина дика г!уллакх а доцуш, яьхна хилла хир ма яц олий, хетара.

Нохчийн халкъан яздархоша Шайхиев !алвадис «Оьзда стаг яра иза» а, Бек-султанов Мусас «Зуда-ламанхо» аьлла а Раисех язйина эссеш йийшира ас. Церан х!ораннан дош мехала ду. «Раиса кегийрхойн г!уллакхе лерина хьожуш яра», – боху !алвадис. Мусас дуйцу цо Яздархойн Союзехь диначу г!уллакхех а, цуьнан дахаран чаккхенах а. «Зуда-ламанхо» эссе юккъера кийсакаш ялайо оха:

«Ленинан ц!арах йолчу майданна генайоццуш яра цуьнан квартира, берийн библиотека г!ехула.

Сарахью кхокхашна х!ума туйьсуш гуора суна иза кест-кеста, уллехь ц!аь а стаг а воцуш, даима к!елд!ашшахула, д!асалела нах а ларбеш, шена вевзарг, вист ца хуьлуш, т!ехволий а хьожуш». «Суна т!аьхъара гуш а циггахь гира иза, сарахь, кхокхашна х!ума таса араяьлла лаьтгаш. Пеоьблина ц!аь тишо, овкъаран басахь халат а йолуш, кога к!архаш а туйьдина, жимма букар а таь!на, ч!о!га тишьелла, эг!аза гора иза цу дийнахь. «Со зуда ма ю», – цуьнан дешнаш орца хилча санна хета суна тахана, массаьрга а цо даьхна орца, массаьрга а даьхна орца...»

«1992-чу шарахь, Соьлжа-Г!алахь д!акхелхира иза. Каш-м Ш!а!мин-Юьртахь ду, моьтту суна, цуьнан, ша йиначу лаьтгахь. Цу юьртара яьккхинера иза маццах цкъа Даймакхаха...».

Раиса-м тишьелла, кхокхий дузош, Нохчийчоьнан коьртачу майданахула д!асалелачу нахана йовза хьовха, нохчийн х!ора юьртана, шовданна, т!улгана йовза а хьакь-м хиллера. Со ца г!ерта, иза я ас я кхечара тахана шен ц!арах хастамаш бан йисина миска хилла ала. Амма Раиса ша баккъал а ма-хиллара «со зуда ма ю» боху Раиса санна, юха кхин цкъа а йовзийтинчу нахана баркалла-м боху ас. Ахматова Раисех яздина кхин ц!аь тоьшалла карийна суна. Оцу экамечу зудчун къонахаллах дуйцу оцу тоьшалло. 1944-чу шарахь вайнах махках баьхча, оцу экамечу зудчо вай ц!адерзо г!ерташ лелийначу баьханех дерг хиьча дуййна, сан гергара стаг ю Раиса, сайн до!анашна юкъялоцучу йижарех ц!аьаь.

Тхан белхан накъосто, нохчийн журналистикин къаночо, вайн халкъь Казах-станера ц!адирзича «Даймохк» газетан хьалхара номер вовшахтоьхначу тобанах ц!аьаь волчу Магомаев Салавдис 2011-чу шарахь книга зорбане яьккхича дийшира ас Раисин а, кхин а шина зудчун а хуььнарех. «Х!етахь до!га мела хуьлура» ю книгин ц!е. Оцу т!ехь дагалецамаш, дийцарш, гочдарш ду. Шен 83 шерех 60 шо хан газетехь болх беш яьккхина цо. Салавдис яздинарг вайн халкъан селханенца доьзна ца хуьлийла дацара.

И оила т!еч!аг!ьеш карийра суна книгин чулацам. Иштта и книга йоьшуш, 55-чу аг!онна т!е кхаьчча, С. Магомаевн «Н.С. Хрушев: «Хир ю шуна шайн Кавказ» аьллачу эссена т!е кхечира со. Иштта йолало эссе: «Нохчийн, г!алг!айн шайн Даймакха ц!адерзаран дегайовхо уггаре а алсамъяьллачу хенахь, 1956-чу шеран аьхка, Алма-Ата веара КПСС-н ЦК-н Хьалхара секретарь Хрушев Никита Серге-

евич. Оцу деношкахь алсамбевлира редакци богучу нехан барам. Массарна а хаа лабара Н.С. Хрущевна тлехча яолчу таронах лабна. Цхьана дийнахь тхо долчу редакцехь гулбелира нохчийн интеллигенцин цеяххана болу векалш. Царна юккхехь вара Гайрбеков Муслим, хIетахь Казахстанан Компартин ЦК-н инструктор, тлаьхьа нохчий, ГалгIай цIабеззоран вовшахтохараллин комитетан председатель, Нохч-ГалгIайн Республика меттахIоттийначул тлаьхьа – республикин Министрийн Советан Председатель, Татаев Ваха, хIетахь Алма-Атан пачхьалкхан филармонин директор, тлаьхьа Нохч-ГалгIайн Республикин культурин министр, цеяххана волу хелхарча Эсамбаев Махьмуд, «Къинхъегаман байракх» газетан редактор Абазатов Мохьмад, жьопаллин секретарь Габисов Бисолта, редакцин отделан заведующи Магомаев Хасмохьмад, яздархой Хамидов Iабдулла, Музаев Нурди, Магомедов Нохьа, редакцин кхиболу белхажой а, хьеший а.

Гулбеллачара сацам бира: Н.С. Хрущевна тIе нохчийн къоман делегаци яхийта. Ткъа муха, муьлш бахийта? Мехкан хьалхарчу куьйгалхочунна тIе кхача атта хиларна уггаре а бегIийла хийтира цига зударий бахийтар. Цунна къастийра редакцин белхажой: поэтесса Ахматова Раиса, Бакашева Раиса, Казахстанан культурин министерствон белхажо Нинциева Нина». КхидIа а дагалъоцу Салавдис Раиса Н. Хрущевна тIе кхачар (Раисин 28 шо хилла хIетахь):

– Схьадийцал шашь деана гIуллакх, со ладугIуш ву, – элира цо. Ахматова Раисас а, Нинциева Нинас а дийцира редакцехь тхо цига даха кечдеш, шайга дийца аьлларг: – Текхечира сан рагI.

– Хинца хьан рагI ю, дийцал хьайна лууш дерг, – элира И.С.Хрущевс, – кхидIа а дуьйцу Раисас.

– Схьадийцал хIинца.

– Советийн Союз, вайн мехкан кхечу халкъийн а санна, вайн юкьара, тхан а Даймохк бу, – элира ас. – Амма тхашь дина, тхайн дай баьхна мохк хьоме хета тхуна. Цуьнга сатуьйсус, кийрара бала дIа ца болу тхан. Цундела тхуна чIогIа лаба тхешан Даймакка, тхешан цIа юхадерза. И ондда лаам болуш, дикане сатуьйсус ду тхан дерриге а нохчийн халкъ.

Н.С. Хрущевга и къамел деш, со дагахь а доцуш, легашка шад хIобьтина, хорам хилла, кхидIа йист ца хилалуш, елха йолаелира. «Ма елха, – элира Н.С. Хрущевс, – иштта хаза бIаьргаш доьлхуш товш дац, уьш доьлуш, дахарх сакьералуш хила деза».

– Со елхарна бехк ма биллалахь, – элира ас. – И елхар ас дехар дарна хилла дац хьуна, дехар деш цкъа а ца боьлху нохчийн зударий. Сан елхаэккхар, тхайн боцу Даймохк хьахийча, тхашь цуьнга сатийсар дагадеана, хилла дара. Бехк ма биллалахь суна.

– Елха мегар дац. Ткъа шайн баккхийчаьрга ала: дехачу кхойтта шарахь садиттина аш. Йисинарг дукха хан яц. Хир ю шуна шайн Кавказ, шайн республика, шайн Даймохк, шайн цIа».

Иштта хилла-кх иза «нохчийн зуда-ламанхо»...

Вай лахара мах хадабо аьлла, хета суна, вайнехан зударийн хьуьнарийн. Я мах хаддане а хада а ца беш, хьаха а ца беш, еххачу хенахь быьту. Иштта дерг кхечу къомах болчу зударша дина хиллехь, наха церан доьналла дуьйцуш тоххара кинош яьхна а, иллеш баьхна а хир дара. Доцург дийцар марздаларе санна, хилла-хилла диканаш дийцарна а марзлойла вай! Дала гечдойла Раисина... Дала шен къинхетамах ма йоккхийла иза...

АХМАТОВА Раиса

Нене

Цхъа сингаттам баълча,
Хилча хазаетар,
ИогГур ю хьо йолчу –
Ахь дАакхайкха со.
Со йоблуш – хьо ела,
Елхяхь – сан дог эца,
Ларъе къаьхьчу балех,
Хъехар суна деш.
Дахаран цу цѐргахь
Тобал со а яьгна.
Хетте а ю дуьне
Хазаеташ со.
Нислора, тІам бойна
Олхазар а санна,
Со южуш а, амма
Готтура хъала.
Ахь до суна хъехарш,
Ларлуш хила бохуш,
Даима сагатдеш,
Ларйо хийла со.
Йина мохк, хьо, нана –
Шу ю-кх сан Гортгораш,
Шуьшиннах а яьлла,
Лелалур юй со?
Ас сайн халчу хенахь
Лайнарш диц ца делла,
Гина буйса къагош,
Кхетта шовзткъа малх.
Дахар – и ду дахар, –
Нисло дагахь доццург,
Текъамаш яц безаш,
Кхаьрда дозаллех.
Лор яц хьо, делахь а,
Дарба деш, ахь хийла
Когаш тІе хІоттий со,
Дагна гІора луш.
Ахь ницкъ а лой, майрра
Йолий гена ара,
Буьрса дарц а эшош,
Бора ас сайн некъ.
БІаьрса хьан артделла,
Эшна дегІан гІора,
Къежьелла месаш го
Кортали кІелахь.

КъинтІера а ялий,
Доху хьобга, нана,
Дарбане куьйгашна
Баккхийта цкъа барт!

* * *

ДоттагІий, я седа, я малх гур боцуш,
Дуьнен чохь со шайца йоцчу хенахь –
Декийта сан иллеш, со карлайохуш,
Кхерстийта даима вайн лаьтта тІехь.

Безаман шабарш сан иллешка дайта,
Лепийта, хилла шайх Іуьйренан тхи.
Адамашка даима хаза ойла яйта
Лууш ю, со цаьрца цахиларх кхин.

Дахарехь дерриг дан ницкъ
сан ца кхаьчна,
Хийла ас, гІо эшна, Іений бІаьрхиш...
Иллешка дайта сан дан ницкъ
цакхаьчнарг,
Халкъана гІуллакх деш, декийта уьш!

* * *

КІайчу даькхнийн
ІиндагІашлахь
Ойланехь цхъа
Лела со.
Цхъа кІайн марха
Техка стиглахь,
ГІургІаз санна
ХІорда тІехь.

Сайн дагахь ас,
Буьхар хІуттий,
И кІайн мархаш,
Лоьцу схъа.
Уьш, марахь ас
Эвла яьхьна,
Берашна
Йоькьур ю дІа.

Лоллур ю дІа
Ас сайн гІайгІа,
Мохе яьлла,

Лаьттар ю
Бераш ловзуш,
Самукьадаьлла,
Со а царца
Ловзур ю.

Царна, дог сайн
ПаргIатдаьлла,
Эзар ловзар
Iамор ду.
.. КIайчу даькхнийн
ИндагIашлахь.
Ойланехь цхьа
Лела со...

* * *

Сайн шераш дIаэхарх, кхерац,
Гиччош сайн кьеждаларх, елхац, –
Жималлехь сатуьйсусх лехнарг
Карийна. Харц хастам лехац.

Бес-бесар хилла сан денош...
Мел халчу новкъа со яларх,
Суо йина юрт йицйой лелаш
Хилла яц минотехь цкъа а.

Пепнаш го дийнна цхьа бода,
Шиш хеза эшаршца декаш,
Казбек лам го лепаш дIогахь,
Ойланехь кIадбелла хета.

Шена тIе кхоьллина гIовтал,
Кхузахь цкъа Iуьйренаш кхехьна
Пушкина. Сан махкахь башха
Поэмаш Лермонтовс яьхна.

Нохчийчох! Сан хьоме Даймохк,
Хьан уьйтIа кхаьчнарг ю бIаьсте!
Со, кхоллам хьайчух дIаийна,
Кьоналло шозлагIа хьаьсти.

* * *

Ас бехк ца буьллу,
Со йолчу цаварна,
Со оьгIаз ца яхна,
Хьан кехат цадарна.

ХIуммаь дац, хьомениг,
Суна там ца бича,
Хийцамаш ма хуьлу –
Со царна ю кийча.

Хинца а хьалхара
Дац суна дIадолуш
Хьан бIаьргийн схьахьежар
Вайша цхьаьна долуш.
Ахь дина къамелаш
Сан лерехь лаьтгаш ду,
Юьхьа тIера цIена бос
Хинца а лепаш бу.

Хийла де дIадахна,
Хьобга ас сатуьйсусх,
Хийла ас ларийна
Яхьелла буьйсанахь.
Ас бехк а ца буьллу,
Хьан кехат цадарна,
Со оьгIаз ца яхна,
Со йолчу цаварна.

ХIун хилла суна?

Хууш яц, хIун хилла сайна:
Ницкъ кхачац йовза хьан кьайле,
Я сан дог кIадделла-техьа,
Я хьан дог шелделла-техьа?

БIаьргаш чохь гергарло кхайкхош,
Лийхира вай вовшийн куьйгаш.
Дегаза хилла-те довзар?
Я хилла хьо харцдерг дуьйцуш?

Сайн хIусам шельелла хета,
Декхна де хетало буьйса,
Хьо ца гуш, сагатло – кхета:
Безамо даг чохь кIеж туйьсу.

Дог паргIат лелачу хьуна
Хаац, со сагатдеш хьегар.
Хууш яц, хIун хилла сайна,
Лалац-кха хьо сайца эгIар...

Проза

БЕКСУЛТАНОВ Муса

Ирча Гуйре

Воккха стаг Къабхьир, туйка ларъеш, хехъ вара, цу балхана динчу жимачу цІалга¹ чохъ буйсанаш йохуш.

ЦІалг туйкана уллохъ дара, геннара гуш, котамийн куьрк² санна, жима а хиэ-таш, мелла а букар ца табІча, дегІ ма-дду хьаланисвала аьтто а боцуш: Къабхьир ша лекха стаг а вара, ши метар гергта гІоьрташ.

Аьчкан пеш а лаьтгара чохъ, хих дуьзна ведар а дара, наштаран тас а долуш; вижа-гІатта аннех йина цхьа готто терхи а гуора.

Цу буса – аьхкенан буса, – маьркІаж-ламазана тІабхьа, жимма дІатабІна а Иллина, кхин стогар ца латош, пхьуйра ламазана корта а тоьхна, пеша мехкадаьттан тІадам Іанош, цІе хьалаоьзна, пеша тІе чайник а хІоттийна, пхьаьрсан аьрру гуола кІела гІортош, агІорваьлла, суьлхьа даккха волавеллачу Къабхьирна, шен кора хьалхахула чехволучу цхьана стагах баьрг кхийтира.

Стаг вехха – когел хьалха корта гучу а болуш, – меллаша чохъхавелира, салам дала а вицлуш.

Къабхьир ша Гуйллучуьра хьалахира, Іабдул-ВахІаб а везина.

– Ахь хІун леладо, ва кьонах, кьу санна, тизбаш, дуй, салам-Іалам а ма дац хьан?! – бегаш бира Къабхьира, юха, Іабдул-ВахІаба шегга делла салам схьаоьцуш, иза мара а воьллина.

– Жимма луйш-олуш, хьоьца хан йойур яр-кх, аьлла, сехъавели-кх со, Къабхьир, хІокху аьхкенан заманахъ, дІатабІна а валале, Гуйра-ламазана гІатта везаш ма-хуьлий, – элира Іабдул-ВахІаба, – чохъ кхин хІума-м дац, йоккха стаг юй ирахъ? – олуш, хьакха-хьакхалуш, хьалаваьлла, Къабхьирна уллохъ, терхи йисте охьа а лахвелла.

– ДІаІаш ю, дуй, йоккха стаг а, Алхьамдулиллахъ, дика лела кху сохьта, – элира Къабхьира, «цхазз» деш, кІежъяккха йолаелла чайник цІенкьа охьа а хІоттийна.

– Иза дика ду, иза дика ду, – сацавелира Іабдул-ВахІаб, ша хІун дийца деза вицвелча санна, шина куьйган пІелгаш вовшахтосуш, цхьанаэшшара корта а ластийна.

– ТІаккха, хІун ду хьо лелачухула, наха хІун боху? – иштта цхьа, хабаран зІе ца хадо санна, генаро хаьттира Къабхьира, Іабдул-ВахІабехьа букъ а берзийна, пеша тІехъ цхьаь-м деш воллучу.

– ХІума дац... хІума ца боху... кІантера кхин хабара-м ца кхачьна? – элира Іабдул-ВахІаба юккьехула, ша иза хІунда элира ца хууш, воха а воьхна.

– ХІара ду, ала, хІума дац кхин... бутт хьалха цхьа кехат-м деьнера цаьргара, даьхнийн ферма еш ду шаьш, беа-пхеа батгахъ довла там бу, бохуш, – жимачу чайник чу чай а тесна, басар доккхуш хьийзачохъ вистхилира Къабхьир.

Къаьхьирна товш стаг вара хIара Iабдул-ВахIаб, шена Дала деллачух тоам а беш, нехан воне-дикане а хIуттуш, элирий-бахарий, боху, цхьаболчу нехан долу и хабарш а доцуш, юьртарчу почтехь шен хьанала къахьобгуш воллуш. Баккхайчу нахаца хаза гIиллакх лелош стаг а вара ша: Дела хьан, аьлла, цкъа а и пенци схьаэ-ца почте ваха ца дезнера кхуьнан а, цу йоккхачу стеган а... Iабдул-ВахIаба шен белхало йоуьйтура кхеран пенци схьадохьуш, белхало дIасаяьлла хилча, ша а вогуш, кхара куьг таIо деза кехат а хуьлуш шеца.

Мел воккха, къена я бохь тIе бохь баьлла тIеман баьчча хьо хиларх, хьайца лелочу гIиллакхо хьайл жимачуьн а жимха во-кх хьох – Iабдул-ВахIаб кхулла итт-пхийтта шо жима а вара.

– ХIун боху шун газеташа, Iедало хIун дуьйцу? – хаьттира Къаьхьира, шега доттийта чай, бохуш, Iабдул-ВахIаб дуьхьалтийсалушшехь, шайшшинна чай дотта а волалуш.

– Хьан доьшу уьш, и газеташ... гуттар а партина хестамаш, кхочушйина паланаш бен, цу тIехь дуьйцуш кхин хIума а ца хилча, – Iабдул-ВахIаба халла, велааьшна даран кеп йира, бIаьргийн хьажар цхьанаметта лацаделла а гуш.

– Иза а бу-кх цхьа болх тIаккха, шайн белхаш бийцар а, – хазийра Къаьхьира.

– Болх-м бара иза, нах хьийзабо-кх, дуьйцург цхьаь а долуш, лелош дерг кхин а хуьлуш, – Iабдул-ВахIаба аьлча:

– ХIан-хIа, хIета, хьо Iедале бакьдерг дийцита-м ца воллу, кIант! ТIаккха-м, хьо ваха, дийнахь сарралц цхьа а Iедал лаьттар ма дац хьуна, шен бакьдерг цо дуьй-цуш хилча...

– Цундела хаддаза Афганистанера схьакхобхьуш декьий ду-кх нехан керташка, кхара бакьдерг ца дуьйцу дела! – дуьххьара шена дийца луучунна тIе велира Iабдул-ВахIаб, ша беьна некь – берза-берзо-о-ш, – цхьана хорша берзо дагахь, – беа бехк боцуш, таттабелла, цу халкъана коча а бахана, – олуш.

– Бехк боцчохь, дийна хилар а бехк ма бу, ва кIант... хьо хьераваьлла, дуй, дахка бехке хиллалц Iийча, цигиг мацалла лийр ма ду! – велавелира Къаьхьир, бIаьлг болу шекар кераюкье дуьллуш, цу тIе бIостанехьа Iайг бетта а волавелла.

– Схьагайтал, со хьажа цуьнга, – Iабдул-ВахIаба шен киснара мокха хьаладаьккхира, – кхуьнца дикох кагбала там бара и бIелиг... вуьшта, бакьдерг аьлча, атга-м и песок олу шекар хир дара вайшинна, – аьлла.

– Ахь хIун дуьйцу, ва кIант, хи малар санна, хIума ма дац хIара чай малар, дуй, хIара боккха болх а, боккха синкьерам а ма бу хуучунна, дера бу... хьалха, хаза, чайник чу хи дуттуш, хине кIеж а йоккхуьйтий, тIаккха басар а кечдой – цу юккьехула хьайн ойланаш а еш, – юха, этоне, дуй хьуна, дуй, и чай схьа а дуттуш, «тIоххехь» шекаран бIелигах кескаш а йохуш, уьш матта тIехь а ловзош, юха чайнах бехха къурд беш, дуй, иштта цхьа болх бу-кхи хIара, мискачу стеган синкьерам санна, дуй... виро, хи санна, «хир-тIур», аьлла, дIамолуш а доцуш.

– Эйт, маржа яI-кх, Къаьхьир, и Афганистан хьахаеллачуьра, аьлча, боху ас, ма доьналле лайра-кх Шалажерачу оцу цхьана галачо шен кIант цигара – Афганистанера – вийна цIавалор ...кIант цхьаь бен а ца хиллера хьуна цуьнан... докье дIа-м ца хьаьжира:

– ХIюьгтинарг Делан кхел ю, кхин хIумма а дац, – олуш, кадам схьа а эцна, нахе хаза хьал-де а хаьгтина, дуьненан къамел дан волавелир-кх, – Хьенеха аьллера, Минеха дуьйцура, бохуш, –Iабдул-ВахIаба аьлча, Къаьхьир жимма сацавелира,

вист ца хуьлуш, ойланашка воьдуш санна, юха, метта а веьна:

– Нахехь доьналлаш ма ду, Iабдул-ВахIаб, вай санна, кIезга хIумнаш ма яц нах, дуй, – олуш, корта а ластийна.

– Дера, Къаьхьир, берд хаьрцина, ши кIант а вийна – Органа чIожаца некь бок-кхуш хиллера уьш, – кешнашка дIадахьа кечдина Iуьллучу оцу шен шина кIентан декъишна тIехь лаьттина да гина ма ву хьуна со, дера ву! БIаьргех охьа хинтIадам тешна а ца богIура цу ден, дийна волуш санна, цу шинца хаза къамел а дина:

– ДIаэца ший а! – аьлла, декъий дIа а эцийтина, сехьа а ваьлла, охьахиир-кх, эхартехь пайдехь хиндолу цхьацца хIума хьахадайша вайна, шайна хуучо, – олуш.

– ХIай-хIай! – элира Къаьхьира, «хIаь-хIаь» бохуш санна, корта хьала-охьа ластийна, кхин вист ца хуьлуш, саца а сецна

– Цу дийнахь, Къаьхьир, цу дийнахь ца хиллачу доьналлах, цул тIаьхьа дан хIума а-м дац хьуна, дешначу наха дийцарехь... хьуьлла лакхахь Iийначу Сулайман Денин кIант, Iай, лам чохь, шен карах топ яьлла, вала а велла, буса- Iуьйкъахь дакъа цIа а кхачьча, кхано – зударийн гIар а, нехан белхар а жимма лах а далийтина, – дакъа долчу чохьваьллучу Денас, дIаэцал тIера шаршо, аьлла, шаршо дIа а аййитина, шен кIентан ерзинчу белшах а, пхьаьрсах а бIаьрг кхетча:

– Дай-ваший вала хьан, ондаваьлла а ма хилла хьо-м! – элир-кх цо, Къаьхьир, кхин вист а ма ца хилира, дIа аравелир-кх, хаза хьала а нисвелла.

– ЭхI маржа, дукха хилла-кх уьш, Iабдул-ВахIаб, дукха гина-кх вайна, дуй, Казахстан а тоьар яра хIара дуьне ца лера, кху наха вуьгуш хилча, кхара вита-м ца вуьгу, бала баьхкина боцуш санна, дуьненах каетгачу... цхьа кхиниг дийцахь вайна, Iабдул-ВахIаб, дуй, валанза-м, Дела воцург, вер вацара, – элира Къаьхьира, чайнах къурд беш, стака буйнахь а сацийна.

– Дуьсур долуш ду-кх хIара, Къаьхьир, хIуьа дийчича а, жима вара, аьлла, хьо тIаьхьа а вуьгур воцуш, воккха вара, аьлла, хьалха а ца воккхуш... Дала шен-шена елла раж ю-кх хIора а стагна... жима вара хьуна Довтагирин Ахьмадан кIант, кхечу махкахь, Урал олучу хи чу а вахна, велла цIа валийна волу. Цу дийнахь, и дакъа цIа кхачьча, Ахьмадда дакъа долчу чувелира со... Ахьмада, докъана уллохь саца а сецна:

– Маржа, кIант яI-кх, дегаондо дIаяьккхи-кх ахь вайшинна, дегаондо йий-кх ахь хьайца! – элира-кх цу дийнахь, кхин багара дош а ца долуш, – Iабдул-ВахIаба аьлча, Къаьхьир жимма хьакхавелира, цхьаь-м дагадеьча санна, кIелдIашхула ВахIабехьа хьажар а кхобссина.

Буйса, юкьал тIех а яьлла, дикка Iуьйренга лестинера, хIара шиь цхьацца дуьйцуш Iашшехь, седарчий гIехьа аз а луш.

Беттан серло а даьллера гена, гергахь хилла бутт а жимлуш.

Iабдул-ВахIаб хIета а цхьацца дуьйцуш вара, дукхяхьолахь, белла нах а буьй-цуш, Къаьхьира – ца ваьлла – нагтахь юкье дош а хIоттош.

Масехазза чай а мелира, Къаьхьира дуьненан къамел долошшехь, Iабдул-ВахIаб, – волу-волу-у-ш – юха а шечунна тIе а волуш:

– Элистанжарчу Буолин воI кхелхинчу тезета, кху вайн юьртара Хожа-Ахьмад, БайIелий, читода Халид а эцна, вахнера со, Къаьхьир, цхьа иттех шо хьалха. Суна хIетгалц гина стаг вацара и Буола. Перачу³ дегIахь, воьлано⁴, цIен бос а болуш, хаза тамехь стаг хиллера Буола ша.

ДIагIуо, аьлла, тхо дIа а хьедина, тхобца машена тIе схьавеара Буола. Сан на-

къостий юха а кадаме дешнаш а аьлла, шайна халахетар дийца хЮьттича:

– Кхин кІант, аьлла, хІума-м дера дацара иза, делахь а, жимма вай аьллачунна тІехь-м вара, – элира Буолас, юьхь тІе велар дадош, юха, цул тІаьхьа...

– Ва, Іабдул-ВахІаб, собар дехьа цкъа, хьо белла нах буйцуш ма ву суна тховса хаддаза... кхин хІума-м дац цигахула?! – Къаьхьир цІехьана шеквелира, Іабдул-ВахІаба ша – вуьгу-вуьгу-у-уш – цхьана хІуманна тІе вуьгуш вуйла хиьна, садеІа а соцуш.

– ВоІ воцуш ву-кх, Къаьхьир... воІ велла-кх хьан! – мохь иккхира Іабдул-ВахІабе, бІаьргех хиш хьовдале, аьлла, Къаьхьир схьа мара а вуллуш.

МІаьргонаш яхьелира, шераш санна, озалуш.

– Наха-м ца..., – Къаьхьиран аз дегийра.

– ХІан-хІан, дог иккхина...

Тийналла лацаелира, дуьненах эхха санна, ден изехь хан а хьавзаш: цкъа бер гуш, юха жима стаг, тІаккха тІеметта волу къонах а...

– Ваша хилахь суна тахана, вошалла дехьа, Іабдул-ВахІаб... йоккхачу стагана дуьхьал хІоттахь! – Къаьхьира аьлча, Іабдул-ВахІабан бІаьргех охьа хинтІадамаш керчира, цхьа-цхьацца керчаш, меллаша охьа, юха «жож», аьлла, ерриг юьхь а тІадош.

– Петар-Бухера, малх бузале, новкъа бевлла уьш, Къаьхьир... телеграмма кхе-чира сарахь, – Іабдул-ВахІаба, киснара схьадоккхуш, дуткъа-деха кехатцуьрг къев-лира шен буйнахь.

НІаьна кхайкхира, орца даккха санна, буйсанах дакъош деш.

Моллин аз а иккхира: «АллахІу Акбар – хезаш, – АллахІу Акбар»

Іуьйра-ламазе хЮьттина ши къонах а лаьтгара, – маржа! – ден кийрахь цхьан-хьа жьжжахати а кхехкаш, ден даг чохь – хастам а Далла, кху ирчачу Іуьйранна собар шена деллачу!

2015-2018 шш.

---

¹ ЦІалг – жима цІа.

² Куьрк – бун.

³ ГІерачу дегІехь – юккъерачу дегІехь.

⁴ Воьлано – верстино.

Стигала тІай

Со дукха леллера ваьлла, суо сайна ца карош я, карийча, тІепаза вовш...
... со итт-шийтта шарахь Сибрехула хьийзинера, божалш деш, тхевнаш тох-
куш, цул хьалха – бер долуш, – ткье кхо шо кхаччалц, хІора аьхка жехь а вол-
луш...
... со хилаза лам бацара, со шелваза – догІанаш а...
... лам чохь буйса хаза юлура, аьхкенам буйсанаш...
... со воьра цу хазалло...
... со воьлхура, и хазалла лан а ца лой, хазалла дукха хаза хиларна...
... сан дог чуьра хьалагІертара, са додура, тІепаза довш...
... суна яздан лаьара тІаккха я мохь хьакха, вада, акхавала...
... со ца яздича, ца Іалора я соьга яз а ца лора, сайна ма-хетта, ма-лаьара...
... тІаккха, со чуьра араьхьодура, цьханхьа-м дІа – мичча а ваха, кху гІалех
кхо гуо таса, жимма вицвала я Іехавала, суо-сайца виса, сайх кхета...
...со машен-тІалх а латайой – шийтта-кхойтта шеран «десятка» олург, –
хаьккина, хьаьдда ваххана, Органа йистте дІакхочура, жагІаш тІе охьахууш,
беро санна, хи тІехула перс лелхуйту тІулгаш кхийса, доьдучу хина генна
тІаьхьа хьежа, цкъа юхаверза, я хьеравала, я вицвала бераллица...
...вицвала чІогІа хала хуьлура, жьжыхатахь виц ца лора, ткье цхьаалгІачу
бІешеран ткьоалгІачу шерашкахь...
...хІунда ца мега – хетара хьуна, – адам а хилла, адам санна, велха я вела,
я когашуьйра ида тхи диллинчу баца тІехула... дуьне цхьа Іаь ма ю, хІаваан
гезгамаша, кепатобхнарг ирс а дац, маьрша йоцург поэзи а...
...дийцийтахь Г.С-на шайна луург кху нахе, амма

Гар, цагар – и бен ца хеташ,
Пайдабоццу забарш еш,
Лийли атта дуьхьалкхеташ,
Лийли атта тергалъеш...

...кхечо иштта олийла-кх мацца а цкъа езначуьнга, чекх сагучу деган
гІайгІанца... атта ма дац шен са лиэха, шен лазам бовза а:

Буйса хаза, буйса тийна,
Седа боду стиглахь раз,
Хьо со воцуш муха Іийна,
Ши бІаьрг Іаьржа сан Кавказ?

...маржа, цІена дерг ма дайн хуьлу-кх, дозаллийца аьхна дайн, моттаргІа
санна, чолхе а доцуш...

...дош – иза хьан хатІ ма ду, хьан син юьхь, деган мукьам, адаман дош –
адам санна:

ДІае хъайна!
ДІае, марша Юйла!
Хаза суьйре лести маьрклаже,
Хийла йин ас
Хьобца мерза ойла,
Иштта меллаш, эсал дІахьожий.

... хІорд буззал я лаьмнех йоттал, аьлла, киншкаш дІаса листина-кх ас, цаьргахь суо каро ГІерташ, цхъана дашца цхъа дуьне кхолла, цхъана хъажарца – ткъесан алу а...

...ша вевзинарг я ша-шен вийцавелларг хила вогу-кх художник, кхана-лама а доцуш цхъаьна – велла гучу шех ен ойланаш Южална а йитина, цхъа наггахь, тилларг санна, кест-кеста шеца ша вуьсург...

...ша караван хала ма ду, цхъа ши мога кхолла санна, цхъа ша-шаха кхолла-елча санна, кхоллалуш йолу аьрха бІарлагІа...

...цхъа мога а тоьа-кх хьуна, цхъа дош я цхъа аз, шерашкахь мукъамца вага; цхъана васто а во-кх поэт, цхъана мукъамо илланча санна, оьшшучохь цкъа гайтинчу доьналло къонах а...

...дагалецамехь гуттар а лозуш, дуьнено кхуллу басарш, дукха деза ду-кх дуьненал, ша хаза юйла хаар бен, и хазалла йовза ницкъ боцчу ГІорасизчу адамна а...

...гар, хазар а санна, зовкх ду-кх хъан дагалецам а, цхъаь цхъаллехь хьо висича...

...со ламанца жехь лелаш хиллачу сох – берах – тера эханна ах вац-кх со тахана, кху адамех дІатарвелла, кху заманца, хьелашца а...

...моьгту хир-кх дуьненна а – суна я шуна, массарна а – къоналлехь велла илланча, поэт я художник цхъана бахъано вийна-ваьккхина, зама чекхъаьлла, велла а воцуш...

...стаг, вахарх, дийна ма вац, шен декхарна, ГІалашонна дийна, иза тоххарехь велла ма ву, ша беьна некъ чекх а баьккхина, тІаьххьарчу цІерпоштане хьобжуш...

...хІора а ву-кх иштта дийна-велла, цхъаь жимчохь, важа – къанвелча, кхолагІниг ненан кийрахь а, хеназа велла цхъа а воцуш, шен некъ чекхбаьккхиний бен...

...хІаь, хІетахь, беран хенахь, ламанца со жехь лелаш, экха а, буц, лам а, хи а, со а – дерриш а цхъаь дар-кх тхо, цхъана маттаца, цхъа са долуш, детталучу цхъана дагца а... бецахелиган мотт бар-кх соьца, дуьненан синпха а, хІара дуьне со волуш санна, со ца хилча, доцуш санна...

...ма ирсе а хилла-кх со, ирс хІун ду цахаьал, сайца, цхъаллехь, дуьне – со, со – дуьне хиллачу генарчу сайн бераллехь...

...хІетахь дуьйна суо лобхуш – бераллин зовкх-ирс лобхуш, – кху хене великх со, хІинц-хІинца хиэташ – карийна-кх, я гина-кх, я лаьцна-кх мотталуш, – цкъа безамо Іехавеш, юха доттагІаша, доьзалша тІаккха, хан хенаца хийцяларца хийцалучу кху дахаро кхус-кхуссуш, юьстах кхуссуш, со мила ву а, хІара хІун ду а – бераллехь хилла дуьне, самах хьовха, ГІенах а доцуш, – массо а

хІума цІенна дІа а даьлла, са а артделла, кхетам а сецна, цхьа дуьне, дуьне, бо-
хуш, кху нахана тІаьхьа уьдуш: «Сацахь, мІаьрго, исбаьхьа ю-кх хьо!»¹ бохучу
цу ирсах а хаьдда...

...декъала ша вевзинарг ву-кх, вевзинчохь саца хиьнарг, шен долчуьнца
шен ирс а кхуллуш, шен маршо, гІайре йинарг, кху дуьненна – малхо санна –
шех, шен сих, шен вахарх лаьттан кховрана йовхо луш...

...цхьа хьаьрк я цхьа сиз хьан – хьол хьалха цкъа а хилла доцу хІума, – цхьа
басар, бос я аз...

...ца хьобгу-кх – хІан-хІа! – воккхаве-кха, тера доцу шен аз долчух, шех
тера кхин доцу хатІ долчу цхьана боларх я кепах, цхьана могІанах а, цхьаллехь
цхьамма ша-а кхоьллинчу...

...шен иэшамашца девзина зовкх добкьийла-кх эшначо, ша санна цкъа туо-
ла гІаьттинчу цхьаь догучу цхьалхачу сица...

...со массо а хилла-кх кхузахь, хІинца – тахана – цхьа а воцуш, суо верг бен
я иза а, цхьа са боцу беса ойла санна...

...юха, къуьйсург а вехийла-кх, шен эшамехь туола гІаьттинарг, шеконаш
айкх юьйллишехь...

...хьан боху-кх юха а тІаккха, тоьлларг бен, тоьлла вац, цхьана эшначо бел-
ларг бен, цхьа а толам а ца хилча шен...

...ма тов-кх суна Хименесан кІеда васташ, Мачадон фонтанаш а, сайл тоь-
ллачу йозанхойн синан Іаьмнаш, гІенийн гІовла...

...хьан серло хьуна, аьлла, яц-кх, ахь кхечунна елларг бен, кхечо хьуна ма-
яллара...

...декъашхо воцучу ирсах ирсе а мила хилла-кх...

...масех са хуьлур-кх сан цхьана хенахь – дийнахь цхьаь, буса кхин а хуь-
луш, – хІинца цхьаь бен ца дисина, къийсам боцу къаналла санна, цхьанхьа
цхьа геннара бералла-м изьхало, жимаелла хилла бедар санна, маццах сох йи-
сина...

...bero я хьобца дисинчу bero бен ца туьллу-кх лаьттара хьала стигала
тІай... стигал лаьттара йолалуш ю-кх, дІога цигара, юьрта йисттера...

...сан – беран – дуьнене хьаьжча, хІумма а йоцу хІума хилла-кх тахана сан
– воккхачун – сила-а хета хІара дуьне...

...хІунда толлу-кх массо хІума, туьйранна мохк а ца буьтуш я сатийса цхьа
къайле а...

...Иилмано стеган мах байбо-кх, тІехдаьккхинчу Иилмано нах вовшийн ак-
харой а еш, шаьш вовшийн хІаллакдарца...

...хьанна а цхьанна къилба доцуш вахар а ду-кх цавахар...

...ша волччохь ву-кх къонах а, дехьа-сехьара кхиссарш а йоцуш, доьша
хьеначу аттачуьра...

...суо каро лиьнера-кх, дІавахале, дашца каро, кехат тІехь могІа бита а,
дегнашкахь – марзо а...

...дайначу ирсан лар лехар а хилла-хилла-кх цхьа ирс, йиькІов цхьана
жимачу кертахь сийна бай а гуш, лакха хьалахьаьжча, – стигал а сийна, кІайн
мархаш а, сецна кхозу... тийналла а, меллаша тийна доьду хи а, йин механ

Іаь а, патарийн хеза кьора мотт а, тийналлехь, аз хиэдаш, кьорачу шабаршца хьобсту нускал а...

... дош хала хилла-хилла-кх, чІогІа лехарх, атта карор а доцуш, кхуллушехь хьан амалца, совгІат санна, делла ца хилча...

... дош девзинарш бан-м бара хьуна, дуьненан маьІ-маьШехь, шераш а, бІешераш а хуйцуш, хийца-хийцалу-уш дІаихнарш...

... ма зовкх дара-кх – зовкх яІ-тов! – кехат тІехь цара дийриг, церан могІа, амалш церан...

... Джон Фанте товра хьуна чІогІа «Ченашка хатта» повесть цуьнан, «Тиффанехь Іуьйре» а Трумен Капотен...

Селин ма кІант вар-кх – Фердинанд Селин – шен «Буйсанан чаккхенга некъ» цІе йолчу романаца, «Педро Парамо» а Хуан Рульфан...

... хьуна езначех Тургеневн «Ася» а яра, Селинджеран «Френни», «Іина тІехуларчу рож юккъехь» а.

... уьш дукха яра, кІезга а хеташ, царах яра ахь зовкх хьегна Хемингуэйн кхо роман а, «Воккха стаг, хІорд» повесть а йолуш...

... Фолкнера охку амалш, маржа, Кнут Гамсун а шен толамашца...

Повесташ а Айтматовн, Едигей а шен иэшамашца, «Яйна хІусам» Йонас Авижюсан, Хименесан «Платеро а, со а», «Жима эла» а Экзюпирин...

Бунин ткъа, хьан Бунин, шен «Чангин гІенашца», «Арсеневн дахарца» а, ма дукха бар-кх, кхин а масане, хьуна даггара безна хьеший, церан дашах ирс девзина, декъалчех цхьаь вар-кх хьо...

«... хьо – хьо ву», – ала а веза-кх стаг дуьнен чохь, хьайл тоьлларг – тоьлла ву, ала, цуьнан сий дан, тоьллачуьн сий...

... лер доцуш, кьора хилла а, бІаьрг боцуш, бІаьрзе а, цхьана кьоман хуьлда-кх хьо, «со къам ду» бохучу кьоман, гІорасизчу хьайх воккхаве... ма хала ду-кх цхьаь цхьалха вала, цхьа воккхавер дисна а, сатийса тІаьхьа хІума а доцуш...

5.10.2018 шо

---

¹ Сацахь, мІаьрго, исбаьхьа ю-кх хьо! – Гетен дешнаш.

ХАБАЕВ Исмаил

Ойланаш

«Селхане йицйинчу кьоме тахане а кхоллалур яц, тахане йоцчу кьоман кханенах даха дог а дац» – аьлча, вай харц хир дац. Вайна гуш, вай теш а долуш, лилманца кхиа а кхуьуш, хийцалуш ду дуьне. Наха стигланийн хлаваашкахула некъаш дехкина а, нах беттан букъа тле биссина а ю дикка хан.

Шайн синхъашташний, шайн догӀмийн аьттонний адамаша ца беш, ца кхуллуш а гӀирс битина а бац. Цу тлера дӀадоладелла лер-дахаран хатӀ хийцадалар а, адамийн ламасташ хийцадалар а, юкъаметтигаш хийцяялар а.

Чкъуьйригна хилла зие цкъа мацца а тӀамаре кхочу. Делахь а, адам адам хилла дисна. Адамийн догӀмаш тӀехь керла меженаш ца евлла. Адам адам хилла деса дезаш ду, сийна цӀе яьлла дуьне догуш лаьтташ делахь а. Адамалла дӀаяьлча, адамна ша адам хилар дицделча, гучуйолу акхаралла. Акхаралла гучуяьлча, оздангалла а дӀайолу.

Адам галдолуш хуьлу, адам тиллуш хуьлу, гӀалатдолуш хуьлу. Амма ди-качух, нийсачух масал эца а, цуьнца нисдала а декхар ду хӀора адам, Дала и экханах къастош, цунна делла хьекъал долу дела.

Ша мила ву-те, ша хьенан тӀаьхье ю-те, ша хӀун дохьуш, хӀун дан веана ву-те дуьненчу, хӀун дитина, хӀун эцна воьду-те ша дӀа а аьлла, ша-шега хаттар делла, оцу хаттарна жоп лахар ду стаг хилла ваха а, стаг волуш вала а лалашо йолчу хӀора стеган декхар.

«Нанас дена ма войла тешаме воцу клант», – баьхначу нехан тӀаьхье ю вай!
«Нанас дена ма войла яхь йоцу клант», – баьхначу нехан тӀаьхье ю вай!

Хьо дӀавааьллучу дийнахь хьох бухадуьсучу тоьшаллин даш тлера гӀуьттуш лаь а хир яцахь, оцу лаьнаро дохдеш хьан верасийн дегнаш хир дацахь – хьо шозза велла хьуна. Хьуна бевзаш, хьо вевзаш мел хиллачу нехан, хьо хьахийча, хьо дагавеача, цӀоцкъамаш тӀунлуш хир дацахь, хьо кхузза а велла хьуна. Хьох эца дисина нахана цхьа а дика масал ца хиллехь – хьо бӀюзза а велла-кх хьуна.

Дикане сатуьйсург диканах теша веза. Вай тешна ду-кх диканах. Дикачу тӀаьхьенах тешна а ду-кх вай. Дикачу наха деш ду кьомах къам.

Кьомах дика цӀе йоккхуьйтурш а бу кьоман дика нах, хьекъал долу нах. Дика нах бахьана долуш лаьттина бу хӀара мохк, дика нах бахьана долуш латта безаш а бу хӀара мохк!

2012 шо

Жайнаш

Оцу хьайн кьоман вуон хIуманаш ма чIогIа гойту ахь оцу хьайн йозанаш-кахь, и дан хIун ду аьлла, шега хьаттича, и суна сайн кьам дукхадезар ду-кх, аьллера ,боху цхьана яздархочо. «Нанас хастийна йоI нахала а ца яьлла, дас хастийна дин хьалха а ца баьлла», – олуш ду. Шен ледарлонаш хьахош хила а деза кьам, яханчу хенашкахь шегахь дийлинарш гIалаташ хиллийла а хиина, кхин юха уьш ца дийлиьта, цунах хьехар а хуьлуш. И хьехар хуьлуш доцчу кьоман сатийсам эрна бу. Хьекьал долчу стага уггар хьалха шегахь лоху хил-лачунна бехк. Вайн кьоман мостагIий дукха хилла даим. Тахана а бан а бу. ХIинца а ден букьахь, ненан кийрахь а боцуш, дуьненчу бахка безаш а бу. Гушволу мостагI-м хала а вац, оцу гушвоцчу мостагIчо кIелонна боьгIначу гурах ларвала хала хуьлу, синан само ца хилча. Ткьа и синан само хьекьална гIийла хилча, ца дешча, хуьлуш яц.

Хьуна а, хьан чкьурах болчу нахана а, аша шен дуьхьа синош дIа а луш, оцул и Испани еза хетар хIун дара-те, аьлла, шега журналиста хаттар дича, де Голльин накьост волуш, фашисташна дуьхьала Мадридехь турпала чекхваь-лла волчу французийн яздархочо Андре Мальрос доцца жоп делла цунна: «И дера ду - Дон Кихот кхоьллинарг испанхо хилар», аьлла. Кхидолчу кьаьмнаш-на «яздархо» бохург, «хьекьалча» бохург мел деза ду, мел сийлахь ду гойту оцу масало, и яздархо шайн кьоман а воцуш, кхечу кьоман велахь а. Цхьанна дагадан тарло: «Вай цаьрца хIунда дусту, уьш даккхий кьаьмнаш ма ду», – аь-лла. Шаш муьлш ду а хууш, нах муьлш бу а хууш, ойла а, кхетам а лаккхара болу муьлхха а кьам ду доккха, цхьа юрт йиллал бен и дацахь а. И санна долчу кьаьмнех хилла а ду и «даккхий кьаьмнаш».

Дешарца а, ешарца а долу гергарло чIогIа гIийла ду вайн кьоман, кьаьстана кегийрхойн. Таханенан а, кханенан а лазам и бу. Шен мотт а, нехан мотт а, шен кьоман барта кхолларалла а, литература а, бIешерашкахула кху дийне кхаччалц шен кьомо бина некь а бевзаш, дуьненан истори а евзаш, шен Дела а, дин а дев-заш хила веза кьонах. ХIуманна хьесап дан хууш, хIуманна сакхуьш, мостагIийн кIелонашна тIекхуьш хир ву и тIаккха. ТIаккха иза, шех пайда а оьцуш, шен Iалашонаш кхочушгьан, цхьаммо а шена хьалхара вала а, вохка а, цIерга кхосса а вуьгур вац цкьа а, тахана Iеха а беш, нохчийн кегийрахой ма-биггара. «Хьекьал долчо Iовдалчуьнан куйгашца лаьхьа лоцу», – баьхна. Эццехь ю и кIело. Цунах цакхетар – боьхна болх бу. Хьекьална эшна а хилла, ша нахана атта а, ворах а хетийтина, шех нахе пайдаэцийтар – эхь ду кьонахчунна. Лазамна дуйьцуш ду кхузахь мел дуйьцург, дийцар декхар а долу дела, хьан кьоман кхане хьох йоьзна а йолу дела, хьан лазам – вайн юкьара лазам а болу дела, миччахь хилча а хьо хIокху кьоман юьхь йолу дела, хьобгара даьлларг массаьрга а кхочу дела, вайн кьомах волу хьо цхьана муьлш бу а цахуучу наха левича, Iовжаме долу дела. Юха оцу наха, хьо яхье воккхуш, карзахвоккхуш, хьуо майра лом ду аьлча, хьан са а кьералуш, хьо хьуо-хьайх воккха а вуьйш. Майра делахь а, лоьмехь синан само хуьлу. Я цкьа а цхьогало Iеха а ца до лом. Цундела ду и лом. Цхьогалшна тIаьхьа а хIуьттуш, церан хIиллано ледеш лелаш делхьара – и лом а хир дацара, наха

дустарна а далош. Цундела лоруш хилла нохчаша барамал тЕхйолу майралла – Иовдалалла. Хьо-м сох нийса ца кхета а мега.

Бусалба пачхьалкх уггар хьалха шен дегҫаца, шен цийнан беа пена юккьехь, шен доьзалехь дIахIотто хьажа веза кьонах. Шена худар дан а ца хууш, нахана хьовла дан воьдуш ца хуьлу. Ша цамогуш волчо нахана дан цхьа а дарба дац.

– Зеламха, цкьа а тIамехь эша ма ца оьшу хьо? – аьлла, шега хьаттича, – «Суо тоьлур воцу хIума долош вац со», – аьлла, боху, Харачойн Зеламхас. Латарой, майраллой, тIом барой веш вац кьонахчух кьонах. Лата-м жIаьла а, эхха а лета.

Кхоьруш а волуш, девнехь ка ца йолуш хила йиш юй кьонах, аьлча, хила йиш ю. «Хьо кхоьруш хIума дуй, Бийболт?» – аьлла, шега хьаттича, «Ду, Делан Возалора, – аьлла, боху, Таймин Бийболта, – цхьа дала цадезарг а даьлла, сий дарах кхоьруш ву-кх со даим...Даим кхоьруш ву-кх со», – аьлла.

Хьобца майралла кьовса веана ша аьлла, цхьа кьонах шена тIевеьча, «Хьо тоьлла хьуна», – аьлла, боху, цуьнга Харачойн Зеламхас, – со нахаца майралла кьийса араваьлла вац.» Иштта хилла нохчийн кьонахийн амалш.

Оцу масалша а гойту юха а, тIаккха а, кьонахчух кьонах веш дерг – хьекьал, кхетам хилар. Вайн кьомана тахана а, кхана а, кхана Ийча а коьртаниг Илма дара, майралла яцара. Майралла даим ца оьшу дахарехь. Даим хьашт-дерг – хьекьал ду. Майралла оьшуш цхьа мур богIу, оцу муьрехь хьобгахь и хилчахьана. Нехан цIенте яха (маре) арайолучу йоIанна совгIатна бархI бе шо хьалха ваьхначу шайн поэтан Шота Руставелин «Цюькьалоьман цюкалахь турпал» поэма луш ламаст ду гуьржийн. «Къам» бохучу дешан шуьйрачу маьIнехь кхиьна къам хилар ду и, шен дерг дуйла а хууш, цуьнан мах а хууш. **«Жайнаш дагорал даккхий а хуьлу зуламаш. Царах цхьаь: уьш цадешар ду»,** – аьлла поэта Иосиф Бродскийс. Оцу зуламах хьалхадовлалц, вайн кьоман мостагIаша кIелонаш еш, къам а хилла, дIадаха дуьтур дац вай цкьа а. Цуьнан оила ян еза. Оила еш хила боху вайга Дала.

2016 шо

Къоман барт

Хьалха заманахь, юрт яккха бIо богIуш, оцу юьртахь бежан рагI ю-яц хьажа стаг вохуйтуш хилла. «РагI елахь – юьртан барт бу, юрт атта яккха а лур яц, юьртан низам ду, кечам чIогIа хила а беза», – олуш хилла баьччано.

Барам бац коьртаниг – дукхий, кIезгий хилар – коьртаниг барт бу. «Барт болчу цицигаша барт боцу жIаьлеш эшийна», – олуш ду вайн халкъан.

Цкьа цхьана заманчохь цхьа ламаст лелла вайн махка чохь: цхьана билггал йолчу меттехь, шена билгалийнчу хеначохь тайпанаш вовшакхеташ, боккха яй боккхуш, оцу цхьана яй чохь кечдинарг цхьаьна даа а дууш, мехкан той деш. Доккха маьIна ду оцу белхан! Къоман барт латтийна цо. Вовшийн дезарой,

вовшийн дашарой бен ца латтабо къоман барт. Ша-ша баьккхича, хЮра а пелг бу, уьш цхьаьна дАкъевлича, буй хуьлу пелгех.

Цхьа зама яра... вайна дага цаяллал гена а яц и... вало, гЮй, лулахошка дехий, бепиг дайта ала, белахь, хох байта ала, туьха дайта ала, олий, эвхьяза бер дА а хьажош. Куьпахь, лула-кулахь цхьа доьзал, цхьа йиша-ваша санна, бертахь, мел мерза бехара нах. Мел хазახета тахана, и хЮманаш дагадаьхкича а! Дуьненан аьттонаш сов мел бевли а, адам гИллакхашна геллуш хиллера, тЕра бала а, сингаттам а дАайбелча, лайнарг дицлуш. Шога а, къьза а ду адам тахана вовшашца. Синцамгарша нехан дегнех тЮлгаш дина. ХЮра стага цуьнан бахьана шегахь лаха а дезаш, и шегахь карийча, цунах дАцАанвала а везаш. Вайна ваьшна вовших къахеташ а ца хилча, вай вовшийн дезаш ца хилча, вайх къахета а, вай деа а вац кху дуьненчохь цхьа а. Воций вайна хаа а хиьна!

Эзарзза ягийна Нохчийчоь, эзарзза метта а хЮттийна!

Эзарзза дийна нохчийн къам, эзарзза ден а делла!

Дела воцург накъост воцуш, болх Деле а белла, дАгИртина ду вай даим.

Ца вича, вешех а ца хуьлу ваша. Ваша ван везаш ву. Хьекъал долчу стага шен мостагIчух а во шена ваша. «ГПалат доцу ваша ма лехалаш, бераш, ваша воцуш дуьсур ду шу», – баьхна Хьаьжас, Дала къайле тойойла цуьнан. Шен ши мурд шина куьйгах тера ву шуна, баьхна, цхьана куьйго важа куьг цАан а деш.

Дуьненчохь дукха хан яьккхина ваханчу дедас шен цхьаь бен воцчу кIентан кIантанна иштта веса-кехат дитинера:

«Массо а хЮма, хан тоьхна, хенаца а ду, хан йоьдуш ю. Сан хенан сахьт сецна. Ша лехнехь – дика а, ша лехнехь – вуон а карон долчу хЮсамехь кхачалуш бу хЮра стеган некь. Цундела, хЮра кехат кара а лаьцна, доьшуш Iаш волчу хьобга весет ду сан: набаро Iехаво хьуна, набаре хьуо Iеха ма вайталахь. Далла муьтIахь воцуш, Далла еш Iамал йоцуш, Делан къинхетаме дог дохуш, Делан дикане сатуьйсушверг – дIатесна хЮ а доцуш, кха тIе ялта даларе сатуьйсучух тера ву хьуна. Дала бохург а дитина, Дала бихкинчу некъаца ирс лобхушверг – боданехь зингтан лар лобхучух тера а ву хьуна.

Стаг маьрша хила везаш ву. Маьрша хилалахь! Хьо маьрша хир вац хьуна, кхечуьнан маршо хьо лоруш вацахь, хьо цуьнан маршонна тIекхийдаш велахь. Дуьнено хЮра дегI доккхуш, бекхам боцуш дисина хЮмма а дац хьуна, цундела шен маша бузуш йоллучу гезгана а новкъарло ма елахь. Уггар майраниг ву хьуна нахана цатам а бина, нахана мотт а бина, нахана вас а йина, чу а вахана, ша сахуьлунга вер ву-вац ца хууш, набарна дIатовжа ваьхьарг. Цул майра стаг вац хьуна хЮкху малх схьакхетачу а, малх чубузучу а дуьненахь.

Хьайн гIалатах а кхералахь. Шех кхоьручух бен ца кхоьру хьуна гIалат.

Хаза дош сагIа дац хьуна, хьан кийрара хьаладаллалц.

КъинтIераволуш хилалахь, къинтIеравалар де долчу стеган амалех ду хьуна. Наха дора алий, наха шайн догIамашна магош долу мегашдоцург хьайн дегIанна а магадай, нахаца а ма нислолахь, сий хир дац хьан. Вуочух ларлучух бен ца озало хьуна вуониг.

ГИллакхах ца воха гИллакх а, собарах ца воха собар а хьобгахь ду хьуна, ахь цунах пайдаэцчахьана. Собарна гергахь цхьа а хало а хало яц хьуна.

Хьайн дегIал воккха мостагIа карор вац хьуна, хьайн сил дика а болуш хьехам карор бац хьуна, ахь цуьнга леррина, дикка ладогIахь.

Кхин башха доккха хIума а дац хьуна хIара хIора сахьтехь дIа генадуйлуш долу дуьне, кхуьнга ша Iеха а вайтина, хIара бахьана долуш нахаца эгIа а эгIна, коша вижжал.

Сий долуш вехийла хьо, сий долуш воьрзийла хьо!»

...

Иштта ду тIарикъатан хIума – хьикматах дуьззина а долуш, хьо гIиллакха, догдикаллица кхиош, дегIана тIехь тола Iамош. Шен дегI цакъарлучуьнга цхьа а къарлур вац. Цундела тIарикъат – тIом бу. Цу тIамах чекхвала чIогIа хала а ду! Цу тIамехь лаьтгаш мел верг эла а ву. ЭЛА бохуш долчу дешан маьIна шуьйра ду нохчийн кхетамехь. Деккъа, долахь, чухIиттина лай бу боху маьIна дац цуьнан. ЭЛА – иза тIедухучуьнца а, леларца а, маттаца а, даарца а, маларца а озда а волуш, осалчу хIуманаш ца вешаш, ша-шен а лоруш, наха а лоруш, нах лоруш, ша волчу меттехь билгала а волуш стаг ву. «Элах эла веш дерг – гIиллакх ду», – баьхна.

ТIарикъат бахьана долуш дин а, гIиллакхаш, мотт, духар а, кхидолу мехала хIуманаш а ларделла вайн къомана. Шелонна жIаьлеш цIийзачу генарчу пана махка а даьхьна, даа а доцуш, мала а доцуш, эрна ара охьакхиссича а, динах, оздангаллах а ца духуш, ваьш дIадаьхьнарг лардина, юха а деана вай. ХIара доллу уммат лардинарг а, цуьнгахь ницкъий, гIорий латтийнарг а ду тIарикъат.

МотгаргIанаш йоцуш, дин даггара а, Делан дуьхьа а, Илманан бух тIехь леладойтуш йолу шарифатан тIум ю тIарикъат. Ихьсанний, тIарикъаттий цхьаь ду. Дела вовзарца, Дела везарца, Дела хьахорца, Делах бен цакхерарца хьох вуьззина бусалба стаг во тIарикъато. ТIаккха хьуна деши а, хоттан гIорзолг а цхьатерра хуьлу. Хьо дуьнено ца Iехаво тIаккха, тIаккха иблисе а ца лацало хьо, кIелонаш яккхий елахь а. Мел долчу хIуманан бух – Делах кхерар бу. «Хьо Делах кхерахь – кхин цхьаннах кхера дезар дац хьан», – баьхна Турпал-Iелас, Дала юьхь лобрийла цуьнан.

...

Лаккхарчу лакхене хьекъаллий, Илмий даккхалц, къомах къам хир ду бохучух дог дилла мегар ду. Хьекъал долчу стеган хуьлу гIиллакх хаза, хьекъал долу стаг хуьлу динца уьйр-марзо йолуш. Кьонахчух кьонах вешдерг – хьекъал ду. Хьекъал хилча, ларло къам а, цуьнца цхьаьна цуьнан мотт а. Хьекъал хилча, эхь а хуьлу, яхь а хуьлу, кхидIа адамана синна маьIне, кхетаме мел долу хIума а хуьлу. Хьекъал доцу стаг хуьлу Iеса а, осала а, лела ца хууш, дош дош доцуш, лен амал йолуш а.

Салахьуддин Аюбис, жIарахойн баьчча хилла волчу Ричардах цамгар кхетча, цунна стоьмашший, даа-малий а эцна, цуьнга хьажа шен лор вахийтина хилла. ГIиллакх хаза долуш а, са озда долуш а, тIарикъатан стаг хилла и. Иштта и хиларна Дала тола а вина. Цунах Европерчу керста наха а яздина, и вазвеш, и хестош. Цуьнан эскаршна юккъехь жуьгтий а хилла, керста нах а хилла, оцу жIарахойх леташ. Шена тIе карабаьхкинчу йийсархойн наной баьхкича, цара шайгара бала шена балхийча, бIаьргаш тIунделла хилла Салахьуддинан. Шен бIаьхошка лаха а лахийтина, кIентий дIа а белла, дIабахийтина цо церан наной. ДIабахийтина а ца Iаш, махках бовлалц, уьш ларбеш, дехьа-сехьа ха а хIоттадайтина царна. Цундела яьккхина цо Иерусалим жIарахойх маьрша а! И Пайхамаран гIиллакх тIехь хилар бахьана долуш. Ша Макка йоккхучу дийнахь, шен асхьабаш къиза байъа а бойъуш,

харц-пайхамар ву хьо, бохуш, ша сийсазвинарш, шен некъаш хедийнарш, шена баккхий кхерамаш тийсинарш шен куьйган зуламах маьрша битинарг ма вара вайн Пайхамар, шена дукхавезна шен деваша Хьамзат вийначунна а, массарна а кьинтIера а волуш.

Шеца кьиза хиллачаьрца а кьиза цахилларг вайн Пайхамар ма вара!

Шеца шога хиллачаьрца а шога цахилларг вайн Пайхамар ма вара!

Делера салам-маршалла хуьйла цунна!

Ша Зайдица ТIоифе дин кхайкхо а вахана, цигарчу бахархоша: «Хьо воцург, Пайхамар а вина, ваийта стаг ца карийра-техьа Далла?» – бохуш, аьшнаш веш, тIулгаш детташ, эkkха а вина, йоккхачу гIайгIано лаьцна, чевнаш цIийх Иийда а луш, ша Iаш, «хьуна лаахь оцу шина лома юккьехь Iовдур бу хьуна ша уьш, Дала хьан омар кхочушдиэ аьлла, даийтина ду ша» аьлла, Джабраил-Малик шена тIе доьссича, «ХIан-хIан, Джабраил, церан баккьашкара Далла бен Iибадат ца деш, Цуьнца накьост ца веш долу охIла даларе сатесна ву хьуна ша», – баьхнарг ма вара вайн Пайхамар!

Делера салам-маршалла хуьйла цунна!

Нах дине ца богIу агIо лелор ма яц динан мостагIчо бен!

Шега мотт ца луйьш долчу хьайбано а бала а балхош, чохь садолу а, содоцу а хIума шена елха а йоьлхуш, Кьинхетамениг, Iаламаш кхолла а кхоьллина, уьш кхиош-кхобуш волчу Дала Шен Iаламах кьинхетам беш, кьинхетамца ваийтинарг вайн Пайхамар ма вара!

«Деза-доккхачу гIиллакх тIехь ву хьо! Хьо цаьрца дашца кIоршаме а, шога а, дог-буьрса а хиллехь, хьуна букь тоьхна, хьох дIабирзина хир ма бара уьш», – аьлла, Дала хастийнарг вайн Пайхамар ма вара!

«Дин доцург динца кьарвелаш (дин марздарца, хаздарца, гIиллакхца кьарвелаш и)», – ма баьхна Делан гергарчу наха а.

Пайхамаран суннат – хаза гIиллакх ма ду.

Хаза гIиллакх – Дала толадо!

Де долуш волу стаг цкъа а кьиза ца хуьлу.

ТIе куьг кховдийча а, коьрта тIера мас цуьнан хьайича а, чIире диллал зулам лоруш, дийнначу тайпанна тIе эхь дужуш, хьаша лоруш хилла Нохчийчохь, и хьаша мостагIех велахь а.

ТIамехь дуьхьал нисвеллачу мостагIчуьнан говрана герз тухуш ца хилла нохчаша цкъа а. И хууш болу салтий даима а говрашна тIехьа лечкьаш хилла. Кьинхетам бу и, цаьрца баьхна болу. Кьонах кьинхетаме хуьлу садолчу хIуманца а.

Лермонтов букь берзийна лаьтташ хилар бахьана долуш, ца вуьйш витина ву, боху, нохчаша. Цунна юьхь-дуьхьал вирзина лаьтташверг вийна, хIара Iожаллах хьалха а вуьтуш.

Ушурмин заманахь, Алдахь хиллачу тIамехь, лазийна, нохчашна каравеана хилла цIарна а цIе яххана волу турпалхо Багратион. Тийналлин мур беанчу юкь-ана, барми тIехь дIа а ваьхьна, нохчаша шайн мостагIашна дIавелла иза. Дуьхьал веанчо хаьттина кхаьрга, мел мах беа шуна, аьлла. Тхуна цхьа а мах ца оьшу, тхо кьонахчух мах оьцуш дац, аьлла, буха а бирзина, дIабахна нохчий.

Далла дуьхьал бахна и нах, шайх яккха еза цIерш а юьтуш, шайх эца даккхий

масалш дубтуш, хьо тахана шайн доьналлах воккха а вевеш... шаш дайга веанчу мостагичуьнца а шайн гилкхах ца бухуш, нийсонах ца бухуш... кьена вахана, кьа дисарна а кхоьруш, хьаша вахана, бехк бисарна а кхоьруш, шайна схьадинчу диканна дубхьал дан дика а долуш, вуонна дубхьал дан вуон а долуш, тIамехь каравеанчу мостагичунна (ийсархочунна) тIе кубг кховдор эхь а долуш, тешнабехкаца букь тIехьашха тохар – осала а лоруш, кьизалла – киллочуьн амалех лоруш, да вийна, ваша вийна мостагI юьхь-дубхьала нисвелла, иза герзаца вацахь, цунах чIир а ца оьцуш, иза меттахь цамгарца велахь, товелла, маьршаваллалц хьен а ца веш, шаш кьардан веанарг толамца а ца вохуйтуш, хьаша-да хилла веанарг дог эшийна, са хьастаза а ца вохуйтуш, лелла хIумнаш ду уьш вайн ламанца. Уьш ду Iадаташ! Осала долу цхьа Iадат – нохчийн Iадат дац! Цундела лардина Дала вайн кьам. Иштта амал йолу нах эша ца ло цхьаьнгте а! Нийсо Дала ларьеш ю, Дала толош а ю даим.

2015 шо

Маттах дош

Ден, деден хилла, цIарах лелош йисина, я ворхIе а дегара дубйна, безам хеташ, ларьеш цхьацца хIума хуьлу-кх нохчийн доьзалехь: шаьлта, тур, суьлхьанаш, пIелгах дулу мухIар... Иштта, вайн ворхIе а, бархIе а, иссе а дас вайна дитина совгIат, хазна, весет, дика ду нохчийн мотт. Оцу маттал деза дац царах дисина тур а, шаьлта а, мухIар а, я кхин цхьа а хIума а. Мотт бу беза, цара бийцина, вайна бисина! Оцу маттаца уьш муьлш хилла а хууш, хью мила ву а хууш, нах муьлш бу а хууш ваххал, хьан хьайн кьоман кхетам мел бу, ву хьо нохчи...

Шен дайшца йолу зIе хаьддачу мIаьргонехь доьза дан хьаьхна ду кьам.

Нохчийн мотт – са ду хьуна, тIум ю хьуна иза, хьан кьам, дага а ца йогIучу заманаьскахь дубйна, кху дубнен тIехь, кьам а долуш, латтийна йолу!

Нохчийн мотт – тептар ду хьуна, хьан кьоман селхане а, тахане а, кхане а юьй-цуш долу, хьо нохчи хилар чIагIдеш долу.

Нохчийн мотт – Iаь ю хьуна, хьан дайн багара йийлина йолу! Иза хьан цIе ю хьуна, цара «тIаьхьенашна» боху дош моссазза олу догдохаллийца, боккхачу сатийсамца хьехийна йолу!

Нохчийн мотт – коьчал ю хьуна, хьан дендайшкара дубйна схьа Делан гергарчу нехан беркатаца хьоьга бусалба дин схьакхачийна йолу!

Нохчийн мотт – дош ду хьуна, дубненан дахарехь дубхьара хьуна хьайн ненан кийрара хьала хезна долу, юха цо хьо хьистина а, хьуна дика а, вуон а цо хьехна а долу!

Нохчийн мотт – маслаIат ду хьуна, вийна шен ваша, кьинтIераваьлла, гечдина, хийла вашас витина долу.

Нохчийн мотт – машар бу хьуна, буьрсачу девнехь юкьаметтигаш тойина болу, шина мостагIчух ши доттагI вина болу!

Нохчийн мотт – Гиллакх ду хьуна, хьуо велла д'аваллалц нехан диканехь, вуонехь латгар хьуна т'е а дожош, хьо нахах вазош долу!

Нохчийн мотт – тоьшалла ду хьуна, нохчийн мотт – кадам бу хьуна, хьо д'аваьллачу дийнахь хьан тезетахь хьох наха бийр болу!

Нохчийн мотт – бехк бу хьуна, ахь и бицбахь, т'аьхьено хьуна гечбийрбоцу! Хьан сий ду хьуна и, ахь лардахь, лардийр долу, ца лардахь – хьо сийсаз хир волу!

Нохчийн мотт – дола-весет ду хьуна, хьан дайша хьобга дина, дитина долу. Нохчийн меттан х'юра дош хьох тешна а ду-кх!

Вайн халкъан изсехь бисинчу хиламех цхьа башха хилам бу Ширди-Махкахь ваьхначу Йеламстагах, масла'атан дех Махьмудан Мохьмадан хьокьехь. Стаг вийна дов хилла, ца доьрзуш, шерашка даьлла. «Хьо ваг'ахьара, Мохьмад, масла'ате, д'адоьрзуш дац-кх тхан дов», – аьлла, наха дехарш а дина хиллера Мохьмаде. Масла'атдар Далла дезаш г'уллакх дуй хуучу Мохьмада сацам бина машар бан ваха. Мохьмад волчу дехар дан куьгбехкенаш бахний хиьначу довхоша хабар дахьйитина: «Мохьмад, кхана масла'ате ма ваг'ахьара хьо!» – аьлла. Х'ара хьалха а волуш, х'орш вийначу стеган нахана дуьхьалх'иттинчу заманчохь, « Оха ма вола, аьлла, хабар ца даийтира хьобга, и хабар даийттиншехь, хьо х'унда веана, шайга стаг витахьара аьлла?» – бехк а баьккхина, церан нахах цхьамма юьхь т'е туйнаш туйхира, бохура, Мохьмадна. Са а тоьхна, ша масла'атана деш долу къамел ца сацош, кхин совдаьккхина х'ума а ца олуш, шен юьхь т'е куьг хьаькхна, туйнаш д'а а даьхна, «Детта аша х'ара туйнаш. Шу тахана х'орш детта ду, тхо х'орш д'адаха бен дац», – аьлла хиллера нехан дов д'адерзо ваханчу Махьмудан Мохьмада. Оцу метгехь наха и пхьа битина а хилла. И бу-кх нохчийн мотт, шен дашо ц'окьболатал ч'аг'иделла дегнаш даьстина болу.

Гийла ву-кх шен къоман маттаца йолу з'е хаьдда я уьйр малъелла стаг! Шена шен маттахь Ютгар йича а, я, ловц боккхуш, хастам бича а, кхетар вац и. Цу тайпанчу стаге вистхуьлуш – хьуна хьуо мотт ца луьйш хета, я хьуо д'алуьйшверг къора хета.

Делась а, кхин цхьа х'ума а ду: цхьа а лазам бац, тахана бийца цалуучо а, цабе-зачо а нохчийн мотт цабийцар, я и ца'амор. Нохчийн мотт нохчаша бийцина бу, нохчаша, буьйцуш, кхид'а д'ахьур болуш а бу, кешнийн хьаьрма, эхарта кхаччалц. Нохчий болчу нохчаша! Нохчийн мотт д'а а бер бац! Цунах тешаш мел ду нохчий а хир ду-кх вай, Дала мукьалахь!

Воккха Дада

Стаг дуккох шен дагалецамашкахь веа. Хьуна безнарш, хьо везнарш, хьан марзонаш, х'инцца хьан баьрахьалха хьийзинарг, хьан юьхь т'ера бос хено д'ахьо. Ахь дукха хьолахь тидам ца бо х'уман. «Нисса цхьана эхасахьтана юхаерзо йиш елара и хан...» Иштта ойла дуьхьхьара йинарг ас со ву аьлча, дуккхачу нехан сох дог кхаьрдар дара. Цундела, «х'ума дицдича бен, леш дац», – ала бакьо ю сан.

Дикка хан ю Воккха Дада дуьненах д'акьаьстина. Амма Воккха Дада сох д'а

ца къабста, хан мел йолу а со цунах дикох кхета дела, суна иза дикох вевза дела. Воккха Дада со велла д'аваллалц соьца ваха везаш ву.

«Къу таьГча, охьатага хьо, къу айвелча, айло хьо, къу хир ву хьо», – олуш Иедал дара цуьнан кест-кеста, хуна цкъа а диц ца далийта санна. Дош меттара, дош хьекъале долуш, хуна цкъа а к'ордорвоцуш, эрна дош эр доцуш, шен маттаца дерг дег'аца а долуш, хуна цкъа а вицлурвоцуш, х'умнаш хаза долуш стаг вара Воккха Дада. Цуьнан амал а, цуьнан куьг хьадар а, ког ловзар а, цуьнан лелар а дара доккха хьехар.

Сан модех юьзна бедарш а, даим сан харцхьаюьйхина хуьлуш хилла йолу ши мача а, ас хихкина ког-салазаш эцна д'аяхана хан Воккха Дадин туьйранашкахь йисна.

«Ламанан базе д'а а лаяцна, цхьа буьрса, бахбелла бижина Гуьллуш хилла кхо корта болу саьрмак...» – олий, доладора Воккха Дадас даим шен туьйра. Юха, цхьана турпалхочо, тур детташ, и саьрмак бен а бой, цо нахана дихкина некъаш достура. И саьрмак ша бийча санна, дуьйцура Дадас. Юха, и бийча, ас доккха садоккхуш хаалой, «нахана лерина зулам шега кхочу стаге. Хьекъал доцу корта дег'ан мостаг' бу.» – олура. Юха дерзадора, вела а лой, «ладобг'начунна – мезан Гайг, цадобг'начунна туьханан Гайг», – олий.

Воккха Дадин х'ора туьйра а хуьлура дикано вуон эшош, къинхетамо къызалла эшош. Туьйра д'а а доладалале хаьара хуна цуьнан дерзар муха хир ду. Турпалхо догдика, эсала стаг хила везаш вара, зуламна бен зулам ца деш...махкана хьалхара махина шен сих-дег'ах саг'а дина а, г'ийлачуьнан дог эшош, нах бацош, нах балехь бахкош, эла г'ех'оьттича элана г'атта а ца веша кура эла, къиза эла шен олаллах а вохийна, парг'ато яккха араваьлла....

Дала чу са кхоьллина долчу цхьана а маьршачу дег'ана зуламна куьг айа хьо ца вахьийта, хуна и турпалхой дагахь бисийта, цаьргара ма дер дацара х'ара х'ума бохуш, цаьрга а дуьллуш, царах эхь хеташ, хьайн дег' ца къарлахь, хьоьга мила къарлур ву бохуш, айхьа-хьайх бехкаш дохуш, хьо осалчух ларвалийта, беран хенахь дуьйна хьоьца синц'еналла, дегадикалла, доьналла, къинхетам кхиош хиллера Воккха Дада. Хан-зама д'а мел йолу, кхета хьо цунах...

P.S. Ницкъ болчо ницкъ эшначунна г'ело еш яйча, сайн хуьлуш йолу дог-ойла сайн ваша вийначу мостаг'чуьнан а хуьлуьйтур яцара ас.

Суо кху дуьненчу сайн дег' эшо веана вуйла хиьначу дийнахь дуьйна кхетта со, «беро мача нийса юьйхича, дуьне духур ду», – х'унда олуш хилла.

Дуьненан кийрахь адамо дуюхьхьара дийна адам – вашас вийна ваша вуйла хиьначу дийнахь дуьйна кху дуьненах а кхоьру со.

Воккха Дада бакъал а Делах кхоьруш, дуьненан г'иллакхаш дика девзаш къонах хиллера.

Воккха Дадин туьйранаш – туьйранаш а ца хиллера.

2013 шо

Сентябрь баттахь «Орга» журналехь хьошалгахь хилира яздархо Эльсанов Ислам. Оха иза хазахетарца тIейицира. Редакцехь иза цхьаьнакхийтира нохчийн яздархошица а, журналисташаица а, литературин критикашица а. Таьхьарчу хенахь нохчийн литературехь долчу хьолах а, иштта дуьненан литературах а кьамелаши дира оха. Ислам Нохчийчоьхь Iаши вац, иза хIокху тIаьхьарчу шерашкахь Норвегехь Iаши ву. Амма литературица йолу зIе хадийна яц цо. Цо гулийна дуккха а материалаши ю нохчийн историх. Церан буха тIехь иза лерина ву литературин говзарш язъян, ша хьалха язйинчарна тIехь хийцамаши а беш, уьши араяха а. Дешархоша дика тIейицира Эльсанов Исламан 1989-чу шарахь араьялла «ЦегIачу декхнийн боьлак» цIе йолу повесть. Оцу повестан дакъош школан программы юкъадахана а ду. Ислам повеста тIехь кхидIа а болх беш вуйла хуучу оха дийхира цуьнга, дешархойн лаам кхочушбеш, «ЦегIачу декхнийн боьлак» «Орга» журналехь зорбане яккхийтахьара аьлла. Цо тхан дехарна жоп делира. Керлачу историн тешаллашица тIеюьзна и повесть шун еша аьтто хир бу журналан агIонашкахь.

«ЦегIачу декхнийн боьлак» повестехь дуьйцу 1824-1859 шерашкахь Кавказан тIом болуши хиллачух. Таьхьаьлц исторически темина нохчийн литературехь язйина говзарш Арсанов СаьИид-Бейн, Мамакаев Мохьмадан, Ошаев Халидан, Гайсултанов Гумаран бен яцара. Кавказан тIамах, историн тешаллин бух тIехь, «Еха буйсанаш», «Лаьмнашкахь ткъес», «Дарц», «Калугера ийиьсар» говзарш язйина Айдамиров Абузара.

Эльсанов Ислама шен повестехь буййцу исторехь хилла турпалхой а, хиламаши а вайна бевзинера Айдамиров Абузаран говзаршкахь. Амма «ЦегIачу декхнийн боьлак» цIе йолчу повестехь и турпалхой а, хиламаши а авторо кхечу хьелашкахь а, кхечу амалишица а гайтина. Масала, Бенойн БойсагIар хIинциалц вайна майра, юхавервоцуш, тIемало санна, везаши хиллехь, Эльсановс шен повестехь БойсагIаран дог-ойла йовзуйту, иза кьинхетаме, дахаран хазалла гуш а, езаш а хилар билгал а доккхуш. БойсагIаран вастехула авторо бIаьрладоккху нохчийн халкъана тIом кIордийна а, машаречу дахаре сатесна а хилар.

Харцонна кьар ца луш, нийсонехьа кьуйьсуш, шен са дIадала а кийча волчу нохчочун васт го вайна ГIубашехь. БIаьргаш а дохуш, шена тешнабехк биннашехь, доьналлах а, кьонахаллах а ца вухуш, имаман муртазекхех масех воь, Шемална шийтта чов йо цо.

Исторехь девзачу адамех дийцина ца Iаши, Эльсанов Ислама шен тидамехь латтабо оцу заманахьлера могIарера нах, хIунда аьлча тIеман зулам, Iазап хIора нохчочо лайна дела. Царах ю оцу кьизачу тIамо шен жималла а, тIаьхьо кхоьллина болу доьзал а дIабаьхьна йолу йоккха стаг а. Повесть мехала ю нохчийн кьоман юкъараллин институтах – Мехкан-кхелах – болчу шатайпанчу хаамашица а. Оцу заманахь Мехкан-кхелан тхьамда хилла волу Исхьакъ Шемална тIе воьду, тIамо гIаддайина халкъ кхачош ду, Россица машар бан бежа вай, олий, имамо машар хьахийнаре вуьйши вуй хуьушехь. Исхьакъана шен дахарал а деза хета халкъан кхоллам.

Шена тIехъ лаьтташ Южсаллин кхерам боллушехь, машар бан гIурту иза. Амма, Шемала тIе ца оьцу Исхьакъа шега кховдийна некъ, цунна тоьпаш тохуьйту цо.

Оцу повестера вайна хаьа, Мехкан-кхело оьрсийн эскарин куьйгалхочуьнца бина машаре барт хилла хилар а, шина а агIоно кхочушда деза декхарш билгал а дохуш. Иза Iаьрбийн, оьрсийн йозанца кехат тIе дIа а язбина, Мехк-кхелан декъашхошкахь Iалашбеш хилла. Шемал йийсапе вахча, и барт Россин Iедало бохийра, моллаш, шайхаши дIалеца болиьра, барт беш яздина Iаьрбийн маттахь долу кехаташ схьа а дохуш, уьш хIаллакбира. И тешнабехк лан ца луш, Барятинский вуьйр ву ша аьлла, Сольжа-гIопа вахана, ша дан леринарг чекхдаккха аьтто а ца болуш, цIа вогу Телхаг. Оцу сингаттамах хорам а хуьлий, дIакхелха, Телхаг.

«ЦегIачу декхнийн боьлак» нохчийн къоман турпалалла, хуьнар, бохамаш а гайтарна ю мехала говзар. ХIора а нохчочунна довза деза шен къоман хилла дахар, диканиг схьаэца а, вочух ларвала а.

Эльсанов Исламан биографи а карлайоккху оха дешархошна.

Эльсанов Ислам вина 1956 шеран август беттан 20-чу дийнахь ГIиргIизехь, Ала-Бука юьртахь, Джалал-Абадан областехь.

1973 шарахь Аргунера №2 юккъера школа чекхъаьккхина. 1974 шарахь Эскаре ваххалц Iамийна слесаран, токаран а говзаллаш.

Литературе безам школахь дуьйна кхоллабеллера Исламан.

Нохчийн яздархойх уггар хьалха Ошаев Халид веззира, цуьнга 1977-чу шарахь хьалхарчех шен дийцар деша делира. Ошаев Халида оцу дийцаран хадийначу мехо кхин а яздан дог даийтира. Исламан хьежамашна къаьсттана тIеIаткъам бира оцу хенахь ешначу Ошаев Халидан зорбане ца яьлладу публицистико. Уьш дара яздархочо компартин обкоме, яздархочуьнга Х.-М.Мугуевга а яздина кехаташ. Царах цунна яздархочо бакъонгахьа латточу кыйсаман дика масала хилира. Оцу кехаташа кхоллабалиьтира историга безам, историн халачу киртигашна тIе тидам а бохуьйтуш.

1978 шарахь Нохч-ГIалгIайн университетан филологин факультете деша вахара Эльсанов Ислам (нохчийн мотт, литература, оьрсийн мотт, литература). ЙьобалгIачу курсера дIа а ваьлла, 1981-чу шарахь деша вахара М. Горькийн цIарахчу Литературин институте, прозин семинаре.

1982 шарахь, гурахь, Нохч-ГIалгIайн АССР-ра баьхкинчу артисташа, культури кхечу декъахоша а Москвахь яккхий концерташ елира, «Нохч-ГIалгIайчохь шен лаамца Россина юкъаяхана 200 шо кхачарна» лерина. Ала деза, XX-чу бIешеран 70-гIа шераш юккъедевлча дуьйна КПСС-н Центральни комитето харцисторин и харцконцепци тIеэцнера. Оцу концепцино дIахуьлбора 19 бIешеран историн дийнна мур. Л.Толстойн, М.Лермонтовн произведенеш арахецахь а, ара ца хохуьйтура оцу хенахь лаьцна церан хенарчу кхечу яздархойн, хIинцалерчу яздархойн а книгаши. Масала, иштта вайн республикин библиотекашкара дIаяьккхира Айдамиров Абузаран «Еха буьйсанаши» роман. Цуьнан деккъа цхьа бахъана дара и роман оцу харцконцепцица цаяр... Иштта Гилманан-талламан институтера балхара

дІабаьхнера историкаш М.Музаев, І.Вацуев, филолог Я.Вагапов а. Уьш балхара дІабахаран бахьана цара оцу концепцина конференцешкахь критика яр дацара, ткъа шайн коллегашца историн хьокъехь къамелаш деш, оцу концепцих шайн яйн шеконаш хилар гучудаккхар дара...

1986 шарахь Литературин институтера дешар чекхдолуш, Нохч-ГалгІайн книгийн издательстве редактор балха ийцира Ислам, «Орга» альманахан редакторо Шайхиев Іалвадис, издательствера Саракаев Хьамзата а рекомандаци а язйина

Оцу шарахь араелира хьалхара книга «Малх чубузуш».

1989 шарахь «ЦегІачу декхнийн боьлак» – шолгІа книга араелира. Оцу а, цул тІаьхьарчу а шерашкахь республикехь пайденна хилла а, пайденна ца хилла а цъхьацца боламаш дІабубьлабелира. Литература, культура а дуккха а юхакхоеьсира цара.

Книгаш арахеяр галдаьлча, 1992 шарахь НР-н Пачхьалкхан Радиокомпане председателан заместитель балха вахара И. Эльсанов. Цигара берриге а куьйгалхошца 1993 шарахь Іедало дІаваьккхира.

Оцу шарахь Іилманан-талламан институте Іилманан белхахо балха вахара, цу хенахь нохчийн-оьрсийн дошам вовшахтухучу тобанна куьйгалла дан. Амма 1994 шеран апрелехь Іилманан-талламан институт а Іедало дІакъевлира.

1995 шарахь дуьйна литературин-исбаьхьаллин «Орга» журналан коьрта редактор болх бира Ислама, тІеман хьелашкахь иза арадаккхаран халонаш а ловш.

1985 шарахь дуьйна а кинога шовкъ-безам хиларна, «Орга» журналан коьрта редактор волчуьра дІа а ваьлла, 1999 шеран мартехь Москварчу Сценаристийн, режиссёрийн а Лаккхарчу курсашка деша вахара. Уьш 2001 шарахь режиссурехула чекх а ехира. ХІинца Норвегехь Іаш ву. Эльсанов Ислам литературехь хаддаза къахьоеьгуш ву тахана а.

ЭЛЬСАНОВ Ислам

БӀаьсте хаалора

*ЩегӀачу декхнийн боьлак
/ Повесть-мозаика /*

1847 шарахь мартан кхоалгӀачу дийнан итт сахьт даьлча буйсанна полкан командира полковника Меллер-Закомельскийс, гудала йиллина меттиг билгалйина, некъана кечамбе аьлла, буйр делира. Ахсахьт даьлча АтагӀа йолчу агӀор долчу гӀопан кевнах арадевлла, боданехь Органан чӀожца болчу новкъахь гулделла, полковника: «С Богом» аьлча, салташа жӀара туху уьшарш йина, дӀадоладелира эскар. Полковника чӀоггӀа буйр динера, цхьана а тайпана гӀовгӀа цаярал совнаха, некъахь а,

дерриг тӀелатар чекхдаллалц а, тонка цаозар.

Буйса а яра тийна, стиглахь, хӀоьттинчу хих чекх сагун цӀена жагӀа санна, луьста седарчий дара, амма стигла екхна елахь а, Ӏаьржа, шийла а яра. Некъан шинне а агӀор таьӀна лаьтта хьун махах обгӀазе лестара, ло дешна латта кӀарула Ӏаьржа дара.

Нохчех ваьлла волу подпоручик Гараев Муна, кхузахь ша совнаха хеташ, Меллер-Закомельскийна улле ваьлла вогӀучу шина айкхана тӀаьхьа хӀоьттина вогӀура. ХӀорш берриш говрашкахь бара.

Кхо де хьалха Щедрински-станции полкан бахаме хьажа вахана полковник вухавалош йогӀу акази сихха Соьлжа-гӀопе чухьаьвзинера, цигара Нохчийчохь «экспедициш» лелош волу подпоручик Гараев вало. Хилларг хӀун дара аьлча, масех де хьалха, айкхашкара хаам беанера, наиб Дуба, бӀо вовшахтоьхна, МартантӀехула Соьлжал дехьа тӀелата вахана аьлла. Цхьа а тӀеман гӀуллакх ца деш Ӏе аьлла, Меллер-Закомельскийс шега йина ондда инструкци йохош, цуьнан метта витинчу полковника Гюминга ялх ротех йолу колонна яхийтина Органан чӀожца йолчу ярташна тӀелата. Цунна хетарехь, Дуба бӀаца дӀавахча, шайна дуьхьалдала адам хир дацара, амма Чехкар-гӀопара арабевлла, хьуьнхахь дукха генадовлале, цӀеххьана тӀелеттачу нохчаша зен динера царна. Колонна, тоьпаш етташ юхайолуш, гӀопана герго кхечира. ГӀопара гӀоьнна орца а даьлла, дукха хилла а боцчу нохчийн тӀелатар сацо дезнера. Вийнарг везткъа салти, эпсар а вара.

Подпоручик Гараев Муна Чехкар-гӀопе цундела валийнера, нохчашна хиндолчу тӀелатарна, некъ гойтуш, хьалхаваккха. Масех де а даьккхира цо цхьа а хӀума ца деш. Нохчий тӀелатарх долу хабарш а кӀордийнера цунна. Уьш дукха цӀаьххьана тӀелетта хиларна, хӀокхеран цхьа топ а ялале, дуккха а салтий хӀаллакьхиллера. ПӀазкийн оццул дукха салтий байинехь а, нохчашна

гуш бина бохам – цхъана донан гІалгІазкхичо, когах муш тесна, говра тІаьхъа текхош далийначу цхъана нохчочун дакъа дара. Муш, шина когах ца тосуш, цхъана когах тасар – мостагІчух, цуьнан докъах цавашар дара. Мунина дуккха а гинера ишттаниг. И дакъа говро текхош, цуьнан корта кхиссалуш, тІехъара боха а бина, хІора некъан галца тІехъ бетталуш, сурт хІоьттира цунна.

Ткъа шайш гІалагІазкхий а кІезиг лорура эскарехъ, уьш хьалха лоллера бевдда муьжгий хиларна. Иштта кІезиг лорура салтий а, уьш эскаре ткъе пхеа шарна помещикийн лоллера балийна хиларна. Царах эпарша-дворянаша «мтт хуу бежанаш» олура.

Тховса Дубин-эвлана тІелата даха арадевлча, ша ца оьшуш карийра Мунина, барона Меллер-Закомельскийс хьалхе дуйна а айкхаш лелош хиларна. Ши айкх: цхъаь – наиб Дубин вешин кІант вара, мокха башлакх дукха леррина коьртах а хьарчийна, важа жима стаг – цкъа мацах Дубин тайпанах амалтана дІавигна Чехкар-гІаларчу гауптвахтера некъ гайта валийнарг вара. Иза тамашийна а дацара, некъ гойтурш ший хилар, цхъанна цхъаь хилча, шолгІаниг оьшура. Там тІехъ хІуьа а нислора.

Некъ гайтина ца Іаш, оцу жимачу шина стага эскар тешам боллуш юьртана тІекхачо а тІелаьцнера. И дан хала а дара, хІунда аьлча, цхъаьцанхъа хІокху хьаннашка ягийначу БухІан-юьртара, берриш бохург санна, Іожаллах хьалхабевлла нах хевшинера. Царна тІеІоттавала сахъ а дацара – тІаккха хьалххе орца гІаттарна кхерам хила мегара.

Цаьххъана тІелетта, БухІан-юьрт, цунна тІекхаччалц йолу а, цунна гонаха мел йолу а юрт, кІотар а ягийнера гІазкхаша І846-чу шеран пхийтталгІачу декабрехъ.

Нохчаша шайца халкъан кепехъ бечу тІаманна дуйхъала гІазкхаша тІом цаьххъана дечу тІелатаршца, берашна тІера дуйна, дерриг а адамаш хІаллакдарца, дерриг дахарна оьшург диллина талорца, дІадахьалур доцург дагадарца бора. Кхечу кепара бина тІемаш нахана дага а ца богІура. Ша адам хилла ца Іаш, боккъалла ша Дала адамашна вазвина «тІевиллина ву» моьттуш волчу коьрта акхарочунна-паччахъна тІера схьадогІура иза. Цо Кавказера массо халкъ шена кІел даладе, кІел ца догІург дерриг хІаллаке аьллера.

Хьалхий-тІаьхий говраша оьзна ялочу шина йоккхачу тоьпана некъ готта бара. Некъахъ пурх эгна, хьаладевлла а дитташ дІадохуш сеца дезаш а хуьлура. Цо дикка гІовгІанаш а йохура. Мунина цхъа а хІума маьІне ца хетара, гІовгІанаш эвлча, кхарна тІелетча я хІорш тІелетча, – наггахъ, цо ша иштта маллара, «корта гІеллора» цуьнан вулаваларх. Амма цкъачунна гонаха дерриг тапъаьлла дара.

Иштта меллаша дІаоьхуш, хьалха, кІез-кІезиг хьун дІасахуьлуш, гІеххъа аре гучуелира, хьалха, юрт ягаяле, хІинца Дубин-эвлахъ бежа нах баьхнера кхузахъ. Бодаша йолчул гена хетийтахъ а, керла йиллина юрт кхузара кхо-ийъ чаккхарма гена бен яцара. Некъ оцу аренна юккъехула дІабоьдура. Геннара догІанаша Іаржбина элан хола хетарг – кІур буйлу лоха тоьла хиллера. Шина магІара дІабоьдучу бІан юьхьиг тІекхочуш, неІ йиллина, nelcarle делира чуйра аракетачу товханан цІаро гучудаьккхина букарадахана йоккхачу стеган гІалартах тарло ІиндагІ. Шен чуйра аракетачу серлонгахъ йист ца гуш дІабоьду

салтийн моголанаш гича, сихха нег гечеггира цо. Кестга юха а хуьннан готгачу новкъа дуьйлира салтийн моголанаш.

...Пхи сахът дала чийрик йисча, сецира салтийн могола. «Говрашкара дисса, сада!а!» – салтийн ценехула, хьалхарчара гехьачаьрга олуш, буьйр деара. Гашсалтий, говрашкара биссина галаггазкхий а шийла тхи долчу лаьтта те охьайгира. Шайн гитесначу ларчанашна гонаха хьерчийна ахтерган тетосурш те а, кел а тийсира салташа. Галаггазкхаша а изза дира, тетосурш церан нуьйрашна гехьа йихкина яра.

Салтел лакхарниш, эпсарш а ирахь лаьттара.

Полковник барон Меллер-Закомельский, айкхаш, Муна а биссира говрашкара. Полковникан ординарчо охьатесначу вертан те охьахевшина, лохачу озехь къамелдан велира полковник баьргаш те кхаччалц башлакх хьарчийнчу Дубин вешин канте...

Цхьаццанхьа набаро тхьовсийначу салтийн хар-хир а хезара, унтерша да а совцош. Жим-жимма серлаяла юьйлира. Малхбалехь са дага доьлча, ерриг хума, – дитташ, адамаш, говраш, дитташна юккъехь кьайлехь хилла генарчу юьртан хьалхара ценош а ган дуьйлира. Геннара кхойкхуш наьнеш а хезира. Жаьлеш а, цкъа ирке, таккха саготта лета дуьйлира. Роташкара роташка салтийн зенашкахула буьйраш даэха дуьйлира. Эскар меллаша дитташна юккъехь дахюьттира. Чаболехь далилхинчу галаггазкхаша, готесна, юьртан дехьа йистера боьра далечира.

Кьоьжа стаммий гиччош долчу майоро, юьртана гобиллина, хьобгарчу буьйре хьоьжу аьлча, барона Меллер-Закомельскийс, баьргаш кьарзош, мохь хьаькхира:

– Экзе-ку-ци! иштта фиражировка а е! – хинца ма-луьу мохь хьобкхуьйла дара цуьннан...

Таккха, йоккхачу тоьпо кхоьссина ракета таьна-мокхачу стиглахь ирх юьдуш, юьртана дехьа агор ткьаршгаьлла иккхира. Цхьаь резервехь юьсуш, ши батальон юьртна те хьаьдира.

...Уггар хьалха зударийн, берийн шийла а, садаккха ца кхуьу а маьхьарий девлира. Баккхийчу нехан, божарийн маьхьарий цхьа ша-тайпа кьора «ах!» долуш хуьлу, Мунина, хаза а Темина, девзира уьш. Таккха, ерриг юрт дехачу цхьамзанаш келгьаьча, гехчогола а доцу маьхьарий стигланан лаьршашка хьаладевлира я цунна уьш стиглара чу хезаш санна хийтира...

Те хума юха ца кхиинчу божарша шаьлтанащца, таррашца, дуьненах дог диллина, дуьхьало йора цхьамзанашна, амма иттех цхьамзано вожавора, таккха пхеа-ялхаммо цхьамзанаш гехь лаьттара хьалаойура, ткъа бисинчара, лахара хьала цхьамзанаш юьттущ, декхий дора детталучу догмех... Зударий, церан карара бераш, нанойн кучамех хьерча бераш, кхиазхой, баккхийнаш – цхьамзанашца, таррашца... – шайн цийшла эгабора.

Чохь а, араьх а и хьал долу гехьха хан яьлча юьрта кхачначу Меллер-Закомельскийна хаьккина говрахь гевеара цуьннан ординархо. Карзахбевллачу салташа юрт дукха кьиза халлакьеш ю аьлла, рапорт дира цо.

Цхьа бехк баьлла, эпсаран даржера лахаваьккхина вара ординархо.

Мунина маьхьаршна юккъешха ца хезира барона цуьнга дина буьйр.

Ординархо ша схъавеанчу юха вахара, ткъа барон боъра болчу аглор вахара, тӀаьхъаЮьттина ши эпсар а волуш.

Ординархочо динчу рапортехъ нохчий къиза хӀаллакбар дацара коьртаниг: салтий, хьерабевлча санна, карзахбовла йиш хилар дара. Цул тӀаьхъа царна шайга дина буьйр а ца хезара, унтер-эпсаршна, эпсаршна а лета чугӀертара уьш, ткъа иза еккъа-цӀена бунт яра, цӀенна бухъяккха еза бунт... ТӀаьхъара ишттаниг салташна БухӀан-юьртахъ нах багийча хиллера. Хьераваьлла шиь – хьераваьлла висира, ткъа эпсарийн буьйраш кхочуш ца диначарна, шпицрутенаш детташ, ротан шина магӀарх чекхбехира... Хилларг, лакха рапорт ца яз деш, хьулдира.

Мунас тӀекӀелдина цӀа долчу юкъа хьовзийра шен говр. И цӀа айкхаша мосуьйттаза а хьахош хезнера цунна, иза Дубин ду бохуш. Салташа ков, неӀарш, кораш а дохийна, чуьра йийбар арайзайора декъий Юхкучу новкъахула. Муниг говр, лергаш теӀош, терсаш, хьалха тийсарх, тӀехьарчу когашна тӀехуьйшуш, дӀаяха ца туьгура. Мунас, шед етташ, ирча деринчу декъашна тӀехула лобхуьйтура иза.

Пхи шо хир долу ахверзина, хаза аматаш долу когашЮьйра кӀант араиккхира цӀа чуьра, чечакх йолу кортали шех хьарчийна. КетӀахъ лаьттахъ ваьржина Юьллучу воккхачу стаганна маьхьарца тӀехьодуш, дицделла кортали цуьнан дегӀа тӀера охьадуьйжира, когаш голел охьадовлу машин зарзъелла хеча гучуйолуш. Южалло шелвина воккха стаг чухула бедарца вара, аркъал Юьллуш, некхах кхоь кӀорга чов йина, стигла хьобжучохъ хьажар а сецна. Иза, хетарехъ, кӀентан денда вара. Цунна уллехъ туьрца ерина вуьрхӀитта шо хир долу тайна, яьржина Іаьржа чӀаба йолуш йоӀ яра. Цуьнан Иилларехъ, когийн, куьйгийн, букъан а хуттурш кегийча санна, цхьа ирчалла яра. Дийна адам цкъа а иштта Ииллалур дацара... Мунас говран гошна лубьитанаш тӀетайира, иза эщера дӀасихъеш.

Иттаннаш декъий Юхкура дехъа, цхьанаметте тӀетекхийна, дӀагулдина. Уьш гонахарчу цӀенош чуьра дара. Церан яхъашка ца хьежалора Муна. Дукха шерашкахъ ишттаниг гинехъ а, цунах ца воьллера иза. Деллачу адаман юьхье хьежа бераллехъ дуьйна кхоьрура иза.

Юьйцинчу керта уллехъ вовшашна мар-маракхетта зуда а, кхийна яьлла йоӀ а гира Мунина. Царна улле яхийтира цо говр. Ший а мараиккхинчохъ йийнера, дехъа-сехъа цхьамзанаш чекхдаьхна. И шиь... мунданна санна, беламна дӀахӀоттийнера салташа, шиннен баккъаш тӀехъа, кертах даьхна, хьокхий а гӀортийна...

Самаваьлча санна, дирста озийна, говр юхаерзийна, эвла йистехъа зурма лакхаро гулдечу эскарна тӀе ваха велира иза.

Цхьа бисинчу дагахьбалламах я салтий цига дӀахьовсарна делахъ а, юхахъаьжча, наиб Дубин ду бохучу доккхачу цӀийнах цӀе тесна гира цунна. ТӀаккха, цӀерах цхьа хаам хилча санна, массо цӀийнах а цӀераш летира... Іаьржа кӀур баьлла, кестта эзарнаш суйнаш лелхачу цӀеран бӀоӀгамаш стигала хьалакхевдира.

Малхбалехъа гӀотгучу цӀечу маьлхан серлонал къегина яра цӀе. Оцу юккъехула юха а, «юхадовла» аьлла, зурма лекхира.

Бевда тегуллучу салташа такхийна исс йийсар валийра: багахь цергаш йоцу кхо воккха стаг, ялх зуда. Схьагарехь, салташа чога етта а йиттина, тгера хлуманаш а этийнера церан. Уьш а бара Меллер-Закомельскийн ординархо бахъанехь дийна бисина мисканаш.

Кхин цхьа йийсар а караванера оцу тгелатарехь, гюпера ши бутт хьалха ведда дезертир – цхьана штабс-капитанан доьнчик Фрол. Юьртана гобилла богуьчу галаглазкхашна хьуьнхахьа ведда воьду ши стаг гинера, хьалхарниг хьуьнах воьлча, шолглачунна тгьахьа говр а кхиййна, галаглазкхичо айна еха гоьмукь тохале, гор охъавужуш, юхавирзина, «ма тохалахь, со глазкхи ву хьуна!» – аьллера цо. Шел хьалха хьуьнах воьлларг Дуба ву элира цо. Наибан лейб-повар хиллера иза...

Эскар юхадала сихделира. Орцахбевлладчу луларчу нохчаша, кхиссарш еш, салтийн зена тгелеташ, зенаш дора. Дитташ тгехьара тоьпаш етташ, гов-аьлла чухьовдура уьш, юха салтийн тоьпийн шокъалеш ца кхочучу юхабовлуш. Хьуьнан хьийзина готгачу некъахула саьрмиках текхачу салтийн зенаш, уьш бойуш, хедийча, тгьахьа йогурш текхаччалц совцура хьалха дайойлхурш. Новкъахь клелонаш йина, дитташ эгийна, яккхий тоьпаш лела ца лора. Адамийн аьзнаш хезаш а дацара: тоьпийн кхиссарша, чаччамех юьйлинчу йоккхачу тоьпийн йийларша а уьш кьардинера.

– Арьергардехь вуно вон хьал ду! – хаам бира ординархойх веанчу цхьамма.

Полковника, дуткьачу озаца мохь тоьхна, капитан текхайкхина, рота яхийтира цига. Амма пхи минот а ялале говрахь веанчу эпсаро хаам бира, шашь долчохь нохчаша деккъа шаьлтанашца-таррашца даккхий зенаш дина аьлла. Полковника юха а взвод яхийтира цуьнца. Яккхий тоьпаш кхузза карара караевллера. Тгелатарш юхадетташ, хьуьнхара аратекхира эскаран корта.

Донан ши бле галаглазкхи вара беллачийн декъий а, чевнаш хилларш а схьагулбеш, дабуьгуш. Тгьахь-тгьахьа и гуллакх сов а долура царна.

Эххар а колоннан корта юккъехь йоккхачу стеган целиг лаьтгачу маьршачу аренна тге кхечира. Уьш клелхьарабовлуш буй хууш, нохчий совьяьлладчу дераллица тгелетира.

Эскаран ахъле арен тге яьлча а, колоннера цхьа эпсар бен вацара цигахь. Меллер-Закомельский, Гараев ца лерича, вуьйш арьергардехь бара. И эпсар керла хиллера, амма нийса буьйраш деш, тгелета нохчий герга ца кхочуьйтура цо. Полковник а цунна улле телара, цуьнан буьйрийн тидам бечуха, шен воьхна хилар лечкъош.

Нохчий юха ца бовлура, ткъа ерриг колонна арен тге гульелча, берриш нохчий тгелета буьйлира царна. Цара, гобина, роглана тгехьовдуш, тоьпаш еттара. Иттех бере а чухахкавелира, царах овкьаран басарчу динахь верг нуьйран хьалхарчу хюьан тге таьйна, баттара яккхина топ цхьана куьйгара вукху куьйга а кхуьссуш, ма-хуьллу длахахкало эскаран зенан йохалла, ворхI ротех йолчу батальоно, цхьабосса бохург санна, тоьпаш туьйхира цунна – динна я беречунна хлумма а ца хилира. Авангарде кхьаьчча, чухьовзабой, шен дарц санна болу дин хюкхуьнан аьрхалло Iадийначу Донан галаглазкхийн вовшашна юкбахь ткъе итт гуьлч йолуш лаьтгачу шина бIенна юкьатосу цо. Царна юккъехь го а тосий, юха ша схьавеанчухула, ткъес санна, юхахохку

говр. Глазкийн тоьпаш нохчийн тоьпел а ткъа гІулч улле кхета.

Салтийн маГаршна юха а дукха улле чухахкавелла хета иза, юха а шена етта юлчу тоьпийн тидам ца беш хета цо. Буьйранаш деш волчу керлачу эпсарца нисвелча, топ ялийтина, дехъа шега хъуьйсусх лаьтгачу нохчашкахъа дин дІабержийча, церан хазахетаран маьхъарий довлу.

Ткъа цо ялийтина топ, эпсаран аьрру гьлал лакха кхетий, шокъали когах чекхъяьлла, цунна кІелара говр, накха лаьтгах а Готталуш, южу. Эпсар керла вара. Духар а дара цуьнан кхечу эпсарийн духарал бІаьрла.

Наиб Дубин гергара ши стаг хилла ца Іаш, цхъацца кхин нах а Меллер-Закомельскийс ахчанах эцна хила тарлора...

Наибан шен тешаме нах а бара Чехкар-гІопахъ я цунна гергахъ. Цара эскар тІелетар ду аьлча, Дуба ца тешнера: «Хилла долу Меллер оццул Іовдал а вац, виллина кхуза вал, цо ша иштта тІелатарх дІахоуьйтуш хилча – тІелетар цахиларан билгало ю иза», – аьлла...

Айкхаша бинчу хаамах – овкъаран басахъчу динахъ хилла бере – Дубин доттагІ, цІеяххана наиб СаІдулла вара.

Шийла яра мартан юьхъ, делахъ а бІаьсте хаалора.

Хинцца бен садаьржаш дацара

Цхъа бІе ткъа гІарол волуш, шаройн чІожера воГлура имам Шемал. Гуьйренан тІаьхъе яра. ХІокху лекхачу лаьмнашкахъ, стиглана уллехъ хиларна, доГІанца ийна лийн ткъарш йоГлуш, лакха мел довлу, чІаГІлучу махо и ткъарш ловзош, гІодаюккъалц йолу башлакх а ца тоьура шех хъарча. Имамна а, цунна гонаха долчу ханна а цхъатерра яра и шело, имаман, церан санна, тІеюхучуьнан гІайГІа бан ца деззашехъ.

Нохчийчоьнан букарчу лаьмнех делахъ а, ялта цадер бен, стом кІезиг хилар бен, – кхечунна шайна кхачо ялур йолуш дара хІара лаьмнаш. Ломан басешкахъ дежийлийн гІелъелла цанаш гора, лекха буц хьалххе Іаьнна кІелъяха кечъелла, лаьмнашкахъ шийла хуьлу дела, бІаьстенна тІаьхъо хъалаГІатта.

Хи чохъ баккъаш лийчо охъайийшина гомашаш санна, чхернаш долуш, гІад дуткъделла Орга хадо буьйлира уьш. Говраша, мераГуьргашкара Іаь юьйлуш, деза садоГлура, ларлуш дерачу хи чу когаш дохкуш, бухарчу тІулгех кьорделла «цІакъ-цІикъ» хазош. Говраш бергаш тІе кІеда язлуш, тІодашна, тІанашна гонаха чопа йолу булкъаш йовлура. Органна юккъе кхачъча, хино кхобхъучу шийлачу Іоврашка хьобжучу Шемалан цІеххъана корта хъевзира: хІокху дуьненах-дахарх кхетар вац – хьо мел вахарх а – хих волуш ву хьо я хе дІахьош ву, корта а хьовзийна. БІаьргаш хъаьдда доьдучу хи тІера дехъарчу хийисте айира цо, латте хъаьжна, шена хино хьалхийна ойланаш дІалахка.

ХІокху деношкахъ имам букъе шело уьдуш вара, цІеххъашха хъацар тухуш, дагар доГлуш. Глазкхашца дозанехъ йолчу ярташа дика тІеийцира и, шатлакхна тоьпаш кхуьссуш, имамна генна дуьхъалабоГлуш, дозане кхаччалц и юьртах воккхуш, цуьнан сийнна, кегийрхойн тобанаша говраш хьийзош.

Орга аренга доллучохъ паччахъан эскаро І844-чу шарахъ дуьйна йоьГІначу

Чехкар-глопо сагатдора имаман. Органца, кхечу хишца а ч!аг!онаш йохкуш яра, берриг гонахара мохк, тоьпан цхьамзанашца санна, боькьуш бара, нахах шайна муьт!ахь леш бан. Ткьа шайн леш г!азкхаша бухкура-оьцура, ж!аьлех-дохнах хуьйцура, шайн лешан зудабераш, зударий-леш а шайна ма-луьу лелабора. И т!едоуьйтучул – валар тоьлура.

Селхана шаройн хьалхара ши стаг, дерриг гулделла адам ир-карах!иттош, ч!ога дуйхьалваьллера Шемална. И шиь б!аьвна чохь вагавайтинера имама. Б!аьвна чохь латийначу ц!аро тхов чубожийра, б!аьвнал ах лекха суйнаш а дохуш. «Ца кхета, шаьш соьгахьа я г!азкхашкахьа хир дац бохург аьттехьа хила йиш йоций, цхьанненгахьа боцуш хила йиш яц, шаьш долчу кхаьчна дац, боху, г!азкхийн эскар, деача – шаьш и юхатухур ду а боху... Бакьду, уьш кхуза кхачаза бу, х!орш т!аьххьара болу дела. Т!аьххьара болу дела, гауршна атта хир бу караберзо».

Адам даьгча, дога догу, олу, цундела селхана д!адоладелла хир дара х!ара дога. Б!аьвнан тхов пенашна юккье чубужуш хьалалилхинчу суйнаша баьгначийн синош хьалаойуш санна хийтира цунна, шен эт!а дог ц!еххьана к!ирлодоккхуш, коьрта т!ера к!ан буьртиггал хьаладевлла чохьш, можан чохьш а ирах!иттош... Цунна хетара, нах шен куьйга к!ел ца балийча, юкьара гуллакх хир дац, г!азот а д!акхехьалур дац. Хинцалц схьа цунна гинарг, и шех кхеттарг а цхьаь дара: нах кхерамо бен ца балабо низаме...

Зумсера – Чинха, Чинхара Муьлкьойн ч!оже вирзинера Шемал.

Имам, шовзткье итт шарал совваьлlexь а, т!ахьаьлла, куьйгаца ка-ницкь болуш стаг вара. Хьалха, Геза-Махьмина улlexь т!ом беш, ч!ога каде стаг хиллера иза.

Ларамаза сих-сиха садоь!уш, букье етта шело шен чуьра эькхош, аьрру аг!ора кхарна ц!е ца хуу хи а догуш, цхьана ломан когашкарчу некьа бог!ура уьш.

Малхбузехь Гуха кхочуш, гучубаьллачу малхо ломан бохалла Индага т!едожийра кхарна. Тховса кхузахь сецна, кхана юьртаца кьамел дина, шена бертахь йолчу Бен!ара ваха дагахь вара имам.

Г!аролийн б!абаьччас карийна валийна ж!айхойн мотт хуу нохчи-талмаж а вара кхаьрца.

Гухойн хьалхарчу стеган Губашан б!ов ирх бахана лаьтгачу ломах букь тоьхна яра, цуьнан кхо г!атт а дара. Ломан арцах г!аш охьаэгна дерзина дитташ, коьллаш а яра. Ломо Губашан б!аьвнан ницкь, ч!аг!алла а ша йолучул сов хоьтуьйгура.

Губашан вашас Цутас говр д!алецира везачу хьешан. Губаш т!евеача, Шемал а, Шемална уллера барх! стаг а лоха хетара цунна хьалха: уьш массо цуьнан белшашка я ч!енге бен ца кхочура.

Тхов к!елахь бихкина боккха ц!ен сту бара, йоцийчу ма!аш юккьехь к!еззиг хьийзина чо болуш. Садаь!ча, мера!уьргаш чуьра !аь йолура. Стомма чкьор хебаш, шалхаихна нуьцкьала ворта саттийна, к!елд!ашхула хьоьжура иза; «б!о-о-в!» – кхайкхир а, дехийчу г!уркхех йинчу кертана гонаха дуккха говрашкахь береш севцча. Хьалхара ши ког рог!ана хьокхуш, шена к!елахь г!урах дастаделлачу лаьтгах цинцаш тийсийтира цо. Буг!ано шен аг!онах

молт хъаькхна цхъана аглор бижийна, хьийзинчу чонна малхо Южа бос тухура. Дѡабузу горга малх оцу бугІано маІашца шайна тѡехъарчу лома тѡе а кхоьссина, хІинца ломах ах чубоьжна хетара. Тѡехъарчу когаш кІел дуткьлуш хъалахъаьддачу гайно кхин тѡе а сов хоьтуьйтура цуьнан когийн тотту ницкъ.

Жимма дехъа беда , жоьла а дара.

Бѡаьвнан неІарш, чоьнаш а лекхий, яккхий а хийтира имама. Йоккхачу товханан зѡе а яккхийчу чІагарех яра... Лам боккха болу дела, бѡаьвнан йоккхалла ца хаалора арара. Дерриг хІокху ломан маьІданах схъадаьлча санна дара: бІов, сту, цІийнда...

Сту лулахъ дІатарбеллачу бІана бийнера, уьстагІий – ГІубашан чохъ болчу Шемална, цуьнца волчу бархІ стагана, цаьрца волчу нохчи-талмажца а цхъаьна. Иза ГІубашан мостагІ велахъ а, тховса хъаша лорура цІийндас.

ГІубаша хъеший шолгІачу гІатта тѡехъ тѡелаьцнера, цуьнан доьзал кхоалгІачу гІатта тѡехъ Іаш бара.

Лелхаш богучу хъакхаран чиркхо серлайоккхура чоб. Хъеший, дика хІума а йиьна, паднара тѡехъ паргІатбевлира. Имама дийхира ГІубаше, шена молт тховса товхина уллехъ биллар, хІокху деношкахъ шех йоьлла шело дІаялийта воллура ша аьлла.

– ГІубаш, – элира имама, – хІокху деношкахъ шаройн, шотойн, чІаьнтийн, зумсойн, чІинхойн тайпанашкахъ хилла со. Цара массара сан Іедал кьобалдо, вайн махкара гаурш дІабаххалц царах леташ, муьтІахъ хиларан тоьшалла а дина. Ткъа хьо хъалхара стаг волу гухойн тайпа ду со бакъ ца веш, сан Іедална кІел ца соцуш. Гухойн тайпано и дарний, гІазотна и тешаме цахиларний, ас хьо бехке лору. Кхана вай дерриг шун ломан халкъ гулдийр ду, цуьнца кьамел дан. Ахъ, тайпанан верасо, хьо бусалба хиларе терра, хъайн халкъ суна муьтІахъ дан деза, – керла валийначу нохчичуьнга-талмаже, ладоьгІна, дІахъаьжира имам.

Талмажа, воха а вухуш, имама аьллачунна шегара хІара гІетуйхира:

– ... Ахъ уьш муьтІахъ ца бахъ, ас эцигехъ корта боккхуйтур бу хъан.

Дарвеллачу ГІубаша элира:

– Шемал, со цкъа а ваьлла вац хьуна хъан Іедална дуьхьал. Ва амма хаалахъ, сан сискал йиьначу ахъ тховса дуьйцуш дерг имама сийдеш доций, – шен мостагІчуьнга-талмаже корта а тесна, Шемална тѡевогІавелира иза.

ГІубаша Шемале аьлларг талмажа иштта гочдира:

– Иза а хууш дац – ахъ боккхур бу сан корта я ас хъайниг боккхур бу. Хьовсур вай!

Паднара тѡера хъалаиккхинчу Шемала буьйр дира:

– Дѡавехка и гаур!

Нохчийн талмаже леррина ладугІуш Іа Шемалан ха иштта а кийча дара. Царах хъалха тѡекхетта кхо-виь дІакхоьссина, тѡехъаьдда, Шемална доккха тІара тоьхна, и дІакарчийра ГІубаша, вукху веамма-пхеамма, тѡехъашхула тѡекхетта, хъалагІевттинарш а тѡекхетта, Шемала а цхъаьна, юкьах доьхкучу доьхкаршца букъа тѡехъа пхъаьрсаш дихкира ГІубашан, тІаккха, и халла охъатоьхча, когаш а бихкира.

– Бѡаьргаш баха жІаьлин! – мохъ туьйхира имама.

Муртазекьийн бІенчас шаьлтанан суйца ши бѡаьрг баьккхира цІийнден. Цо

шена тѣхиина волу ворхI стаг тѣра дIаластийра, цхъа доьхка а хадош.

Нохчийн талмажа, сихха схъадаьккхина, шен доьхка делира Шемалан хан хъаькаме, Губашан пхъаьрсаш дIадехка.

ЦIута а, цIийнден кхин гергара ши стаг а чулилхича, герза тIедолура гIуллакх, делахь а бIаьвнна уллерчу цIа чухъра схъалилхинчу Шемалан гIаролаша, цIий Iано мегар дац бохуш, кертах бехира уьш. ЦIута дика кхетара цара дуьйцучух, гIеххъа жIайхойн мотт хъара цунна.

Ваьхъна, сов хIума чукхуссучу цхъалгIачу гIатта тIехь долчу цIа чу тесира бIаьргаш баьхна Губаш, хан куьйгалхочо валийна цхъа гIарол а хIоттийра цуьннан неIаре.

Имам товхина улле вижира. Цунна тамашийна хетара, ша хIара йовха меттиг ехна цIийнда бIаьргаш бахийтина, кхана вен я ца вен мегаш (тховса корта хъере болуш, кхоччуш сацамбан ца лаьара цунна), хIокху йовхачу меттигна ша хIумма декхар ца хетар. Губашан бIаьргех хъаьдда ши тача дагадеача, селхана ягийначу бIаьвнан тхов тIебоьжча, хъалалилхина довха суйнаш а хъалхахIоьттича – дагар хъаьдира цуьннан дегIе. Дог къуьйлуш, сахъийзаш санна, дIасакирчина, охъаоьзначу чиркхан гIийлачу серлонгахь паднара йистехь бегIийла хетачу меттера цхъаь дIасахъавира цо: «Мохъмад-Шарип...», – аьлла. И Мохъмад-Шарип воцуш, нохчи-талмаж хиллера. И хъала а гIаттийна, цуьнца шен вуьжу меттиг хийцира цо.

Губаш, буйса юкьал тIехъаьлча, веара метта. Ши бIаьрг, чохь пхъалгIахь кхевсина кIегий долуш санна, Iийжаш, богура. Шен бIаьргаш баьхна хилар дагадеача, цергаш хъакхийна, мохь хъакха лиира цунна. Баьхначу бIаьргийн лазар дицдеш, хъе юкь а йогура, Iийжаш.

Доьхкарш лелхийта дегI дуьйлича, кхетамах валлал, совделира цуьннан баьхначу бIаьргий лазар. Белшашкара доьхкарш хъаьдда, куьйгаш паргIатдевлча, когаш тIехь ша ца латтаваларх кхеравелира и. Кху чохь, жимачу корана аьтту агIор, дечиган хъостамах дIатесна верта дара, хIокхуьннан тиша верта. Куьйга пен лоцуш, вахана, и схъаэцна, неIарх шозза-кхузза мийра туьйхира цо. ГIаролан когийн кIеда татанаш улле даьхкина, «за-акь» – аьлла неI схъайиллича, аьрру куьйга даржийна верта гIаролна хъалха лоцуш, жIов санна айина аьтту буй тоьхна, вожийра цо иза.

БIаьрзечу кхуьннан гIаролан тапчанах эца дукха пайда хир бацара, куьйгаш хьокхуш лехча, охъавоьжначуьннан хонерчу баттахь шаьлта яцара, и Губаша цунна дуьхъала лаьцначу вертанах яхана хиллера. Цхъана куьйгаца пен лобцуш, хъеший болчу шолгIачу гIатта тIе хъалаволавелира иза.

Цо шен хъеший болчу йоккхачу чоьннан пхъалгIахь бина гIуй меллаша дIабоьллира чухула, тата ца далийта чIагаршна юкьа пIелг буьллуш. Чохь богуш чиркх хиллехь, чу ма-ваьлла и хаалур бара цунна бIаьргаш даьхча яга йоьллачу хьен юкьца... ХIокхарна хъалха хIинца бехке дацахь а, чиркха чу хъакхар дотта дицдаларна, хъешашна гергахь ледарло хир яр-кха и аьлла, оила хилира цуьннан.

Товхина хъалха вижинчунна, воькьуш, шиь валла, онда шаьлта туьйхира цо, ницкъ тIебилларна, когаш тIехь ца латталуш, ша охъа а вуьжуш.

Чохь берш хъалалилхира, яьллачу гIовгIано самабаьхна. БIаьрга Iоьттина

пелг а гур боццохь къап-къарс гIаттийра бIаьрзечу ГIубаша. Шовкъе ваханчу цхъана юкъана уьш бIаьрзе а болуш, ткъа шена гуш санна хийтира цунна. Уьш цIеххъана дIатийра, цхъамма шайн маттахь хIума а аьлла, ткъа хIара царал хьалха сечнера, меттахволучунна хеззехь тоха. Амма уьш, дукха ца Iаш, схьахетарехь, массо меттахбевлира. ГIубаша, шаьлта ластийна, масех «ахI» даьккхира церан, тIаккха дуткъа маьхъарий а девлира.

– Хьий-й шу, заддаш! – цIогIа туьйхира цIийндас. Юха а тIехъаьдда, масех узар даьккхира цо. Ирделлачу лерсинна аьтту агIор пенаца цхъаннан теба болар хезира, – и веттавала охьавиллира цо. Кхин а, кхин а... ХIокхунна а кхийтира масийттаза. ХIара кху чуьра дIаваха а, я кху чуьра цхъа а аравалийта а дагахь вацара. Церан, чевнаш йина дIатекхначеран, хаддаза «аххIий», деза садеIаррий, нагахь цхъана са кхачийначуьнан моххьий дара хезаш.

ГIубашан пхъаьрсех, белшех, дегIах а шаьлтанийн Iийжа чевнаш яра, Iийдалучу мелачу цIийх чоин ши тIам къаьсттина базбеллера, когаш а тIунъеллачу цIенкъахь шершара. Эццехь цо чухула гIуй дIабобьллина неI арахула етта йолийра Шемалан гIаролаша. БIаьргаш баьхначу цIийндас шеца чубоьхкиначеран ахI дар а, маьхъарий а севцира, уьш дIатийра, амма кхуьнан саца йиш яцара: хIорш охьабехкина, етгачу неIарна дуьхъала верза везаш вара иза. Уьш дIатийча, арарниш а, ойла ян санна, кIеззигчу ханна дIасевцча, шен баьхна цIарах догу бIаьргаш, чевнаш а дагаяхкина, цIеххъана шех, царех а къахийтира ГIубашна.

Цунна шен чевнаш хиллачу агIонаш тIе, букъах, коьрта чу а цхъа йоккха хIума етта йолийна хийтира: «До-он-к, до-он-к», – аьлла. Иза неIарх бетта болийна боца, амма беза хен хиллера. Цо шен корта тентакбоккхуш хийтира ГIубашна...

НеI йобжча, ерриг неIсагIе дIаюкъуш, бIаьргаш даьсса кIоргачу кедаш чуьра охьаихна детгачу цIийн ши тача долуш, чевнаша верина ГIубаш дIахIобьттича, гIаролаш совцабелера, и стаг оццул воккха хиларх цецбевлла.

Циггахь тIехъашхула тоьхна, вожийра иза.

Садаьржаш дара. БугIа ен охьатоьхначу муьшаца вихкина волу ГIубаш кхайкхира:

– Шемал, хьо дийна велахь, алал, муха хийтира хьуна хьо веза хъаша лерина тIеэцна цIийнда? – кхерчехъа, ша вийна-веринчу нохчийн талмажегахъа воьрзуш.

ГIаролех цхъамма гочдира и шийтта чов хилла, кхетамцохь волуш-воцуш, кетарх хъаьрчина, меттахь ахтевжина Iачу Шемална.

– Хьо, шеко йоцуш, майра стаг ву. Амма хьо гаур ву. Цундела Iуьйранна, жIаьла санна, лиьр ву хьо!

Оцу буса ГIубашан ваша ЦIута Орга аренга долучохь йолчу Чехкар-гIопан комендантна караваха велира шен гергарчу нахаца, зударий, бераш а цIахь дуьтуш: царна бохам бийр бацара.

Халла дIахуьлучу бодашкахь ГIубашан даьссачу бIаьргийн Iаьржа гонаш ах юьхьал даккхий хетара. Стоммачу муьшаца вихкина лаьттахь волу иза а дукха воккха хетара.

Бесни тIехула охьаледа цIий куьйга дIа а доккхуш, цуьнга хъаьжира Шемал,

и цИий Іаьржа хетарна цецваьлла...

ХІинцца бен садаьржаш дацара.

ХІара дуьххьара хилла а дацара Шемалца Органан чІожахь. ВорхІ шо хьалха, хІара Нохчийчоннан имам хаьржинчу 1840-чу шарахь, майхь, Мулкьахь а йинера кхунна шаьлтанан ши чов, цхьаь – гайх, важа – куьйгах. Оцу хенахь кхуьнан гонахара ха кІезиг ду ала мегар дара, амма, и мел дукха хилча а, язделлачух вер вац-кх. Шемал валаран ойла еш вара.

ГІубаша йинчу чевнаша вожийча, 1848-чу шеран январехь Веданахь кьайлаха Диван гулїйна, ша лахь, шел тІаьхьа кІанте ГІеза-Махьме шен имамалла дІадала лаьа, элира Шемала. Диванан декьашхойх цхьа а дуьхьала ца хилира.

Цхьа а Шемала аьллачунна реза ца хила ваьхьар а вацара. Цхьа стаг бен вацара Диванехь оцу тІехула цуьнга вистхила ваьхьар волуш – цуьнан стунда Джамалуддин, амма иза аьттехьа а дуьхьал вацара.

Ша Диван вовшахтоха Шемална 1841-чу шарахь дагадайитинарг а цуьнан стунда Іеламстаг вара. Пачхьалкхан кхеташонехь – Диванехь верриг декьашхо ткье шийтта стаг вара, амма билггала дош леларш ялх стаг бен вацара – уггар хьалха Шемалан стунда Джамалуддин, ПазГІумкара Мохьаммад-Эффенди, Чиркейра Раджабил-Махьма, Яхьйа, Каранайра Хьаьжа-Дибир, Шемалан шен хан куьйгалхо МитлихІ-МуртазІела а. Ша имам хаьржинчу Нохчийчуьра цхьа а декьашхо а вацара Шемалан Диванехь...

Чевнех меттавеьча, Шемала 1848-чу шарахь мартан чаккхенехь Хунзахехь имаматан боккха Гулам бира. Шемал хІинцца а бесаза вара юьхьа тІехь.

ХІинцца цуьнан кхин а доккха ха дара, нах атта тІе а ца кхочура цунна. Буьрса волу дела, ша волучул, нахах кхин а хервелла хетара иза.

Арахь яла ГІерташ бІаьсте а яра. ТІаьхьара лайн алхаш дІайовлуш лаьттара. Хунзахна юккьехула ситтинчу некьах дІасалела нах шайн беркьа, беркьа йоцчу а йовхачу ГІовталшца бара, наггахь гушболу баккхийнаш кетаршца а болуш, Іаьнах девллачу адамаша, лаьтто а йовхоне сатеснехь а, цкьачунна иза яцара. Стигал а, Іаьржачу мархаша лаьцна, даш санна, еза хетара.

Гуламехь имамна муьтІахь болу Дагестанера Іеламнах, наибаш, бІенчашна тІекхаччалц болу тІеман куьйгалхой а гулбеллера. ХьалхахІитточех коьртаниг дара: Шемал дІаваьлча, цул тІаьхьа дІахІотто везарг цуьнан пхийттара вала гергавахна ГІеза-Махьма хилар. Иза ГІеметтахІотталц, цуьнан Іуналла дан верас наиб Албаз-Дибир а хІоттош.

Шемалан ГІеза-Махьмел воккха волу кІант Джамалдин Ахулгохь кьовсам болуш гІазкхаша, закьалтана, дІаваьккхинера, иза Россехь вара, цундела Джамалдин юкьара волура.

Массара иза, хила дезаш санна, тІеийцира. Дуьхьалваьлларг цхьа наиб Хьаж-Мурд бен вацара. Гуламехь цо сила-а болчу нахана хьалха хІумма ца элира, аьлларг цул тІаьхьа аьллера, ткьа иза сихха имаме а кхечира... Имам имаман кІант хила ца веза, имам тур ира дерг хила веза...

(ТІаьхье хир ю)

XX-чу бӀешеран литература

ГАДАЕВ Мохьмад-Салахь

Вер-витар

/Хьалха лелларш/

Суьйренашца шовданийн кортошка (мехкарша хиш оьцучу меттигашка) гуллуш хуьлура хьалха ярташкара нах, берриш а бохург санна. Бакхийнаш генахь оховшура. Мехкаршца шайн бала а боцучу суьртахь, ткьа кегийнаш хина гергахьа хӀуьттурса, мехкаршка бист а хуьлуш.

Иштта гулбеллацохь дов даьллера Аласханан а, Ирсханан а берийн. ПеметтахӀиттина, тайна кӀентий хиллера Аласханан кхоь а, Ирсханан шиь а. Кертах баккъаш а товжийна, вовшах агӀош а тоьхна, хевшина Iаш дай а хиллера. Генахь а боцуш. Шайн кӀентий а гуш.

Аласханан воккхахволчу кӀанта, ласттийна тур тоьхна, Ирсханан воккхах-верг охьавиллинера хоттала. ХӀетта догӀа а тийна, кьегина малх а хьабжна, луларчу баса стелаIад а хӀоьттина, исбаьхьа-хаза суьйре хиллера и царна ирча еанарг. ТIаккха, шаьлта баттара схьа а йоккхуш, шен ваша вийначунна чук-хоссавелира Ирсханан шолгӀаниг, вукхарех цхьамма схьаластийначу шаьлтанна дуьхьал шен аьрру куьг а лоцуш. Ткьа и куьг, цу шаьлтано буткъачу пхьаьрсехула хада а дина, хоттала охьадоьжнера. Чхьап-аьлла. Шаьлтанца хьалакховдийначу вукху куьйга баьккхина шен куй цу доьжначу куьйгана тӀе а тесна, шолгӀа чукхоссавелла, шаьлта тоьхна, охьавиллинера шен ваша вийнарг.

– ЭхI!.. Иштта-м хир дац! – аьлла, шаьлтанна тӀе ка а дуьллуш, хьалаай-велира Аласха.

– Веги хьо, Аласха! Веги хьо! Бераш дита! Охьахаа! – аьллера Ирсхана, чоин юх лаьцна, Аласха охьа а озош.

– ЭхI!.. Ваьгна а хилла, – аьлла, шен метта охьахиьнера Аласха.

Юкьабоьллачу наха дов а сацийнера, кхин дехьа ца долуьйтуш, машар а бинера, Аласханан йоI Ирсханан висинчу кӀантана а ялош, юкьахь хьагI-бода ца хилийта, гергарло чIагIдалийта.

«Ишта-ишта, машар а хили, хьо дӀайига а баьхкина ворданца», – аьллера йоIе. Божал чохь хиллера йоI хӀетахь, кхо доккхуш.

Меллаша баьхьа дӀа а хӀоттийна, ворданехьа йолаелира йоI, ша ма-хиллара, кхоша буьзначу берзинчу когашца.

– Собарде, ши ког а цӀанбе, тӀе хӀума а юха. Маре йоьдуш ю хьо! – аьллера гонахболчара.

– Э-э-э, и аш дуьйцу маре дац хӀара! – аьлла, вордана тӀе яьллера йоI.

Оханийн белхаш хала хуьлура хьалха. Къаьсттана лаьмнашца йолчу меттигашкахь. Ялх, бархI сту а бужий, йоккхачу гIовгIанца, къаьхьачу вонца, халла цхьа басарш дора. Буьйсанашца стерчий дажадора. ТIехь а Iаш. Нохчмахкахоша «гоьзатахь Iаш» олура цунах. Оцу гоьзатахь Iаш волу Сайда вийнера цхьана буса, хьан вийна а ца хууш. Хьуьна юккьерчу ирзу тIе стерчий а лаьхкина, дIатевжина хиллера и миска. Цигахь наб а кхетта Iуьллучу цунна коьртах диг тоьхнера, берриг хье схьа а тосуьйтуш. Паккха юьхь тIе шаьлта йиттинера, шина агIор йохуш. Юьхьан амат дитина а дацара.

Хьалххе гота йожа дагахь, са ма-тоссура вахначу дений, вешиний иштта ирча Iуьллуш карийнера Сайда.

Меллаша схьадаьккхина, шен чоа Сайдина тIе а тесна, вукху кIанте аьллера дас Себара:

– ХIара сурт вайн нахана ган лаьа суна. Эвла а гIой, дIахайта хIара. Маьждигера барам а бан.

Орца деанера эвлара, СебаргIарна генавоццуш вехаш волу къена-воккха стаг Болатмирза а юкьехь. Цо аьллера, Сайде а хьаьжна:

– Ма йоккха эрчалла ю хIара. ХIара болх балла боьрша йолуш хIума а, хIоккхул къиза адам а хила йиш ма яц, ша и тхоьгара жIаьла дацахь. И, мацца а, адам а дац. ЖIаьла ду ша ма-дарра! Я сийсара а, я тахана а цIахула гуш а дац.

– Дера хаац, Болатмирза, хьенан жIаьла ду-м, – аьллера Себара, – вуьшта, жIаьла хилар гуш ду, хьеннан и делахь а. Цунна гечде ма ала соьга. И ца алийта, хIара сурт ма-дарра шуна гайта, дехна ас шу схьа, тамехь ца хетташехь.

– Эр дац! – наха а аьллера. – ХIара санначунна гечде олуш а ца хуьлу.

Хила а хиллера Сайда вийнарг Болатмирзин «жIаьла» – Саьлмирза: юххерчу хьуьн чохь БолатмирзагIеран диг а карийнера цIийша а дуьзна, ткьа мича вахна ца хууш, Саьлмирза а вайнера. Цу тIе, Сайдега ян дагахь йоло йоI езаш Саьлмирза хилла хилар а хиьнера Себарна. «Шена новкъараваккха вийна. Хьул ца луш Iен стогалла а ца хилла, ведда», – сацийнера Себара. Болатмирзех хабар а тоьхнера: хьоьца хIумма а дац шен, цIера а ма вала, къехка а ма къехка, амма Саьлмирза лохур а ву ша, вуьтур а вац ша, аьлла.

Ши-кхо шо а даьллера, Саьлмирзин лар а ца хаалуш. ПIаьххьара а хиьнера: геннарчу цхьана юьртахь Iаш хиллера иза, шена кхин цIе а тиллина, ша схьаваьлла меттиг харц а йийцина. И дIасаволуш долу некъаш а хааделлера. Цкъа кIело йича, карахь цхьа а герз доцуш нисвеллера, эвла йистерчу варшахь. КIант а хиллера Себарца – Асхьаб, шен вешин эрчаяьккхина юьхь цкъа а бIаьргашна дуьхьалара дIа ца йолушверг. Амма Себара ца тохийтинера, герз а доцуш волу стаг вийча, наха бехк буьллур бу аьлла. Гучу а ца бовлуш, IадIийнера хIорш.

ШолгIа, кочахь топ а, юкьахь шаьлта а йолуш нисвеллера, амма цуьнца кхин цхьа стаг хиллера. Нехан стагана юххехь вер а ца тарделла, тIаккха а витинера.

Оццу варшахь кхозлагIа кIело йина хIорш болуш, вогIуш хиллера Саьлмирза, ша, юкьах шаьлта йолуш.

Шега тохийтахьара цунна топ аьлла, хьаьвзинера Асхьаб. Ткъа дас аьллера:

– Цуьнгахь топ яц. Тапча яц. Цуьнгахь ерриг тухур ю вай а.

Шен топ кIанте дIа а елла, Саьлмирзина дуьхьалвала кечвеллера Себар.

Шех баърг кхетча, и вухур вуйла хууш (цуънан «стогалла» евзаш), жимма тЕхъозавалийтинера. Таккха, цЮкЪберг санна, гIара-тата доцуш, кхоссавелла, пхъарс лабцна, сацийнера, шегахъа схъа а верзош:

– Ийт, жIаьла, яI, жIаьла! ХIинца-х ма ду хъо сан карахъ! – аьлла, хьалха дIахЮттийнера. Пхъарс дIа а хобцуш. – ХIинца ас тоьдур ву хъо. Боьрша хетта а тоьдур вац, цу ахъ диначу ирчаллина тоьдур ву. Адамах къахета адамалла-м хъоьгахъ ян а яцара, берахъ дуьйна а! Цидигашкахъ, жIаьлешкахъ, бежнашкахъ ахъ даллочу Iазапо а гойтуш дара иза-м. Вуьшта, эхъ мукъане а хIунда ца хийтира хъуна, наб кхетта Iуьллучу адамна коьртах диг тоха? Цул тIаьхъа цуънан юьхъ тIе шаьлта еттар хIун дара хъан? Цкъа тоьхча а, уьттаза тоьхча а ца Iебаш! И хъайчул цIена хилар дара?.. Хъай, неIалт хила цу хъан боьхачу юьхъ тIе! Боьрша йоцу хIума! Схъаяккха хъайн шаьлта! Ас тухуш ю хъуна хIинца!

Таккха, баттара яьккхина, шаьлта тоьхнера Себара Саьлмирзина аьрру белша тIе. Дукха чIогIа ца тоха дагахъ тоьхнера, охъавоьжна валале дикка теда ойла йолуш. Амма чIогIа тоьхна хиллера: гIабакхах санна, чуяхана иза, аьтту агIорчу тIа тIе хЮьттинера. Саьлмирза охъавоьжнера.

Таккха варшара схъавалла Асхъаб хъавьзинера, Саьлмирзан юьхъ ата лиьна.

– Мегар дац! – аьллера Себара буьрса. – Охъавоьжначул тIаьхъа тоха мегаш дац стагана, дийна и хилча а. ЖIаьло жIаьла а дуьту, охъадобжча. ОьгIазвахарх, йицъян мегар дац адамалла.

3

Буйсанна гулделлачохъ, «кхераме» хIуманаш а дуьйций (шайтIанаш а, белла нах а хъехабой), «майралла» къуьйсусуш хуьлура берийн: «Маьждиган мимар чу куй билла мила ваьхъар вара?» – бохуш. Бераш хъовх, дикка андабевлла кегийраш а хуьлура цу къийсамашкахъ дакъалоцуш, дукха хъолахъ кегийнаш дIахоькхуш.

Оцу андабевллачех цхъамма – Юнасан Iелас – юкъадаьккхинера цхъана буса, «Шийлачу шовданера» хи дан ваха мила ваьхъар вара, бохург.

Эвлана башха генахъ а ца хиллера, амма дукха буьрса, дийнахъ а стаг ваха озалуш меттиг хиллера и «Шийла шовда» эриг, юькъачу хъуьн чохъ, кIоргачу Iин чохъ, луьста къух даьлла, черчий, хъакхарчий, берзалой, цЮкЪбергаш хуьлуш (хабарехъ)!

Ша ваьхъар вара, аьллера Эскарханан Илеса, пхийтга- ялхитга шо хир долуш волчу.

Илес дIаволавеллера, цIера чIуьжарг¹ а схъаоьцуш воьду ша аьлла. Ткъа Iела, дуьхъал дол-долчухула оьккхуш, цунна кIелхаа вахнера, иза кхеро.

Шалго тапчанаш хуьлура хьалха, тIехъ-кIел эчигаш а йолуш, цхъа зIок а йолуш. Цу зIакар тIера цхъа пIилдиг хъала ца саттийнехъ, ший а йолура, цкъа йожийча. И тапча а яхънера Илеса цIера, дех лачкъийна.

Юла а юьйлина, карахъ и тапча а йолуш, готгачу гIашлойн новкъахула хи долчу Iин чу воьссинера Илес, юххерчу бердах буйсанан олхазарша хъоькхучу цIогIанаша дегIе зуз а оьхуьйтуш. ЧIуьжарг хих а юьзна, хIара вухавоьрззушехъ, юххерчу ярашлара цхъа хIума хъалаайаеллера, боьха мохъ-цIогIа а хъоькхуш...

Цул тIаьхъа хилларг дагадогIуш а, дийца хууш а ца хиллера Илесана.

¹ ЧIуьжарг – *кхийра кхаба*.

Цхъана куьйгахь хих юьззина ч'уьжарг а йолуш, вукху куьйгахь яьсса тапча а йолуш, берийн тобанна юк'ъаиккхинера Илес, хьераваьлларг санна, вистхилалуш а воцуш.

Шекбевлла бахначарна Ёела карийнера ярашлахь, велла. Нийсса даг т'е кхетта хиллера ши х'юь.

Шен к'ентан валар муха хилла а хьаьжна, Юнаса хабар тоьхнера Эскарханг'арах: ц'ера довла ма г'ерта, цхъа а тайпа ч'ир-гамо хир яц вайна юк'бахь аьлла.

Хила а ца хиллера.

4

Базарара г'уллакх чекх а даьлла, юьстахваьлла, лаьтташ хиллера Х'арон, нак'осте хьобжуш. Луларчу к'отарара цхъаьна веана хиллера х'ара шиь. Цхъаьна ц'а ваха везаш а хиллера.

Иштта лаьтташ Х'арон волуш, цхъа кхин стаг веанера кхунна т'е, х'ара вевзаш, амма кхунна вевзаш а воцуш. Х'аронан хеннара эр долуш стаг хиллера, шовзтк'е иттех шо хир долуш. Амма ч'ог'а бос баьхьна хиллера, цхъа х'ума лобхуш санна кхерсташ ши б'аьрг а болуш. Х'аронца къамел доло а г'ертташ, цунах дош ца хуьлуш воллуш хиллера и стаг. Цо лелориг ларт'ехь дацар а гуш, х'ун ду ца хууш, лаьтташ Х'арон а хиллера.

Оцу минотехь цхъа кхин схьаваьллера базар юкк'ера, карахь топ а йолуш. Гергахь а г'юьртина, глап-аьлла топ тоьхна, Х'аронца лаьттарг охьавиллинера цо. И охьа а виллина, д'аволавеллера.

– Собарделахь, х'ай, к'онах! Х'ара х'ун ду ахь динарг? Д'а ма г'юлахь! – бохуш, т'аьхьа Х'арон а волавеллера.

– Суна т'аьхьа ма г'ерта, ас вийнарг сайн мостаг' ву! – аьллера вукхо.

– Ой, ткъа, суна юххе а х'оттийтина ца вийча, кхин меттиг яцара хьуна и вен? Т'аьхьа а г'ерттар ву, д'а а вохуьйтур вац! – аьлла, тапча йиттина, вийнера Х'арона и стаг.

* * *

Дагахь х'иттийна суьрташ а доцуш, билггал хилла х'уманаш ду и дийцинарш (цундела яртийн ц'ерш а ца яьхна, нехан ц'ерш а кхин ю).

Х'инцалерачу хьесапехь, «акхаралла» ю и, амма дегнаш «к'ъиза» долуш, кхетамаш «акха» болуш лелийна долу «х'уманаш» дац уьш. К'оман исторически кхиаран хьелашкахь изшарна кхолла а делла, х'етахьлерачу юк'бараллин д'ах'оттаман хьашташна г'аролехь лаьттина долу законаш ду уьш. Кхечу ламасташца цхъаьна, вайн к'оман «юьхь», цуьнан оздангалла меттахь латтийнарш ду.

Х'инца оьшуш дац: х'инца Ёедалан законаш ду лелаш. Амма, х'етахь уьш ца хиллехь, к'оман лаккхара мораль Ёалашлур яцара. Дикачу аг'ор ярьжина хир яцара вайн жимачу к'оман ц'е доккхачу дуьнен чу.

Цецваллал тамашийна дерг кхин ду: оццул «акха» долу и законаш а лелийна вайн дайша йоккхачу оздангаллица (масала, карахь герз доцуш хилча я нехан стагаца хилча, мостаг' цавер, кхидерш). Духовни культурин лаккхарчу т'ег'анаш т'ехь бен хила амал доцург ду и.

Цуьнга хьовса безаш бара (цуьнга хьовса безаш а бу!) х'инца дастаме леларш.

Критика а, литературоведени а

АЛЪБЕКОВ Нурвади

**ГАДАЕВ МОХЪМАД-САЛАХЪАН ПРОЗИН
ЛИНГВОКУЛЬТУРИН МЕХАЛЛА**

Вайзаманан филологехъ муълхха а произведенин текстийн талламбар кхо-чушдо антропоцентрични терзанехула, цуьнан дуьнене хъежамашкахула, адаман а, и схадаьллучу къоман а амалшкахула, дуьненан суртхЮтторца, дашца кхоьллинчу говзаршкахула, и муха хЮттийна хъажарехула а. Исбаьхьаллин кепехъ язийна йолу муълхха а литературин произведени авторан шен дуьнене хъежар, цо цуьнан сурт шена ма-гарра хЮттор хилла ца Ia, авторо цуьнца цхъаьна шен къоман башхалла, культури шатайпаналла, заманан коьрта лехамаш, юкъяраллин психологин хьал, иштта кхин а дуккха дерш, билгалчу муьрехъ юьйцучу культури шен башхаллаш гайтарца. Н.Ф. Алифиренкос билгалдаккхарехъ, адаман культура гуш хуьлу цуьнан гИллакхийн башхаллашкахъ, цуьнан кхетамехъ, дар-лелор муха ду хъаьжжина, цо пайдаоьцучу хЮманашкахъ, гИрсашкахъ, искусствон произведенешкахъ, цо буьйцучу меттан кепашкахъ, символашкахъ (билгалонаш), хъаьркашкахъ.

Оцу маьIнехъ литературин произведени, цхъана билгалчу муьрехъ юкъяраллин Iер-дахар а, дахарехъ дар-лелор а гойтуш ерг, Iaьмаркин антрополога М. Херековица «культурин цхъа дакъа» аьлла цIе тиллинчу терминна юкъяахийта мегар ду. Цу Илманчина хетарехъ, тайп-тайпанчу заманашкахъ культу-раша кхуллу баккъал а долуш долчу хьолан шатайпа кхетаран кепаш, и кепаш кхоллало шатайпанчу, мехаллийн – маьIнийн дакъойх.

Халкъан культура оцу халкъан исбаьхъа мехаллийн-маьIнийн тоьлладех дакъош ду, уьш цхъаьнакхетта бIеннаш шерашкахъ, таханлерчу заманахъ дуьненан суртхЮтторехъ мехаллийн кодекс билгалъяккхарехъ, цунах шен къилба дарехъ оьздангаллин гИллакхаш а, амалш а вовшахтоьхна йолу. Цу декъехъ адамиин гИллакхийн тIегIа а хилла, цуьнан уггаре мехалниг «къоман мотт» бу. Э. Сепира а, Б. Уорфа а хьалхатеттинчу гипотезица тайп-тайпана меттанашкахъ къамелдечу наха ойла а йо тайп-тайпана, церан меттанийн башхаллах доьзна а ду и. Тайп-тайпана культура йолчу адаманаша къамел а до тайп-тайпанчу маттахъ. Сепиран-Уорфан гипотеза къаьсттана мехала ю культури шатайпаналлаш ойларахъ а, гИллакхашкахъ а, маттаца а кхеталуш ю бохург цара тIечIагIдарна. Оцу гипотезин бух тIехъ жамI дан мегар ду: къоман матто, куьзганахъ санна, схаьгойту муълхха а къоман шатайпана агIонаш, билгалонаш, синмехаллаш, дуьненан сурт а шен кепара кхуллу лингвистикин гИрсийн гЮьнца. Билгал, кхаа кхетамо кхуллу лингвокультура боху кхетам: мотт – кхетам – культура. Лингвокультура – иза дешакхетамийн васташ ду, цаьргахула гуш хуьлу халкъо дуьненан сурт муха кхетадо, синмехаллаш, къамелан культу-ра, мотт бийцаран башхалла, юьхъ – суьртан бIаьцаш, ишарш, иштта кхидолу

а билгалчу цхъана къоман шатайпаналлин билгалонаш а. Лингвокультурин шатайпаналла къаьсттана къегина гуш хуьлу фразеологизмашкахь, кицанашкахь, дустаршкахь, метафорашкахь (тардарш), къаьсттана къамелдаран кепехь а, башхаллахь а. Къамелан культура дика евзашволчунна оцу билгалонийн гПоьнца къастало къамеле ладоьгуш а, оцу маттахь язйина исбаьхьаллин произведени йоьшуш а къамелдаран говзаллин уггаре маьӀне йолу агӀонаш.

Нохчийн маттахь прозин жанрехь нохчийн лингвокультурин масал хилла, нохчийн къамел-гӀиллакхан васт ма-дарра гойтуш ю Гадаев Мохьмад-Салахъан йоца говзарш. Къаьсттана оцу говзаршна юкъахь нохчийн лингвокультурин масал хилла хГуттуш ю «Вер-витар» це йолчу пхеа новеллах лаьтта жима «гулар». Авторо гӀечӀагӀдарехь, башха гена дӀаяхана йоцчу заманахь билгал хилла хГуманаш ду оцу дийцаршка диллинарг.

Муьлхха а исбаьхьаллин произведени шайн «хГоттам» тӀера йолало, цо билгалйоккху буйьцучу хиламийн меттиг, зама, хан а. Вай толлуш йолчу новеллийн хиламаш дӀабоьлху дӀадаханчу бӀешеран юьххьехь нохчийн эвлахь, цигахь, гуттар санна, суьйре тӀейогу, дехачу дийнахь къахьегна нах эвла юккъехь гулло пхьобханахь, цигахь хГора стеган шен-шен меттиг ю, шен хене хьаьжжина охьаховшу уьш, нохчийн къоман ламасташ, гӀиллакхаш, Ӏадаташ лардеш, церан тӀедахкарша ма-боххура, хГоранна а шен декхарш а хууш.

«Суьйренашца шовданийн кортошкахь (мехкарша хи оьцучу меттигашка) гуллуш хуьлура хьалха ярташка нах. Берриш а бохург санна. Баккхийнаш генахь оховшура. Мехкаршца шайн бала а боцучу суьртехь. Ткъа кегийнаш хина гергахьа хГуьттара, мехкаршка бист а хуьлуш.

Иштта гулбеллацохь дов даьллера Аласханан а, Ирсханан а берийн. ПеметтахӀиттина, тайна кӀентий хиллера Аласханан кхоь а, Ирсханан шиь а. Кергах баккъаш а товжийна, вовшах агӀош а тоьхна, хевшина Ӏаш дай а хиллера. Генахь а боцучу. Шайн кӀентий а гуш.

Аласханан воккхаволчу кӀанта, ластийна тур тоьхна, Ирсханан воккхаверг охьавиллинера. Хоттала. ХӀетта догӀа а тийна, къеггина малх а хьаьжна, луларчу баса стелаӀад а хГоьттина, наггахь бен ца нисло тайпа исбаьхьа-хаза суьйре хиллера и царна ирча еанарг. Паккха, шаьлта баттара сха а йоккхуш, шен ваша вийначунна чукхоссавелира Ирсханан шолгӀаниг. Вукхарех цхьамма схьалатийначу шаьлтанна дуьхьал шен аьрру куьг а лоцучу. Ткъа и куьг, цу шаьлтано буткъачу пхьаьрсехула хада а дина, хаттала охьадоьжнера. Чхьап-аьлла. Шаьлтанца хьалакховдийначу вукху куьйга баьккхина шен куй чу доьжначу куьйга тӀе а тесна, шолгӀа чукхоссавелла, шаьлта тоьхна охьавиллинера цо шен ваша вийнарг.

– Эх!.. Иштта-м хир дац! – аьлла, шаьлтанна тӀе ка а дуьллуш, хьалаайвелира Аласха.

– Веги хьо, Аласха! Веги хьо! Бераш дита! Охьахаа! – аьллера Ирсхана, чоин юх лаьцна, Аласха охьа а озош.

– Эх!.. Ваьгна а хилла, – аьлла, шен метта охьахиьнера Аласха».

Исбаьхьаллин произведенин шатайпаналла, уггар хьалха, гуш хуьлу стилистикехь, текстан синтаксисан дӀахГоттамехь, ма-дарра аьлча, хилам мича кепехь бийцаре бо бохучу тӀехь. Вай толлучу текстехь уггар къаьсташ ерг пер-

целляци олу стилистикин кеп ю. Синтаксисан тегланехь текст кигийрачу дакъ-ошка екяр, ша-ша долчу маъинийн дакъойх предложенеш хиттор ю цуьнан Галашо. Шех перцелляци олучу цу кепо шатайпа мукъам ло дийцарна, хунда аьлча авторо тидам тебохуйту хиламашна юкъахь ешархочун тидамза диса тарлуш долчу кегийрачу хиламашна. Масала: «Кертах баккъаш а товжийна, вовшах аглош а тоьхна хевшина лаш, дай а хиллера. Генахь а боцуш. Шайн кентий а гуш. Аласханан воккхахволчу канта, ластийна тур тоьхна, Ирсханан воккхахверг охъавиллинера. Хоттала», «Ткъа и куьг, цу шаьлтано буткъачу пхъаьрсехула хада а дина, хоттала охъадоьжнера. Чхъап-аьлла». Хокху масалехь вайна го текст ша-ша лаьтгачу юьззина йоцчу предложенешка екяр, уьш цкъацкъа цхъана дашах лаьтгаш а ю. Ешархочун кхетамна члогла тегаткъам а бо иштта предложенеш екяро.

Тяьххьарчу предложенехь вайна парцелляцин кеп гина ца ла, кхузахь пайдаэцна синкхетамна тегаткъам беш долчу айдардашах. Иза ю «Чхъап» боху лексема. Цо гойту цхъа хума охъойожар, и охъайожар цинцаш даса а даржош хилар. Кхузахь авторо синхаамашна тегаткъам бина ца ла. Къамел чолхаллаш йоцуш хиларна, ша дуьйцучух атта кхетаво цо, цунах тешаво, шех «халкъан мотт» олучу кепехь до шен къамел а.

Летачийн дайх цхъамма вукхуьнга аьлчачу доцчачу дешнашкахь метафорах пайдаэцар, кхузахь собарх вохарна бехкбиллар го вайна, нохчийн юкьараллехь сихаллехь динарг къонахчуьнгахь товш лоруш цахилар хоуйтуш.

– Веги хьо, Аласха! Веги хьо!

Вай толлучу новеллашкахь шена боккха тидам тегбахийта безарг авторски модальность ю, аьлча а, авторна шена ша дуьйцучух лаьцна хеташ дерг. Ярташкахь типични хуьлуш болу хиламаш ша гойтуш санна, «цхъана а кепара эмоционални синтаткъам ца го цуьнан йозанехь, буьйцуьрш бохаме хиламаш белахь а. Иза доккха маъина долуш ду, хунда аьлча нохчийн лингвокультурехь къамел «парглат» дийцарца вайн куьлтурин шатайпаналла билгалйолу. Эмоционални таткъамаш къамелдечу хенахь тегхгайтар товш ца лору нохчашлахь. Цуьнан дийцар-къамел хила деза парглата, цхъатеррачу мукъамехь, хунда аьлча тегхъайаьме, тегххаздеш, тегхдаздина, я хаздина дуьйцуьрг башха тешам болуш а ца лору вайн къомо. Цундела, Гадаевс шен новеллашкахь пайдаоьцуьрг нохчийн меттан куьлтурин агло а ю.

Къаьсттана тидам тебохуйтуш ду и дуьйцуьрг хийрачун царах дуьйцуш хилар, иза цу хиламийн теш волуш санна. Автор ша цу къамелехь «дакъало-цуш» волуш санна, хоттийна цо шен дийцар. Хандешан хинца яханчу хенан кепаш цо уьш язарна, и хиламаш башха генара цахиларан суртхоттало ешархочунна: шовданийн кортошкахь гуьлуш хуьлура хьалха ярташка нах, «Ткъа кегийнаш хина гергахьа хуьтттура, мехкаршка бист а хуьлуш», «Иштта гуьлбелачохь дов даьллера Аласханан а, Ирсханан а берийн».

Говзариьн мотт тайп-тайпанчу стилистически кепашца тегхцабузор а ю авторан шатайпаналла, хунда, стилистикин басаршца къамел хаздаро тегхойккхур яра говзаран исбаьхьалла, цу кеппара дийцар ша-шегара кхоьлчинчунна гергадалош, таккха буьйцуш болчу хиламийн бохаме хилар мелла а лахлур дара. Шех антитеза олущ йолу кеп, беана бала а, ламанан Галаман исбаьхьа сурт а

дуьхь-дуьхьалхЮоттор а кхочушдо авторо, мерза дош кхоош: «ХIетта доГIа а тийна, кьеггина малх а хьабжна, луларчу баса стелаIад а хЮьттина, наггахь бен ца нисло тайпа исбаьхьа-хаза суьйре хиллера и царна ирча еанарг».

Стилистикин ресурсех пайдаоьцучу меттигашкахь шайна тIе тидам бохуьй-туш ду дустарш, уьш нохчийн прозехь кхоллало санна бохучу дустаран дашца (наб кхетча санна, велча санна). Вай толлучу новеллехь дустаран дешнийн шатайпаналла гучудолу санна боху дош халкъан къамелехь пайдаоьцучу дешнашца хийцар. Масала, «Баккхийнаш генахьо ховшура. Мехкаршца шайн бала а боцучу суьртехь».

Синтаксисан а, лексикин а стилистикан шатайпаналла Гадаев Мохьмад-Салахьан хЮра а предложенехь гуш ю. Амма къабсттана мехала ю хЮкху новеллийн этнологин Илманан агЮ, хIунда аьлча баккъал а болчу хиламийн бух тIехь уьш хиларна, цара гойту оцу заманахь баьхначу моГIарерчу нехан дахаран а, дар-лелоран а ма-дарра долу суьрташ.

Гадаев Мохьмад-Салахьан новеллаш гIарабевллачу турпалхойх, церан доьналлех, кьонахаллех, обздангаллех яц, я уьш лаккхарчу тIегIане хьалабаха а. Кхузахь гайтинарш моГIарера нохчий бу, шайна уггаре а хала, чолхе деанчу хьолехь, ма-дарра аьлча уггаре а луьрачу мостаГIаллехь. Ишттачу хьелашкахь гучуволу муьлхха а, цуьнан адамаллин, доьналлин тIегIа, цуьнан чохьяра дуьне ма-дарра гучудолу.

Зуламхо а, зулам дар а дац къоман я расин билгалонашца къасталуш. Зуламаш муьлххачу а цивилизацин юккъараллехь а хуьлуш ду. Зуламхочун, я зуламан мах хадор – и ду юккъараллин обздангаллин а, синкхетаман а тIегIа гойтуш дерг.

Цунна тIедобГIна, Гадаев Мохьмад-Салахьан кхин цхьана новеллах ала лаьара.

Дийцаран сюжетехь ду наб кхетта волу жима стаг цуьнан нийсархочо вер. Иза вийна а ца Iаш, цуьнан ерриге юьхь шаьлтанца ерина цо. Юха, цул тIаьхьа кхо шо дIадаьлча, шаьш лобхуш волчу чIирхочун лорах тIаьхьакхуьу цо вийначун да а, ваша а.

«...генарчу юьртахь Iаш хиллера иза, шена кхин цIе а тиллина, ваьлла меттиг харц а иййцина. И дIасаволуш долу некъаш а хааделлера. Цкъа кIело йича, карахь герз а доцуш нисвеллера. Эвла йистерчу варшахь. КIант а хиллера Себарца – Асхьаб. Шен вешин эрчайьккхина юьхь цкъа а бIаьргашна дуьхьалара дIа ца йолуш верг. Амма Себара тохийтина яцара, герз а доцуш волу стаг вийча, наха бехк буьллур бу аьлла.

ШолГIа кочахь топ а, юкьах шаьлта а йолуш нисвеллера, амма цуьнца кхин стаг хиллера. Нехан стагана юххехь вер а ца тарделла, тIаккха а витинера.

Оцу варшахь кхозлагIа кIело йина хЮрш болуш, воГIуш хиллера Саьлмирза. Ша. Юкьах шаьлта а йолуш.

- Цуьнгахь топ яц. Тапча а яц. Цуьнгахь ерриг тухур ю вай а...».

«Амма чIогIа тоьхна хиллера: гIабакхах санна, чухьна иза, аьтту агЮрчу тIа тIе хЮьттинера. Саьлмирза охьавоьжнера.

ТIаккха варшара схьаваьлла Асхьаб хьавьзинера, Саьлмирзин юьхь ата лиьна.

Мегар дац! – аьллера Себара буьрса. – Охъавоьжначул тӀаьхьа тоха мегаш дац стагана. Дийна и хилча а. ЖӀаьло жӀаьла а дуьту, охъадоьжча. ОьгӀазвахарх, йицъян мегар дац адамалла».

Гадаевн дийцарийн мотт шатайпа хиларх вай лакхахь дийцина делахь а, амма шена тидам тӀебохуйтуш шатайпаналла ю цо причастин карчамийн гӀоьнца дийцаран кепех пайдаэцар, и карчамаш дийнна предложенеш хилар, масала: «Шен вешин эрчаяьккхина юьхь цкъа а бӀаьргашна дуьхьалара дӀа ца йолуш верг», тӀаккха юха а, парциляци, «...вогӀуш хиллера Саьлмирза. Ша. Юкьах шаьлта а йолуш».

Нохчийн юкьараллехь адаман синьовздангаллина, гӀиллакх-амалийн башхаллаш билгалгъяхарехь доккхачу маьӀнехь ду вай таллам беш йолу новеллаш.

Кьонахчун амалш муьлханиш лоруш хилла-те нохчаша? Цу хаттарна жоп далархьама, Гадаев Мохьмад-Салахьан дийцар тӀера цхьа дакъа схьаоьцур вай.

«Амма Себара тохийтина яцара, герз а доцуш волу стаг вийча, наха бехк буьллур бу аьлла».

«ШолгӀа кочахь топ а, юкьах шаьлта а йолуш нисвеллера, амма цуьнца кхин стаг хиллера. Нехан стагана юххехь вер а ца тарделла, тӀаккха а витинера».

«Охъавоьжначул тӀаьхьа тоха мегаш дац стагана. Дийна и хилча а. ЖӀаьло жӀаьла а дуьту, охъадоьжча. ОьгӀазвахарх, йицъян мегар дац адамалла».

Кхин цкъа а билгалдаккха догӀу, хӀокху новеллашкахь гайтина гӀиллакхаш баккъала а хилла болу хиламаш хилар. Цу хиламийн турпалхой а, тӀехдоьналла, майралла йолу нах а боцуш, юьртахь бехаш болу могӀарера нах хилар а.

Гадаев Мохьмад-Салахьан дийцарийн доккха маьӀна ду оцу муьрехь нохчийн юкьараллин гӀиллакх-оьздангаллин тӀегӀа гайтар, новеллийн турпалхошна дерригенал а мехала, лераме а ду шен дар-лелоран мах оцу наха хадор, нахана шех лаьцна хетта дерг, шен лаамел а гӀиллакх лакхара лору цара. Халкъан юкьараллин оьздангаллин гураш, бехкамаш хадийнарг хьаьа а шен мостагӀ, чӀирхо, зуламхо вуьйш я кхечу кепара бекхам беш, нагахь иза гӀиллакх-оьздангаллахь воьхнехь, цӀе южу цуьнан нахана юкьахь. Къьизалла гайтар кьонахаллин гӀиллакх ца лерина нохчаша, мелхо а, и осалалла лоруш хилла вайн юкьаралло.

Гадаев Мохьмад-Салахь ша а чекхваьлла набахтийн халачу, луьрачу дахарекула. Амма уггар дезачу тохарша а шен кьонахаллахь ца вохийна иза, къьизалла ца толийтина цо шен даг чохь, исбаьхьа-сийлахь мел долчуьнга безам а, диканиг кхолла доза доцу лаам а толийтина цо шен сица а, дагца а. Цуьнан ойла йича, башха вай цецдийллал хӀума а дац Гадаевс шен говзаршкахь гӀиллакх-оьздангаллин тӀегӀанаш сел къегина а, бух болуш а гайтар, хӀунда аьлча цуьнан заманан юкьараллехь уьш ма дара массара а лардан, лело дезаш хилла. Цуьнца цхьаьна вай тидам бан беза Гадаев Мохьмад-Салахьа нохчийн лингвокультурин шатайпаналла, къамелдаран башхалла а шен произведенешкахь ларьеш хиларан. Баккъала а, Гадаев Мохьмад-Салахьан предложенеш хӀитторан, стилистикин кепаш, текстан шатайпаналла, къамелан башхаллаш лингвисташна, литература таллархошна, культурологашна нохчийн культура толлуш Илманехь болх бечарна а шайна пайдаэца бух болуш хирг хиларан цхьа а шеко яц.

Поэзи

Рамадан САМИРА Бено
(Иордани)

Хьо воцучу дуьненахь олхазарш декар дац

***

Ахь йина йоцург, массо а чевнаш
шайн пхенаш чохь тоь,
Хинцалц сема лаьтташ ю ахь йина чов,
Суна а, цунна а юккъехь, дахделла,
ца доьрзу-кх и дов!

***

ХIай сан пхенаш чохь лелаш верг!
Хьо ца хилча, сан паччахьалла дужу,
Сан сина чохь лела нур шен некъах туьлу!
Сан кхане, бехказлонаш лобхуш,
ца йоглуш юьсу!
Сан дог боданехь дуьжу,
Цуьнан некъаш тIехь кьийгаш гIуьтту!

***

Хьо воцучу дуьненахь олхазарш декар дац,
Буйсанна хуьлуш болу синкьерам хIумма самукъане хир бац...
Со елакъежча, эзар чов хуьлу даг чохь!

***

Ирс.
Оьмарехь хилла уггар дика хIума – тхойшиь вовшахкхетар!
Уггар а вониг тIаьхьадисна вовшахкхетар ду!

***

ХIай сан ойлане сатуьйсусх верг!
Сох малх хилахьара,
Ас, сайн низам талхийна,
Сайн хьийзар а дацдина,
Нийсачу сизца хьан хIордан йисте еана, сатийсамца
Хьан лаьтта тIехь сайн сатедийр ма дара!

***

ДIатесначу бешахь сох хилахьара чемхалгаш:
Цхьана хьозано, хьан неIсагIи тIехь
цунах ша-шена бен бина,
Мел ирсе хир яра со хьан лулахь!

***

ХIай сан деган эла!
Ткъя хьо мичахь ву хIинца?!
Хьюна гуш дац-те
Вайн цIен зезагаш а,
Сатийсаман шовда а
Къастаран декъя гIаш а –
Уьш дерриг а хъан деган
пхенна тIекхийдаш?!

***

Вайшинна юккъехь ю
дуккха а чаккхармаш,
Делахь а вайн дегнаш гена ца довлу.
Геналлин ницкъ кхачац
эшо вайн лаамаш!

***

ХIай доттагI!
Дуьненчохь нийсо елахъара, вай шайн
архI чуозале вайн лааман зезагаш
лийр ма дацара!

***

Хъан шина бIаьрга чухула ца кхета
малх – малхлацар ду!

***

Лазам,
Мила ву,
ахь хьегнарг а, хьоггуш дерг а хууш?!
Хъан бIаьргашна хьалххяхь муха
маргIаллуш ду хъан оьмаран зезагаш?!
Хъан сих масазза цIий ихира?!
Муха охьаоьгу хъан лазам,
Туьха-шоврах изделла д
огIанан гIадамаш санна,
Хъан чевнан Iийжам совбоккхуш?!

***

Дехар!
Сох гIалат даьллехь,
ас доьху сайна гечдар!
Дагалоцуш
Эххар а сох хиндерг:
КIайн марчо хьарчийна,
готгачу коша со йиллар,
БIаьрхишца Iодика еш,
доIанца хьо тIаьхьавелхар!

Йоьлан дийцар

Сан нана нускал далочу тойне яханчуьра цIа еача, тхо дара цуьнга хеттарш деш: «Муха дара и нускал? – бохуш!

Собга бIаьрг таIош, шена тIаьхья схьайола, шена со хьашт ю, элира цо. Со, йоьхна, хIун дийр ду ца хууш, йисира, беснеш цIийъелла, эхь хеташ. Со ойлане елира, шеко йоцуш, цхъана зудчо, со хазъелла, со шен кIантана еха лууш, нене со хьехийна. Шеко йоцуш, тхан лулахь йолу зуда ма ю иза. Со моссазза го, шен бIаьргаш суна тIера дIа ца дохуш хуьлу иза. Лулахо-кIант дешна стаг ма вац, хIетте а, дика болх беш ву иза. Бакъду, таро йолуш-м вац иза. ХIумма а дац, шен ден цIенна тIехь цуьнан шен цIа ду. Дукха несарий ма бу марзахошца цхъаьна бехаш. Айса-сайга элира: «ХIай йоI, дукха хIуманаш ма ехалахь цуьнгара, уггар коьртаниг – со цуьнца паргIат яхар ду!»

Сихха со маре йоьдучу дийнахь айса кхойкхур болучеран цIераш а дагаледира, сайн кучан бос, сайн дашо мухIар а, хIоз а!

Ма дукха хан яра со Греце яха лууш йолу! Цхъана баттана цига гIур ду тхойша!

Ден цIера со арайоккхуш, и минот духьалхIоьттина, бIаьрхи хьаьдира: сан да а, нана а, йижарий а, вежарий а битина, ма хала ду-кх ден цIера араяла. И лан Делера сайна гIо дийхира ас...

Дог чІогІа детталуш, эхъ хеташ, бІаьрг ца ойуш, со нана йолчу чу кхечира,
– ХІун лаба хьуна, нана?!

Ела а къежаш, шен куьйгалоцучу тІоьрмиг чуьра атаелла мерзачу хІуманийн
парча-кийсак соьга кховдош, цо элира:

– ХІара хьайн вежаршна ца гойтуш, сихонца яий чекхьяьккхий, араяла!!!

***

Цо цуьнга хаьттира
– Сан меттиг мичахь ю?!

Шен дагна тІе пІелг хьажийна, цо жоп делира:
– Хьо хІоккхяхь ю,
Сан хазахетар,
тоам а, таро а ю хьо!
Йоцуш цатерг ю хьо!
Тера цхьа а воцург ю хьо!!!

Доцца аьлча, йижинчуьра а гІаьттина, йоІа элира :
– Суна гІан гуш хиллачух тера ду!

***

Дийцахьа къаьстарех лаьцна!

Везашволчуьнан юьхь ца гуш, хьуна массо нехан яххьаш цхьатерра хеташ
хилча... ахь алахьа соьга, муха хуьлу, хьо тап-аьлла Іаш, йоьлуш ю моттуьйтуш,
хьан меттиг йоций хуьушшехь церан бІаьргаш чохь?

Дийцахьа ахь, хьан ойланийн тІорказ чохь ахь дІа мел дехкина кехаташ,
церан жобпаш ИндагІера доьхуш хилча!

Ахь алахьа, малх чубузучу хенахь хьо хьайн са цадевзачу хьолехь муха
хуьлу, хьайна хуьушехь цул тІаьхьа йогІу буйса мел бодане, кхоблина,
сингаттаме, цуьнан Іархех юьззина, цуьнан цІе йоккхуш, мел еха хуьлу!

Ахь дийцахьа соьга дІакъастарех лаьцна...

хьуна и воцучу меттехь дахаран маьІна ца хеталуш хилча, цуьнан къамел ца
кІордош, ахь и хьайн кийрахь айина муха лелош ву!

ХІай сан доттагІ! Ас нигат дина: хІора буса со сайн дагалецамашца
дІалечкьина, сайн ирс а, самукьадалар а лобхуш Іийр ю аьлла...БІаьрхиша
гІаддайначул тІаьхьа наб кхетар ярий-те суна?

Жимачу зезаган туьйра

«Жимачу зезаго» шен ден ца, доггах йоьлхуш еана, элира:

– Дада, сан цийндас суна йиттина, юьхь тIе тIара тухуш, суна а, со кхаьбначунна а сардамаш духкуш!

БIаьргийн бос цийбелла, бIаьрхиш охьаоьхуш, оьгIазвахначу, дас элира:

– Дала бекхам бойла цунна, ма юьхь йоцуш ву иза! Цо хьуна муха етта? Цуьнан куьйгана ас цуьнца дина дика муха дицделла ?!

Хьо сан са а, дог а дуй хууш вацара и?!

Ас, качьеш, дика кхаьбнарг, Iамийнарг ма хьо ю. Ма дин а, сий доцуш а ву иза!

Нана яра ладугIуш, дагна хорам хилла, халахетта, ша дог кегделла йолушшехь, шен йоIанна хиллачу балех балдаш тIера дош иккхина, нанас дега элира:

– ХIай зезаган да, тахана хиьна хир ду хьуна, йоьIан юьхь тIе далийтинчу тIарано ден юьхь муха лазош хилла?!

***

Ас цуьнга аьлча:

«Сан дог поппарх кхоьल्लीна ду, ма дохадехьа иза!»

И ца вешира сох, шен дог эчиган ду аьлла!

Дукха хан ялале, догIа доьлхур ду, сан даго заза доккхур ду, ткьа цуьнан дог макхлур ду!

***

Шен кьоьлла ялхош,

БIаьрнегIарх туьтеш Iенаш, и йилхира!

Цуьнан бIаьрхишка хьоьжуш:

«Кьоьлла ма ялхае,

ХIара жовхIарш долуш йолчу ахь...» –

Ас элира!

***

Вайшиннан безам цкъа а хилла ма бацара ялсамани санна, хьох яьлча, со хIокху жоьжахатехь йогуш Iайтгал!

***

Ахь сох лавцна цхьа могIа мел язбо,

Со цхьа шо жималле юхайоьрзуш ю.

Моццал хир ю-те сан оьмар,

Хьан юьхьан аматаш гича?!

***

Хьо гаро сан юьхь тIера хебарш шардо!
Сан мерзачу сатийсамийн баьрччехь ю хьан меттиг!
Хьо гаре сатуьйсус, кьежбели и сатийсамаш а,
Хьуна лерина долу зезагаш а маргIалдели...

***

Хьо вевзичхьана, сайн коч харцахьа тIеюху ас...
Кьортахь доллушехь йовлакх а льоху!

***

Ас сайна шурул-кIайн коч эцнера хьо гича – хьуна кечъяла!
Хьо кхин ца вогIуш, юкьяра дIаели и!

***

Хьан ши баьрг Iуьйренан хьозарчий самадоху горгали бу!
Йовхонах кхехкачу дийнахь ИндагI цара даржадеш,
Шеца лепаш деана долу тхи зезаган хьаьж тIе хьобкхуш!
ТIаккха –
Хьан ши баьрг ма бу стелаIода тIехь суна гIулч яккха Iамийнарш!

***

Ахь сурт хIоттадехьа:
Хьох марха хилча,
ДогIа муха доьлхур дара-те?!
Лаьмнашкара хьал муха хир дара-те,
Баппаш а, йиппарш а, Iажаркх а лаьмнех схьаюьйлучу хенахь!

***

Суна-м цкъа а хьо вицвелла вац!
Амма, сан деган уггар лазаме, Iийжаме а, лалуш доцурш, дицдала йиш йоцурш
– сан ойланан терхи тIехь, ас ширачу тIорказ чохь дIалачкьийна дитина уьш!
Терхин этгIачу херонашна юккьехула охьаюьхуш, нийсса дIа сан деган
баьрга тIехь социйла хуьлу церан!
Амма, халахетар кьайладоккхуш, елакьежаш, хилла вас йицвелла моттуьйтуш,
делар-кьежар бехке а деш, со ехар ю!

***

ХIай сан деган эла!
Сай-бодий кьаьстачу хенахь, шен кор а доьллий, хьозарчашна бепиган
цуьргаш тосушьберг! Безам зуламца, ачонан, гамонан тангIалкхаш тIехь
ирхьобллинчу заманчохь а, ца юхуш, хьуна безаман байт кхуллуш ерг! Хьуна
шабар-шибарца шира илли олушьберг, хIара бос соьгахь товш бу я бац аьлла,
хаттар деш! Шен беллачарна а, тIамо бохийначарна а тIера Кьорьан доьшуш,
баьрхица, доIанца царна йоблхуш ерг!
И хьобца а, хьуна а, хьан дуьхьа а шен кераюккьехь цкъа а эшор боцу мохк
денбийр берг ю!

КУСАЕВ Іадиз

Хюкху шарахь вайн Республікехь шуьйра билгалдаьккхира Нохчийчоьнан коьрта шахьар Соьлжа-гIала йиллина 200 шо кхачар. Баккьал а, тIеман овкьаршлара юхаденьелла, де-дийне хазлуш, толуш схьайоглуш ю тахана вайн Соьлжа-гIала.

Иштта хюкху шарахь «Нохчийн Республикин халкъан поэт» сийлахь а, лераме а цIе елла вевзашволчу яздархочунна, публицистна Кусаев Іадизна.

Кусаев Іадиз уггар хьалха вайна вевза Соьлжа-гIалин илланча санна. Цуьнан байташлахь кIезиг яц цо шен хьомечу гIалина перина язйинарш. Ткъа Кусаев Іадизан дешнаш тIехь мукъам а баьккхина, Нохч-гIалгIайчоьнан хьакьволчу артисто Буркаев Мовлада дIаолуш долу «Сан гIала» цIе йолу илли Соьлжа-гIалин шатайпана гимн лоруш ю Нохчийчуьра бахархоша.

«Орга» журналан белхан коллективо даггара декъалво Кусаев Іадиз «Нохчийн Республикин халкъан поэт» сийлахь цIе яларца!

Сан гIала

Тем боцу бер санна,
Хьо зевне йоьлуш ю,
Іуьйренца гIаьттина,
Хьо балха йоьдуш ю.

Хьан сийна урамаш–
Сан деган пхенаш ду.
Сан гIала, туьйранал
Уьш хазаеташ ву.

ДогцIена йоI санна,
Хьо ирсе лелаш ю,
Даима зезагаш
Хьан карахь лепаш ду.

Хьан сийна урамаш–
Сан деган пхенаш ду.

Сан гIала, туьйранал
Уьш хаза хеташ ву.

Набарна тевжина,
Хьо лаьмнийн карахь ю,
Олуш дерш Соьлжано
Аганан иллеш ду.

Хьан бошмаш, майданаш
Сан дагна хаза ю...
Хьох вала, сан гIала,
Даима хала ду.

***
Лелхарша гатйина гIала,
Буйсанца кIур-боданен

Хуьлу – яц цхьа
серлонаш арахь
Ракетийн я хюььнийн бен.

Дагийна, деса, хьех санна,
ХIор цIа ду – хан оьшур ю,
Дендина, са даиманна
Дерзадан хIусмашна чу.

Дозалла дан, иллеш ала,
ЦIеяхна яра сан гIала,
Темаша яллац шех чан...

1967 Сан гIала, хьан инзаралла
Поттур ю,
цецвоккхуш, хилла
Юха а бIаьстенан гIан.

1996-2016

Пачхьенах белхарш

Ас г҃алица бала хьегна
 Отуш долчу ц҃енош чохь.
 Беллачарах со а хьегна,
 Кийрахь кьуйлуш шийла мохь.

Ийна со а лармийн гаттехь,
 Хьобгуш бала кхачин, хин,
 Т҃амо х҃аллакьечу пачхьехь
 Шел хьомениг йоцчу кхин.

Везчу Дала эзар балех
 Ваьккхи, х҃обьнех ларвеш, со,
 Сайн Даймакхакь, Соьлжа-Г҃алахь
 Тутмакх винчуьра т҃амо.

Дегйовхо луш тхо Іаьч-Іаьччехь,
 Ларди Дала, ч҃аг҃Иди дин,
 Къиза ягош йолчу пачхьехь,
 Шел езнариг йоцчу кхин.

Г҃алано ницкь дукха лайра,
 Дира барам боцу зен.
 Хийла урам, х҃усам яйра,
 Ца юьсуш шайх саьлнаш бен.

Тешара тхо – г҃алин баьрчче
 Бер бу машар, т҃ом беш г҃ел.
 Денлур ю вайн хилла пачхье,
 Шел сийлахьниг йоцу кхин!

Денлур ю – сатийсам ч҃о҃г҃а
 Халчу хьолехь бара тхан.
 Юха а ц҃инлучу новкъа
 Г҃ала кура х҃луттуш ган.

Ган, хьалхачул б҃аьрла хазьеш,
 Х҃орамма луш суй шен син,
 Адамаша нохчийн пачхье,
 Шел езаниг йоцу кхин.

Б҃аьстенан бай ...

Берриг мохк бевзина,
 Ца дерзий, хьовса шу:
 Б҃аьстенан бай санна,
 Хазлуш вайн г҃ала ю.

Даима хазьеш и,
 Дог дуьллий цунна чу,
 Говзачу адамийн
 Комаьрша куьйгаш ду.

Дуьйлало урамца –
 Исбаьхьа х҃ора бу,
 Седарчийн гуламца
 Къийсалуш кораш ду.

Кьоналлин са дуьллуш
 Даима г҃али чу,
 Кханене т҃ай туьллуш
 Адамийн куьйгаш ду.

Со лаьтта дог дуьзна –
 Бошмех б҃аьрг баккхалац.
 Сан г҃ала, хьол езна
 Суна кхин хилла яц.

З҃аьнаршца и кхала,
 Малх буьллуш цунна чу,
 Кьагаеш Соьлжа-Г҃ала
 Адамийн безам бу.

Сан дахаран г҃ала

Туьйренца ара а волий,
 Урамца со волало...
 Маршаллин дош нахе олий,
 Сайн белхан де доладо.

Галамо хазалла елла,
 Кьагийна сан г҃алин васт.

Цкъа цуьнан аьхна хIуо мелла,
Суо гIалин кIант лору ас.

Турпала кхоьллина Дала,
Цо цхьаьнгге ца елла яхь.
«БIаьхаллин сийлаллин гIала»–
Дешнаш го хIоллама тIехь.

Кхолларан гIовгIанах юьзна
Сан гIала тахана го.
Дахар ду сан цуьнца доьзна –
Ас цуьнан кIант лору со.

Онда бу сан гIалин тешам
Сирлачу шен кханенах.
ДIаяьлла дохк гIайгIийн, балийн –
Машарехь бехаш бу нах.

Лакхене кхийда сан гIала,
Цигахь шен сий-ларам гуш...
Ирсе ву со тахна ваха
Сольжа-ГIалин бакъ кIант волуш.

1977-2017

Иуьйре схьакхочур ю.
Амма и яле,
Малхо дIамалале
Хьалхара тхи,
Юха а гIоттур ю
Вайн Сольжа-ГIала,
Дахаран кIуркIмане
Хьаьвзар ю и!

1987-2017

Хьоме сибат

Дозаллица махкахь юьйцуш,
Цхьанненца а йоцуш хьу,
Де-дийне шен сибат хуьйцуш,
Лаьмнийн бер Сольжа-ГIала ю.

Кхоа ца еш, цунна елла
Вайн мехкарша – хазалла,
Дозалла деш, цунна елла,
Кьонахаша – стогалла.

Сиха хуьйцуш амат гIалин,
Ценош гIуьтту. Хетало,
Уьш, ал мархаш санна, кранийн
Темаш тIехь схьакхачадо.

ГIала еш жовхIаран меха
Ценош я урамаш дац,
Адамаш ду, гIалахь деха,
Дозаллица боху ас..

Поттуш ю, аьрзонаш хьегош,
Кхийдаш стиглан сийналле,
Чохь маьлхан суй – чиркхаш – кьегош,
Некъ беш гIалин сийлалле.

ГIалина комаьрша елла,
Кьомо шен догдикалла,
Хазаниг цхьа боцчу шел а,
Даймахко – исбаьхьалла..

2017

АХМАТУКАЕВ Адам

***

Хьуна а лиьна... Ма лиьнера и –
ВогӀучу хьешана хьуо дуьхьалвала;
Хьомсара лелорна-м хӀун дендарий,
Хьаьстина, вьодуша – хьуо тӀаьхьавала,
Ков-бертехь жимхана дӀа алуш хьаша...

Ца хили.

Сахили,

ойла хьан и

Ца туьгуш – ИндагӀал – тӀаьхьараяла.
Юьртара гӀиллакх ца девзачу гӀалахь,
Тхов – хьан-хьайн,
ков а – хьайн

доучу гӀалахь

Мила – хьох кхета ву, гӀайгӀанах – ваьша?
Юьртара хьаша бен, мила хьан – кхин?

***

Хи хьадахь, кхоьмаза хьон дай
ДӀо бердайистера ца.
Дуьхьало езара онда,
Бердана чӀагӀо луш, ян.

Цул а ма хиндарий хилла
ГӀолеххий, шен хеннахий,
Хих и ца лардина хиллехь –
Татолах хилале хи.

Да хиллехь – хоржучохь меттиг,
Ваша а – ца дугӀучохь...
Го чӀагӀбан болийнехь хӀеттехь –
Лулахо хьан-хьайннигчохь.

***

Денда хила ца витина денда,
КӀант кхио я да а витна вац.
Кхеташ вац со, хӀай дуьне, хьан Ӏедалх:
ХӀунда – убар санна, цӀийх ца Ӏебаш?
ХӀунда – юьхь-са доучуш, – пхьа дӀахьебан?
Маца дуьйна ду хьо, дуьне, харц?

***

Наггахь сан некъана хӀилла го:
Бахьна дой заманаш кхоларх,

Талхадой, даздо сан болар,
Хеназа хадо и – зил а до.

«Къарбели!» – некъах сан хеттачохь,
Къармаза тухий цо гола –
Да-нана даьхна ца лаьтгачу, –
Атгачу долу сан болар.

***

Кхин цхьа мерза туьйра
Хадош, йолу Ӏуьйре
Коран гурал чохьба.
Ирсе виса хьаглой,
БӀаьргаш ас тӀехьаббо,
Туьйра юаходьхуш...

«Же, же, сихо елаш», –
Да ву, балдаш делош,
Со дӀагичахьана.
Мангал тусуш, бешахь
Хиьна Ӏа и. Пеша
Гонах хьийза – нана.

Бажа бай тӀе боккху
Етт дӀаарабокхий,
Цахь дуьту ас эса;
Дадин мангал баллалц,
Нанин чай схьадаллалц,
Хи а дуьллу хеса.

Хьокхам, чай, тӀоберам –
Чам а гӀуьттуш тӀера –
Охьадуьллий нанас,
Цхьаьна юу оха,
ТӀаьхьа бехкаш дохург
Юххехь воуш цхьа а.

Говр ас керта йоккху,
Дуьрста лаццал воккха
Суо а хилла дела.
Сийна буц ян деца
Со а гӀур ма веца,
Айсса архаш лелош.

Тхойшиь цІехъа кхаьчча,
Нанас хьешан баьрччехь,
Юх-юххе хаййна,
Кхобуш Йоккха деций,
Децел йоккха неций
Хир ю тхобгахь – ший а.

Хазахетар хьаьдда,
Царна марахьаьдда,
Дохуьйтур ас ловцаш.
ТІаккха хийла дезар
Дийр ду, уьш бан реза,
Де а хеташ доца.

Де-м дІайистте долу,
РегІан базе болиь,
Маьлхан хІоз чукерчаш.
Бажа юьрта богІуш,
Даьхнийн цІераш йохуш,
Аьзнех юзу керташ.

ЗІакардаьхнийн «эскарш»,
Партал дІасакъесташ,
Баннаш чу дІахуьйшу.
Цъяна буьнан бертехь
Шина нІаьно бертахь
Аьзнийн толам кьуьйсу.

Хьена пхьор дан яй чохь
Бакъахь яра хье чу
Йоблла и ши борГІал...
Амма цхьамма (хьий-кха!)
ХІоттийна хуьлний-кха,
Гур ва санна, горгал.

Куьг сан тІецакхоче,
Пхьарс а дІацакхоче
БогІарна, и тоьлла,
Кхин а цхьана денна
Ирсана са денлой,
БІаьргаш ас дІадоьбллу.

***

Марара даьккхина ненан,
Кхобссича дестечун
кара...
Дахдан а ца оьшу хІара –
Чов ца ян да волчу дена.

***

ДоттагІий, хин кортий
тоьшаллина лаяцна,
Вистхили йоІе со,
ойла йостуш эххар.
Малх а, кІайчу мархийн
кирхьи тІехъа лаятгаш,
Іехабелла, эвхье
хьийжи тхобга бехха.

Нана, хьоме нана,
юкьарлонна хьовзий,
КІант кхиинчу дега
цкъа дІакъададехъа –
Сан даг чуьра мерза
араГІерта ловзар
Вайн ков-керта дерзо
тарлур дарий-техъа?!

(Ца)мегарг, я Атта байташ

Могуьйтуш дерг хьаьккхина
Новкъара дІадаьккхина,
Мегаш дерг бен ца магош
Хилча – дара хьуна дош.

Дукха гина ма ду-кхий –
Цкъа могуьйтий, шозлагІий...
Тардолуьйтий, тар а дой,
Вай-м цамеггарг магадой.

Цкъа магийна цамеггарг
Наггахь хуьлу – кхин ма гарг.
Наггахь, иза марз а лой,
Далатохар а ма дой.

Вайна иштта мегар дац.
Мегаш дерг бен мегаш дац.
Эрна дехарш а ма де,
Ца магор вай меггарг бен.

Цамагаран – цамгар бен –
Кхин цІе яц.

ШАХАБОВ Сайд-Селим

Шахабов Сайд-Селим вина 1989-чу шарахь Хьалха-МартантГехь. Карарчу хенахь циггахь вегахь ву. 2010-чу шарахь дуьйна стихаш язъеш ву.

***

Гена мел даьхнариг герга а догӀуш,
Гергахь мел сецийнарг чӀир кхобуш ду.
Зама а, дахар а зиьделла бохуш,
Тешаш мел лелларг а бехк кхобуш ву.
Дагах а дихкина, сел хьоме лоруш,
Лардинарг бекхамца дог дууш ду.
Куьг тесна дитинчо, ког тосий, вожош,
Галато гӀалатех чӀир оьцуш ю.

***

Ца догӀучохь хьалха кхуйсуш,
Ала дезча – лечкъадеш,
Каро гӀерташ, гуонаш туьйсуш,
Аьлла даьлча – лар ца деш,
Гергахь дайча – гоме хуйсуш,
Гена даьлча – мохь бетташ,
Хьакь мел воццо маттехь луйсуш,
Изап токхуш ду хьо, ДОШ...

***

Лакхарчу юьххьера лаха а дуьйлуш,
Хино харш ша доккху хӀурдана гӀе.
Оьздачу кхерчара аренга вуьйлуш,
Яхь йолчо ша йо шен сийлаллин цӀе.

***

Цагинарг ган лууш,
ка-мӀараш хьобкхуш,
Цкъа динарг кхин ца дан
чӀагӀонаш лобхуш,
Хиллачун, хиндолчун юккьехь а
соьцуш,
Долчунна букьтоьхна,
ирьэзар доцуш,
Эхарта доьлху вай, кечам а боцуш,
Вай дуьгуш йобдучу заманца кьуйсуш.

***

Кхокхарчех гӀевттина ойланаш гӀома,
Дог берзан амалехь дӀагӀерта лома.
Сатийсам, мохк битна
гӀаргӀулеш санна,
Шен йоцчу геналле
кхийдаш бу денна.
Ка йоьхна висина хета ша цьханна,
Ган доьгӀна цахилларг ца гичахьана.
Багарчу рицкъанах Ӏаба ца Ӏемаш,
Ирхене гӀерта вай, тишдина ленаш.

***

Бохь лекхачу дукь-ломан
локхалле кхача,
Дахаран цьха де а кхачаме ду.
Юккьерчу бараман сийлалле кхача
Дийнна цьха оьмар а кӀезиг хир ю.

***

Дуьне деца хӀара-м, доттагӀ,
Даржаш долуш адамиьн.
Хьакьволчун таж долуш готта,
Нехан гӀента хуйьшуш кхин.
Дуьне деца хӀара-м, доттагӀ,
Даржаш долуш сийлаллин.
Доцуш лохчу гу гӀе хӀоттал
Лекхчу лам гӀехь волчун сий.

***

Гу лекхачу лам тIе яьлла,
ЧанГалкх барзах угIуш ю –
Берзан озах аз дан йоблла,
ЧанГалкх Iалам кхардош ю.

***

Кхоамза йобдучу хенах бехк лобцуш,
ГпайГанан лаамо кьарздина кехат,
Ахь эрна хьегначу кьинах чIир оьцуш,
ГповГанна кхоьссина топ санна, дека.

***

Дош долчу дашо а шен меттиг лобху,
Ша МАТТЕХЬ цхьаь долуш,
шен МЕТТЕХЬ хила,
ЦIе йогу кхерч боцуш, мехаша лобкхуш,
Мах байна, тергамза доьжна ца Iилла.

Бехказло...

ДIадаьлларг, дагахь а сийначу цIергахь.
Хиндериг нисдан ницкь лойла Дала.
И хир ду сан долахь,
ницкь кхаьчна лардахь,
Юттур ас цунах диканийн ГIала.

Гпалаташ дагардан воьлча – ду шорта.
Тахна а текхош бу цу кьинойн мохь.
Къа а доцуш, яьсса хир юй ткъа ворта,
Ша ваха веанчун кху дуьнен чохь?

Бехказло ю-кха сан гIалатийн хIотто:
Вега со дуьххьара кху дуьненахь.
ХIорамма ма лобху шен дагна аьгто.
Кхачам бу, сан тоба вайн ДАЛЛА гахь.

ДIадаьлларг дарах а чим хилла даьгна,
Со вага эшац, вахар ду коьрта.
Ас дина диканиг шарахь ца даьхна,
Ткъа воунех-м цIанлац нахалахь ворта.

Хьо гIуохьа...

Хьо гIуохьа, заманца майрра
ког боккхуш,
Лар а луш там боцчу амалех лан.
Ямартчу дегнашна дог гена доккхуш,
Вахаран мах леккха хилийта хьайн.

Хьо гIуохьа, гIиллакхийн
гIаролле гIаттий,
Телаций деза дукь, йоккха цIе дайн,
Сил гергахь латгадеш Даймехкан латта,
Iадаташ белшаш тIехь сецадеш хьайн.

Хьо гIуохьа, дахаран маьIна а гойтуш,
Ирсечу кханенна масал деш хьайх,
Хьайн лорах тIаьхьенга
сийлахь некь бойтуш,
ЦIеначу сийлаллехь цIе юьтуш хьайн.

Хьо гIуохьа... Йиш ю хьан атталла лега,
Лаамо тилор ву, хилахь шен лай.
Ши чаккхе, ши дош ду дахарал дехьа –
Чот йоцуш деза я, мах боцуш дайн.

АРЦКХИН ГАР

Маршалла ду хьобга, сан лозу гIайгIа...

ЙоI, хьо суна йиш яц езаяла...
 ХIара дуьне даа оьший тIаккха?
 Реза яц сох кхета, соьца яха,
 Хьайца Iалашвина, сан цIе яккха.
 ЙоI, хьо суна генаяла гIерта,
 Лаьмнел дехьа хIусам йогIа хьайна,
 Соьца доцург дахар ирсе хетта,
 Соьца боцург кхоллам мерза тайна...
 ЙоI, хьо езар – цхьа бехк соьга кхьачна,
 Дуьне дохарх дIабаккхалур боцуш...
 Хьажа тIаккха кхалла и стом аьрга,
 Даг чохь дицдай цIеран хьаштиг догуш?..

* * *

ГIоза хуьлда некъаш, доьхна некъаш,
 Декъалхила оьшуш, лехнарш доггах,
 Дахар кIордош, динарш, кIадлуш деха,
 Дохк тийначу дийнахь генавоккхуш!
 ГIоза хуьлда ойла, хуьлург сокха,
 Ойла,– денна, хьобца вега мостагI,–
 Хьан гIаддойуш, дахар дийриг мокха,
 Дуй биина хьан ца хуьлуш доттагI...
 Дакъазалла еца хьуна цхьалла,
 Аьтто бохош, гуттар тIаьхьалелаш,
 Кьоблла санна, гIертарг хьо дIакхалла,
 Цхьа а воцуш висча хьо шех теша...
 Ма дош дац-кха иштта долу дахар,
 Деган доттагI воцуш, Iеткьа доьлча,
 Гергар хила хьобга кхин ца баха,
 Со кIелвуйтуш, бала тола боьлча!
 Дазло дахар, кьахьло мел дерг мерза,
 Хьаьнца екьа еза цхьалла кхузахь?
 Саца ца ло техка деган терза,
 Синтем бохьуш цхьаь ца хилча уллехь...

Сан хьоме юрт

Шира юрт хебна Іа лаьмнашна юккъехь,
Шен къена хатІ лардеш, арц болуш уллехь,
Іин чу ца шаршийта, бердашца лаьцна,
КІоргачу Органо гІайренаш хьаькхна...
Кху кІайчу лайлахь луо цІандечу Іаьнан
Жима юрт хьаьрчина нилхачу Іаьнарх...
Кешнаш тІехь хеза сан ден-ненан аьзнаш,
БІаьргех хи кхачийна, со хаза хьаьгнарш.
Кхузахь дІаяхна сан бералла мерза,
Кхузахь сан гергарчех къеста а дезна,
Кхул арахь ца дека мерза кхин аьзнаш,
Са лаьцна, лаг къовлуш, со везаш хьаьрчаш.
Беттасехь мокха хьун даккъаш тІехь тийна,
Сан юрт, сох къастарна, хетало шийла,
Кхузахь цкъа соь кхойкхуш дІуз даржо аьзнаш,
Къастаман шелонехь тов яйна, даьгна.
Кху юьртан ков дожош, тІетаьІна хьаннаш,
Ширачу хІусамех тарйина баннаш...
Кху юьртан кІажанехь сан хорам битна,
Сан гІенаш ирсе дан беттан лар йисна...

Хазьелла гуьйре

Гуьйренан можа гІаш баьццарчу басешкахь
Хьерваллал куьцечу дитташ тІехь даьржина...
Гуобинчу раьгІнаш тІехь, басенийн лахешкахь,
Мохь тоьхна дог тийжжол, хІора Іин хьаьрчина...
Уггар а хьомениг, уггар а ирсениг
Ламанан аганахь суо хиларх тешарна,
Дуьненан канашкахь сайн вахар хьистина,
Кху бай тІехь дІавижна, шога буц хьешна ас...
Дахар мел дезало, мел веа воккхавен,
Мел веа кхул боккха бахамаш ца леха...
Мох ловзу басешкахь, мацделла дохк дайдеш,
Буьзначу тоамо маршо луш, са дехна...
Кхузахь, кху синтеман чам бовза ца кхиьча,
Стигланах бІаьрг кхетта, цхьа гІайгІа хьаьрчича,
Кхета, кхин дуьне дац цхьа дитт а тІехь кхиьна,
Вайн бІаьрго лаьцна ирс азаллехь девзина!
Кхин маьлхан дуьне дац шовданех Іебина,
Баца тІехь гезгано цхьа маша буьйцина,
Безамо дагийна дог мерза хьаьстина,
Дахарна бІаьллинггах цхьа хІусам юьйцина...

Ирс долуш кхоьллина АллахIа адамаш,
Цу ирсан пусар деш, ца доьлхурш, хастам беш!..
БIаьрг хьобстуш кечделла гуьйренан Iалам а,
Вайн Деле тхих дуьзна куьйгаш шен даржадеш!

* * *

Маршалла ду хьобга, сан лозу ГIайгIа,
Со висна цхьаллица, синтемах къаьбсташ!
Ницкъ кхачош кхетта сайн и цамгар лайна,
Белшаш тIехь, даш санна, язъелла хьаьрчаш.
Самукъне аьзнаш ахь ца лобцу лере,
Ца хьобсту дог ахь сан, са паргIатдоккхуш,
Массо сан дешнашца ахь лобцу херо,
Сан хорам карзахе меттахабоккхуш.
Хьо марша йогIийла, сан ГIайгIа мерза,
Къахьаллехь евза хьан бакъйолу амал!
КIадвелла вуьсу со, къарделла лерса,
Хазаре сатосий хьан кIеда алар.
ГIайгIа, сан уггаре тамаше хьаша,
Хьо цхьаь бен дагара вац цхьа а дийца.
Синтем бац сан дагна, къахетта, хьаста,
Хьо цхьаь бен, адам дац ирс чевнах хийца.
Дерриг а дIахаьдда, суо-сайца висна,
Юх-юха къовсарехь со тола гIерта,
ХIоразза бехкбоцчу къаьхьа кхаж бисна,
Маццах ма-хиллара, со хуьлу эшна...
Поза ма хуьлда, хьо, мацъелла ГIайгIа,
Ма йоккха гIело ю ахь соьца къуьйсуш,
Гуттар а, лай вина, кIелвитча хьайна,
Ахь хIунда ца вуьту, къиза цIий муьйлуш?

* * *

Гуттар суна лулахь ехаш йолуш,
Цкъа а йицъян дагна луур доцуш,
Хьо сан дагна езна, уллехь сецна,
Ахь со вицван мерза шеко хецна.
Вайна юккъехь буьйсанах ю ехаш,
Суна ирсе – хьуна хийра хеташ,
Кхузахь ловзу меца, аьрха мехаш,
ГIенийн марахь хьобх къурд банза вехаш...
Вайна юккъехь Iаьржа стигал язло,
Ахь хьайн куьцах иза суна хазйо,
ДегIан цIийца сан садеIар лелош,
Со сахиллалц хьан гIенаша лечкъош...
Вайна юккъехь кIорга Iин ду, шуьйра,

Дехъавала соьх хир делахъ куьйра,
 Хьо дадийна, ненан хьоме кӀорни,
 ДӀалачкъадан кху сайн
                                 цӀийнан кӀоргехъ!

Лулахъ ехаш, генахъ хета езаш,
 Хьоьца гуттар сан садеӀар деӀа,
 Кху дуьнен чу со ван везаш хилла,
 Хьуна даг чохъ сайх цхьа кица дилла!

* * *

Ӏай-бӀаьсте къаьстина, Ӏаь гӀуьтту,
 бай бала сенлуш,
 Арц макхбеш, хьун тийна,
 гӀа-патар дӀахеца кечлуш,
 Бахархой, белхаш беш, хьийзаш го,
 бошмашна куц луш,
 ЙогӀучу бӀаьстенна маршонца
 ГӀулч яккха некъ луш.

* * *

ТӀуьначу хӀаваэхъ бӀаьстенан
 олхазарш дека,
 Бохбала кхиазчу малхана
 мукъамаш хьеха,
 Къаьстинчу шелонийн ца хуьйdda
                                 коча лар лехна,
 ГӀа даккха Ӏаламна наб яцъян
                                 шовкъе йиш лекхна!

Зазанца стоьмашна кечлур ду
                                 дитташ а сирла,
 Зезагаш хоьржучохъ моз доккху
                                 мозийн хир тилла,

Цандала кхиинчу хӀаваан
 керла мутт мелла,
 Кху муьран белхаш бан хан йоцуш,
 Ӏаба ца делла.

Буйсанна седарчий,
 бӀаьцаш еш, нур керчо доьлча,
 Бетгаса бӀарзделча,
 ца карош шен маха боьжна,
 Бодашкахъ, сагатлуш,
 олхазар шун бешахъ дека,
 Наб яйна Ӏаш волчу
 соьцанна шен лазам бекъа.

Маржа, хьо мел чӀогӀа
 дог долуш, аьрха йоӀ хилла!
 Кху бӀаьста кхии хьо
 сан даг чу мерза цӀе йилла,
 Ойланехъ кест-кестта
 хьан хаза васт сайца доцуш,
 Сан деза бӀаьсте а
 тӀеэца хьан ирсах воцуш...

Хала ду безамна,
 догдика хьан хуьлуш дацахъ,
 Гуттар а лозучу
 хьан чевнна тем хуьлуш бацахъ.
 Кхоьру со, цу къина
 цкъа маццаъ бехке а хилла,
 Кхолламо хьан даг чу
 ерзорна Ӏа дицден чилла.
 Лаьара, бӀаьстено
 Вайн дегнаш хьобстийла ирсе,
 Вайн уьйраш херийна,
 Хадаеш, де ца гуш ирча!

ДЖЕБИЕВ Хъусейн

Безамо йина чов ерзалуш яц

Безамо марзонца
Латийна це
Яйначохь ирс хеда,
Дегнаш а ле.
Бодано кхоладо
Массо а де,
ГайгІанца кхачайо
Буйсанаш тІе.

Ша висча, кхолламан
Ойланаш йо,
Сатийсам даханчу
Деношка хьо.
Геналле мел хыйжи
Дайна ирс го,
Сингаттам совбуьйлу,
Дог делхадо.

Іаламан хазаллин
Терго ца йо,
Эшарийн аьзнаша
Шовкье ца во,
Тишделла дахар а
Къага ца ло,
Массо а диканех
Цо хадаво.

Велаво, велхаво,
Стигланийн Іаьршашка
Цо кхачаво,
СаБІарздой, дийнаха
Тардо цхьа шо,
Цкъа хьостий, дуьненан
Ирс хьобга ло.

Маржа яІ, безам, хьан
Ницкъ онда бу,
Ахь хьостуш, догІу де
Ма ирсе ду!
Лакхаллехь хьотуьйтуш
Латтийна гу,
Лахбина, тетти ахь
Бердаха чу.

Къаьхьа кхоллам

Вайн безамаш серлонца багийна аьлла,
Жималло вайн дегнех латийна це.
Йовхонца яьгначохь суй леха ваьлла,
Ойлано вузийна кьурдашца Іа.

Мел хаза дара хьо, гІийла сурт, хьалха!
Велавеш догІура массо а де,
Дахаран некъаца вацара цхьалха,
Ахь хІунда хийци вайн бІаьстенца Іа?

Гайтахьа жовхІарийн карийна майда,
Безам ахь бухкуш, са яьлла пайда.
БІаьрзечу механна дохко а юьйлуш,
Елха-м ца лиьнера, кхолламна луйш.

Кхетий хьо, къастаран бехк хьенан хилла,
ХІунда ю дегнашца шийланиг чилла?
Харцонаш хьулуйина, ца дезаш хІилла,
Безаман гІаролехь лаьттира со.

Ма хьийза, йовлакхца бІаьрхиш а лехьош,
Хьо гаро вагийна лаьтгачу со,
Іийжа дог шекдоцчу кепе а долуш,
Хала ду хьан елхар, ца вухуш, лан.

Ца хезна аз

Мерзачу набарха хеназа йошуш,
 Безаман ойлано хьийзиний хьо?
 Суьйренца шовданехь гой-техьа, бохуш,
 Сатийсам гулбина, ларвиний со?

Серлонца стигланан сийналла кхолуш,
 Иаламе шен зӀаьнарш малхо а ло,
 Ирс эца хазаллех дахаран олуш,
 Даймехкан сибат а кхелина го.

Гийлачу ойланийн йийсарехь йоцуш
 Хьаьстина дикано биллинехь го,
 Карийнехь миноташ, со дагца воцуш
 Билгало къастаран бирзина муо.

Безачу баланийн мохь сайга оьцуш,
 Гулйина шерийн чот ас сайца хьо,
 Сох кхета, догъэца, хьаста стаг воцуш,
 Къоналлех дӀадели масийтта шо.

Дахаран хьесапаш цецеха луьйсуш,
 Палаташ замано гулдина сьха.
 Харцонан гӀулчанна дохко а вуьйлуш,
 Яханчу къоналле сатуьйсуш Ia.

Баркалла, ойланаш ирсехьа кхоьхьуш,
 Хаз а деш, дахарехь хиларна хьо.
 Кхоьру, сайн лааме кхача йиш йоцуш,
 Хьобгарчу безамах хадарна со.

Керла шо

ДӀахила, шорбе хелхаран гуо!
 Бьблачийн ирсе яхьаш го,
 Хьовсийша, догӀу керла шо,
 Дахаре лаам ойбу цуо.

Даггара дезаш, оха хьо
 Лерамца тхешан хьаша до,
 Марша да, маьрша керла шо,
 Вонех хьо лардеш хила тхо.

Ма гайта нанойн бӀаьргех хи,
 Ийжаме дегнаш, бала кхин,
 Вонех Iабош, харцо ги,
 Зезагца гайта жовхIарш-тхи.

Дегнашка сирла безам луо,
 Собарца даха кхетам луо,
 Дицдина дерриш, берзош муо
 Дьбдучу шаре ахь дӀа луо.

Даймахке ийман, беркат да,
 ХIора а виэхьа ирсан да,
 Эцахьа гӀайгIа дегнашкара дӀа,
 Деана совгIат кховдош сьха!

Кхолламан некъаш

Юха а диканца къега сан денош,
 Безамо шегара керла ницкъ луш,
 Шелделла даг тIе маьлхан нур Iенош,
 Йийшина ойланаш лакхенга хьуш.

Сан миска ойланаш кхоьлина хилла,
 Хетало сов башха, самукъне сирла.
 Кхолламан ирсечу некъах а тилла,
 ДӀаели дилхинчу дагтIера чилла.

Толаме дирзина ямарта хIилла,
 Къаста вай лиьначийн лаам а гуш.
 Баланийн гуонехь со-м йийсар а хилла,
 Ма холчахIуьтттура вайн безам леш.

Тешамца кхолламе керла некъ буьллуш,
 Сирлачу дахаре даржийна тIемаш,
 Шовданах цӀанделла дегнаш а доь-
 луш,
 Сох кхета юьйли хьо, амалца Iемаш.

Къахьонца кечбина къастаран кхача
 Биьначийн йиш хили безаме кхача,
 Юха а латийна цIе марсаяха,
 Ирсанна хастаме баркалла баха.

Хъехархочун денна

Дуьненчохъ ша йоккхуйолчу ханна дахаран некъ харжа безаиш киртиг хIутту. Оцу харжамо стаг црсе во, нагахъ санна и харжам нийса хиллехъ, ца хиллехъ, дакъзавоккху. Цхъана хъекъалчо аьлла: «Стагана деза хIумий, цуьнан корматаллин болх а цхъаьна догIуш нислахъ, иза црсе ву».

ХIора заманан шен мехаллаш ю, цу мехаллашка хъаьжжжина хоржуш хуьлу стага шен дахаран некъ. Масала, таханалерачу заманахъ адамиин дахаран хъелаиш рыночни кепе дирзина, цундела тахана коьрта хета белхаиш: бизнес лелор, юрист, экономист...

Муьлхачу а заманахъ сийлахъ хилла хъехархочун корматалла. Адаман синла-амаша хоржуш бу и некъ.

Хъехархо – иза деза а, сийлахъ-доккха а доиш ду. Хъехархо хъаннах а хуьлуш а вац, хъаьнга-хъаьнга а караерзалуш корматалла яц иза. Университет, институт чекхъяккхарх, Илма гулдина хиларх хуьлуш вац хъехархо. Дала похIма делла, хъекъал долуш, адам нийсачу некъа тIе даккха гIо деш, иза вочух лардеиш, цIенаниг, сирланиг хъеха говзалла а, хъекъал а долуш хила веза хъехархо. Хъехархочуьнгахъ хила деза уггар коьрта дерг – адам дезар, шена гондIа долчу бераиш-кахъ адамаиш ган хаар, ша кхиошъерг вайн кхане юй хаар. Кегийчу берех хуьлуш бу кханалера дай-наной, хъехархоиша кхиош бу Илманчаиш, лъбраиш, юристаиш, министраиш, Iедалан белхалой. Хъехархоиша цаьргахъ кхийиначу мехаллаиша бовлу уьш кханалерачу дийне, кхуллу юкъаралла. Хъехархочунна тIехъ деза дукъ а, декхар ду Далла а, махкана а хъалха, хIунда аьлча цунах теишош бераиш ду, церан кхолламаиш, вайн тIаьхъе. Цаьрга хъаьжжжина хир ю вайн кхане. Иза дицдеиш хила ца веза хъехархо.

Хъехархо муха хила веза дуьйцуш язйина дуккха а педагогикин киникаиш ю, Илманан статьяиш ю, психологин хъехариш. Амма и дерриг хууш делахъ а, дицдеиш нисло бераиша дуьхъалхIоьттича. Беран даг тIе некъ лаха ца гIертачу хъехархочух бакъволу хъехархо хир вац.

Нохчийн воккхачу яздархочо Гадаев Мохъмад-Салахъа ша набахтехъ волуш, хъехархочуьнга яздина кехат деша аьтто баьлла сан. И кехат массо а хъехархочуьнгахъ хилча дика хир дара. Цу кехат тIера кийсаг яло лаьа:

«Педагогически институтан неIар тIе яздан дезаиш дара Сухомлинскин хIара дешинаш: «Догдикалла, кIеда-мерза хилар, бераишка болу безам бу коьрта хъехархочуьнгахъ». Оцу «герзаиша» беи боцу тIом – «Догдикалла», «хастор», «безам» бохучаьрца, мерзачу даиша беи боцу тIом – иза тоьла волу тIом бац хъехархочунна, мелхо а оьшу волу тIом бу. Ахъ хатта йиш ю: «Хаза аьлча ца хуушволчунна хIун дан деза?». Амма гIуллакх хаза аьлча цахааро талхоиш дац, хаза ала цахааро талхоиш ду.

Бераиша ша санна шера хууш хуьлу даггара долу «хаза» а, даггара доцург а. ЦIахъ а, арахъ а царна кIордийна долу «вон ма лелахъара шу» бохург дIакхетар долуш дац. ДIа мел боккхучу кога тIехъ бераиша товриг лохуш, царах дог ло-

зуш, царна диканиг лууш (даггара лууш!), царан дог лазо дерг ца деш, уьш юьхьІаьржахІиттарх ларбеш хила веза. Вониг лелийча, оьгІаза ца оьхуш, шена халахеттий хоуьйтуш, хила веза. Кхечу бераина хьалха юьхьІаьржа ца хІиттош, шегга олуш хила деза: «Кхечара бича а, ахь и болх бийр бу моьттуш яцара со, хьуна новкъа дерг лелор долуш а яцара со, цундела ЧІогІа халахийти суна а..»

Хоранца а шец-шеца къамел а долуш, доттагІалла хила деза бераица. Ша лерича, дукха хазахета берана. Аьтто а лобхуш, къамеле йолуш, беран «деган куралла» ца кагъеш, цуьнан «Со» жимдан ца гІерташ, мелхо а цуьнан «Со» доккхадеи, кхиош хила веза хьехархо. Иитта ца хилча, бераина везар вац хьехархо. Ткъа берана везаи воцу хьехархо – хьехархо вац. Бераина ша везийта хууш хила веза хьехархо. И ду хьехархочун говзаллехь коьртаниг. Хьехархо шен болх мел бевзаи хиларх, цо урок нийса яларх а, цуьнан лелар эсала хиларх а пайда бац, бераина везаи и вацахь. Цара лоруш и вацахь. Ткъа иитта хилархьама, хьехархо ша хила веза бераи дезаи, уьш лоруш а. МоттаргІанаи лелош волу хьехархо бераина атта гучуволу, бераи Іехо хала ду, Іехош хилча, генадер дац. Іехорна тІехь доьзна доттагІалла довха хир дац. Даггара хила деза бераица долу доттагІалла. Бераица хила дезаи долчу доттагІаллина моттаргІа лело оьшуш а ца хета суна. Уьш хьайх тешина хиларан; дахаран бехачу-чолхечу новкъа уьш кхетамца баха декхарийлахь ерг хьо хиларан, царан «вонлелар» – царан сонталла хиларан, оцу хІуманийн кІорггера ойлаяр бен, кхин хІумма а ца оьшу хьуна, бераица дерг даггара хилийтархьама.

Хьехархочун белхан бух – бераи Іамо лаар ду, ткъа цуьнан белхан некъ – бераица долу доттагІалла ду».

Хьехархо шен долчу массо хІумнах дІакъаьстина хила веза, шена гондІадолчу берийн бен кхин ойла йоцуш, и бераи бен кхин дуьне доцуш санна. Шен дуьхьа хІумма а доцуш, шен халахетариш а, шен догцадариш, кІадвалар а дицдина, шех тешийнчу берийн дуьхьа вехаи. Бераина чу садиллина йолчу хьехархочун хІусам юйла а, доьзал буйла а ца хаьа. Иза берийн хила еза, бераи цуьнан а долуш, шайн хазахетаришца, халахетаришца. Паккха ишта йолу хьехархо гархьама ишколе а доьлху бераи, цуьнан гуттар екхна хуьлчу, сирлачу сибате сатуьйсуш. И ишкол а марзло, шоллагІа цІа а хуьлий берана. Ишкол чекхьяьккхича а, хьан дахарехь некъан накъостий а хуьлий, гуттаренна хьан хьехархой хуьлий буьсу иза санна болу хьехархой. Царан дахаран некъ, дуьнене хьежамаш хьуна масалла а хуьлуш. Ииттачу доккхачу элтаца яздан хьакъ болчу хьехархойх бу Исраилов Іабдул-Хьамид а, Татаева Хьурмат. Царах лавьна довза йиш ю шун хІокху журналан агІонашкахь.

Татаева (Эскиева) Хьурмат йина 1956 шеран, 2 февралехь. Дешина Ишхойн-эвларчу юккьерчу школехь. 1975-чу шарахь НГПУ деша яхна, филологин факультете. Университет чекхьяьккхинчул тІаьхьа хьехархочун болх бина, оьрсийн мотт а, литература а хьоьхуш, Дагестанехь йолчу Хамавиортарчу юккьерчу школехь. 1986 шарахь дуьйна нохчийн мотт а, литература а хьоьхуш ю оцу школехь. Оху йовзуьйту шуна Татаева Хьурматан стихаи.

ТАТАЕВА Хьурмат

Хьомсара хьехархой...

Хьомсара хьехархой, баркалла шуна,
Комаьрша хаарш аш даларна тхуна.
Беркате хьехархой, баркалла шуна,
Дахаран шеддаш аш гЮдарна даста.

Лераме хьехархой, баркалла шуна,
Адамаш, лерамбеш, Iаморна деза.
Дог-дика хьехархой, баркалла шуна,
Къастадан Iаморна дика-вон тхуна.

Хьомсара хьехархой, баркалла шуна,
Аш безам кхиорна вайн матте ненан.
Хьомсара хьехархой, баркалла шуна,
Дайх дисна гИллакхаш марздарна тхуна.

Зингатан дахар а лийрина мехал,
Къинхетам болуш тхо Iаморна даха.
Дуьненан Iалам аш гЮ а деш девзи,
Даймахке безам а кхуллу аш говза.

Дехийла дукха шу, ца гуш вон берийн,
Могаш а, маьрша а, йицьеш къахьонаш.
Ирсо шу хьобстийла доьзалан гуонехь,
Зенах а, зуламах шу лардеш Дала!!!

***

Нохчийн зуда! Сийлахь нана!
Дезчу денца декъалийо!
Хийла стага ловр доцург а
Гайти хьуна кхолламо.

Берийн духьа цIергахь яьгна,
ГIайгIано хьан аьгна юьхь,
Хийла дог хьан Iовжадарх а,
Къонах хилла яьхна хьо.

Наб ца тоарх, сема хилла,
Цаяарх а, юьзна хьо,
Берийн ирсан духьа лелла,
ДоIанашкахь боьхуш уьш.

Даймахкана кIентий кхиош,
Хийла гина тIеман къахь.
Дахаро мел хиларх чехош,
Яьхна, ца луш дIа хьо яхь.

Хьо йоблхуш а хазац цхьанне,
ЦIий лешадеш делхарх дог.
Хьо чIеIаш а хезна хьанна,
Кхолламо кIелтийсарх ког!

Вежаршна хьо орцахьяла
Даим кийча хилла Iаш.
Уьш яхье бохуш, дош ахь аьлла,
Дог ира-кара хIиттаде!

Нохчийн Нана, Йиша, Зуда
Даггара ас декъалийо!
Кху дуьненчохь шу мел деха,
Дахаран зIе ехаш го!!!

Нана, йиша ма йоьлхийла,
Ирсан стогар байна а,
Шайн доьзалан оьцуш дика,
Даймахкахь шу дехийла!

***

Тпаьххъара гуьйре ю, тпаьххъара,
ЦхъайтталгIа шо а ду тпаьххъара.
Тпаьххъара гуьйре ю, тпаьххъара,
Тхо школе оьхуш тхайн ца санна.

Гуьйре-м ю шен болар эцна гIуш,
Дашочу басаршца хьобстуш дог.
Тпаьххъара и юйла хааро
Сингаттам даг чу а бижабо.

ХIора де тхан ирсе хилла ду,
Хъехархой, дай -наной хилла шашь,
Оьшучохь – хьаста а хьостуш дог,
Оьшучохь – наггахь тхо човхадеш.

Тхо-м лелла паналлехь ойланца,
Хъехархойн собар а мел ду зуйьш.
Говзаниг Илма а кховдийна,
Уьш хилла догдика даима.

Хийла дог церан тхашь Iовжорна,
КъинтIера уьш баха некъ лобху.
Делахь а, йисинчу оьмарехь
Уьш даг чохь бехар бу хIораннан.

Тера ша токхечу гуьйренах,
Шен дашо бос эцна йоьдучу,
Массо а стоьмех а юьзна ша,
Тпаьххъара гуьйре дIайоьду тхан.

Олхазарш къилбехъа оьху дIа,
Блаьстенца уьш юхадорьзур ду...
Даима ойланца кхочур ду,
Беркате хъехархой, шуна тIе!!!

Сан хьоме Ишхой-эвла – сан деган гла

Тхан кертахь масийтта тарлора доьзал,
Я гамо, я хьагI а вовшашца йоцуш...
Булкх -хи тIе дахча тхо,

бедарш а юьтгий,
Дечиган мор бохьуш догIура буззий...

Уьдура Яьсси чу денна тхо лийча,
Бепиган юьхьиг а йоькбура нийса.
«Вадаргех», «Гал-гIожмех»
ловзура говза,
«Лаьнганех» ловзуш а самукъа гора.

Яцара компьютерш я телефонаш,
Уьйраша тхан дегнийн тхо тIегулдора.
Телхина яцара дегнийн марзонаш,
Дахарехь цахиларх йолуш таронаш.

Дерриге самукъа дара тхан Яьсси.
Ловзура, луйьчура, лобцура чIерий.
Бердах чулелхара, кхера ца кхоьруш,
ТIулг нийса кхоьссича, самукъадолуш...

Ерриг тхан куьпара гул а дой бераш,
Хьуьнах тхо оьхура лехьо и стоьмаш:
Эльхьаьмцаш, хьаьмцаш а, кхораш а,
стеш а,
Iа тIаккха чекхдолуш, молха ца оьшуш...

Нанас ен чуданаш, чIепалгаш, далнаш...
Мел мерза хуьлура. Чомехь-тIо-берам...
ХьаьжкIаш а йоттура вайн
куьркахь нохчийн,
Хьера тхо уьдура цу баа кхорийн...

Дависа, бераллин тхан ирсе зама,
Даймехкан сирла хиш
дог Iаббалц мийла...
Дуьненан баланаш бицбина жимма,
И яхна мерза хан цкъа карлаяккха...

**Ненан мотт
ца оьшу бохучарна...**

Иштгачух ша тешна бисахь,
Декъаза бу-кха вайн Даймохк.
Ца кхоош вухкур ву доттагI,
Пайда ца хилахь а цунах.

Да-нана кхеташ ца хилча,
ХIун дуйцур берашка ахь?
Билггала хуург ду тахна-
Шайн тускарш кийчча дита!

Замано кхета цавийриг
Дахаро кхетор ву ша,
Муьлхачу кьомах ву аьлча,
Нохчо ву ма алалахь...

Кьонахий хилла вайн кьоман,
Муьлхха а халонаш ловш.
Сел борах бухкучо мотт шен,
Вухкур ву шен ворхIе да.

Ямартло йиначух йоьду,
Дуьненчохь вай хьеший ду.
Дала вай кхуллучу хенахь
СовгIат деш белла вайн мотт.

Дозаллаш дан оьший тIаккха,
Ца хаьа бохуш хьайн мотт?
Оьший те кьаьмнашна кхечу
Ца дийриг сий меттан шен?

**Кхойтта шарахь
бала хьегнарш...**

КъинтIера довлалаш,
И кьемат лайнарш,
Мацаллин, шелонан
Къизалла лайнарш.
Бепигах хьобгуш, шаьш
Яраш а Iуьйшуш,
Мацалла дистина,
Iожалла эцнарш!
КъинтIера довлалаш,
Йиш-вешех хьегнарш,
Текхача йиш йоцуш,
Баланаш хьегнарш!
КъинтIера довлалаш,
Шайн кешнех хьегнарш,
Хийрачу мехкашкахь
Шаьш эгна хилларш...
Аш хьегна баланаш
Кхойтта цу шерийн
Йоле шун буьллийла
Везачу Дала!

***

Ирсан орам бакъабелла,
Волчарна а ваьлла сов,
Даймахках шен уьйр дIахаьдда,
Ма вуьсийла доьхна ков.
Ненан мотт а шен бицбина,
Бевзачарех хаьдда гуо,
Тобттуш соне хийрачара,
Хийра махкахь, хилла боу,
Ма вуьсийла нехан шуьнехь
Кад кховдоре туьйсуш са,
Ма вуьсийла нехан дикнехь
Шен диканах хьобгуш Iан!

ЭЛДЕРХАНОВА Зайнап

«Орга» журналан редақин цIарах дагара декъалво оха НР-н халкъан хъехархо Исраилов Абдул-Хъамид! Нохчийн маттана ГIароллехъ лаьттай, нохчийн къоман кханах дог лозуш, вайн тIекхуьу къона чкъор нохчоллехъ кхиош, хъехархочун сийлахъ цIе дуьненан бахамах, аьттонех ца хуьйцуш, тахана а берийн дегнаш хазачуьнца, дикачуьнца кхиош, къахьобьгуш ву хьо, Абдул-Хъамид. Дала декъалвойла хьо, Абдул-Хъамид, Дала шен дуьхьа дойла ахъ хьобьгуш долу къа.

Лерамца, «Орга» журналан белхалой, редколлегин декъаихой а.

Халкъан хъехархо

Нохчийн Республикаехъ халкъан хъехархо вейтта ву. Царах цхьаь ву нохчийн меттан а, литературин а хъехархо Исраилов Абдул-Хъамид.

Халкъан хъехархочо Абдул-Хъамида ишколехъ нохчийн мотт, литература а хьобьхуш болх бо 50 шо зама ю. Ишколехъ а, берийн дахарехъ а цхьа шатайпа меттиг дIалоцу нохчийн меттан хъехархочо. ХIунда аьлча, къоман мотт безаш, шен меттахъ волу хъехархо шен урокашкахъ нохчийн йоза, литература йовзийтина ца Ia, цо нохчалла йовзуйту. Оцу урокашкахъ къаьсттина дуьйцу ГIиллакхах-оьздангаллах. Бакъволчу хъехархочо, белхан декхаршна юкья ца дагIахъ а, даима а ишттий бен хьобьхур а бац нохчийн мотт. Ненан мотт ГIиллакхца цхьаьна бен товш а бац. Халкъ кхетош-кхиош верг ву Халкъан хъехархо.

20II-чу шарахъ Нохчийн Республикин «Хъакъволу хъехархо» а, 20I3-чу шарахъ Нохчийн Республикин «Халкъан хъехархо» а сийлахъ цIерш елира Абдул-Хъамидана.

Хъехархочун схьавалар Шелан кIоштарчу БелГIатой-Эвлара делахъ а, амма дахаран а, белхан а некъаш Шела шахъарахъ хила доьГIна хиллера цунна. Шелан кIоштахъ хьовха, республикехъ а вевза Абдул-Хъамид шен болх даггара дукхабезаш хиларца а, нохчийн маттаца доьзна мел дерг дика хаарца а. Дешархочунна программин тIегIанехъ хаарш делла ца Iаш, «дахаран институтан» Илма а лучу хъехархойх ву Абдул-Хъамид. Нохчийн мотт цунна хаар а, цо иза исбаьхьа, хаза буьйцуш хилар а хууш ду иза вевзачарна массарна а. Иштга, цуьнца цхьаьна, цо дешархошца дIахьочу кхетош-кхиоран белхан мах хадийна вера вац. Нохчийн ГIиллакхаш, оцу ГIиллакхан бехкамаш, барамаш дика хаь цунна. «Абдул-Хъамидан хъехамаш хилла ца Ia беркат- цо ден дов ду беркат», – олу цуьнан хьокъехъ.

Исраилов Абдул-Хъамид вина I948-чу шарахъ ГIирГIизойн Республикаехъ. I964-чу шарахъ БелГIатойн-Эвлара бархIшеран школа чекх а йоккхий, Гуьм-

серчу хъехархойн училище деша воьду иза. 1968-чу шарахь ша дешначу шко-
лехь юьхъансарчу классийн хъехархо хуьлу иза. Цул тIаьхьа Нохч-ГIалгIайн
пачхьалкхан университетан филологин факультетан къоман декъехь доьшу.
Цигахь дешча БелгIатойн-Эвларчу школахь вовшахтохархо а, лакхарчу клас-
сашкахь нохчийн меттан а, литературин а хъехархо хуьлу иза. Шела 1985-чу
шарахь вогIу иза. Шелан кIоштан дешаран декъехь ишколийн инспекторан
даржехь болх дIаболабо цо. ТIаьхьарчу 30 шарахь коьрта говзанча ву иза Ше-
лан кIоштан дешаран урхаллехь.

Абдул-Хьамида жигара дакъалоцу республикин «Грозный», «Вайнах» телеви-
денийн передачкахь а, юкъяраллин дахарехь а. Цунах яздина 2013-чу шарахь
«Хъехархо», 2014-чу шарахь «Исламан зIаьнарш» газетийн аГIонашкахь. «Исла-
ман зIаьнарш» газетана ша еллачу йоцпачу интервьюохь Исраилов Абдул-Хьамида
боху, шена масал хилла ваьхнарг шена Iаьрбийн йоза а, К ть у.ъан а деша Iамийна
хилла волу лулахо Сулейманов Султан вара (Дала гечдойла цунна). Кегийрхошна
хIун хъекъал лур дара ахь аьллачу хаттарна цо иштта жоп ло: «Делах тешар, дай-
наний резадар, Илма Iамор».

Ша бечу балха тIехь цо пайдаоьцу «Орга», «Вайнах», «Нана» журналех а,
«Зама», «Даймохк» «Хъехархо», «Исламан зIаьнарш» газетех а, ткъа иштта «Син-
мехаллаш», «Даймехкан аьзнаш» телепроектех а. Шелан кIоштарчу ишколашка
ша кхаьчча, иза уггар а хьалха нохчийн меттан а, литературин а кабинетийн хьоле
хьожу. Къоначу хъехархошна дала хъекъал а, довзийта зеделларг а долчу цо ца
кхоайо шен хан а, ницкъ а. Цуьнан доьзалехь ши кIант а, цхьа йоI а ду. Ден лорах
йогIуш ю Исраилова Луиза. Нохчийн мотгий, литературий дукхаезаш ю иза. Цул
сов, ша а ю литературин хьаьрмахь къахьобгуш. Ишкол дашо мидалца а, универси-
тет цIечу дипломаца а чекхъаьккхина цо. Хууш ма-хиллара, ишкол дашочу мидал-
ца чекхъаьккхинарг экономист я юрист хила лууш хуьлу, ткъа цо хаьржинарг шен
дас шена марзбина нохчийн меттан хъехархочун болх бу. 2009-чу шарахь «Шеран
хъехархо» кIоштан къовсамехь лауреат хилира. 2010-чу шарахь нохчийн меттан а,
литературин а республикин къовсамехь шолгIа меттиг а яьккхира Луизас.

Карарчу хенахь Соьлжа-ГIаларчу А.-Хь.Кадыровн цIарахчу Дешаран туьшахь
болх беш ю иза.

Эрна ца дайна Абдул-Хьамида хьегна къа. Цуьнан шен дешархойн дийнна
«ишкол» кхиьна. Цара республикин къовсамашкахь тоьлла меттигаш йоху.

Шен мохк а, халкъ а дукхадезаш стаг ву иза. Соьлжа-ГIалин 200 шо кхачар
гергакхочуш, цо элира: «Соьлжа-ГIала вайн масеран а юкъяра шахьар ю. Орамаш
юьртахь делахь а, къахьегар, дешар кхузахь хуьлу вайн. ТулгIа тIехь тIулгI ца буь-
туш йохийначу гIаланах, дуьне а цецдуьйлуш, хаза гIала йина дIахIоттийна Нох-
чийн Республикин Куьйгалхочо Кадыров Рамзана. ГIала хазийна «Нохчийчоьнан
дог» маьждиго, Исламан университето, Илманийн академис, дешаран а, культу-
рин а кхерчаша. Вайн массеран а дезде ду эсаран беттан 5-гIа де. Дала тIаьхье
беркате йойла вайн!».

Дахаран а, белхан а зеделларг долу Абдул-Хьамид санна волу хъехархо уллехь
нисвалар – боккха бахам бу. Нохчийн кичанехь: «Аьхкенан цхьана дийно Iаьнан
дийнна бутт кхобу», – ма-аллара, Халкъан хъехархочунна уллехь нисвеллачу де-
шархочо а, къоначу хъехархочо а доккху де а ду шеран мехха.

ИСРАИЛОВА Луиза

Ден хъехамашца еха со

Дада, тѣкхечи-кх хьо вина де а!..
Ма чIогIа льньнера суна цхьа мерзачу дешнех юьйцина кочар Хьуна кечьян... Амма юха а байташкахь ца хили сан Хьобга болу безам бийцар... Цунах дийца дешнаш цатоарна а кхобру со ...

Муьлххачу а йобIан озабезам дега хуьлуш бу... Ненах къахета, ткьа озабезам – дега. Иштта сан а... Бакьдерг аьлча, дагахь алссам Хьан хьехарш лаьттиний-те, олий а, хета... Диц ца ло суна: мацах цкъа балхара цIа вогIуш волчу Хьуна мел генара гинера вайн гергарчу Зураана тѣхула куьг доккхуш, со мараэккхар... ТIаккха Ахь, хьуо охьа а тоIуш, воккхачунна мараэккхаран кеп гайтар хIинца а дагара ца долу суна. Ткъа гоьллелц хатташ биттина, ас охьаехкинчу эткашка хьажа Ахь со, мохь тоьхна, араяккхар а ма-дарра догIу дага. Цу хенахь суна хууш а ма дацара « мел боккха хатт хиларх, мачаш къегина хуьлу Iабдул-Хьамид» хьо вуй. Суна-м, тхайний бен, хьо иштта дукха ца веза мьоттура... ТIаьхь-тIаьхь хийрачу наха а Хьох дуйьцучу хазачу хабарша, Хьан дикачу гIуллакхаша суна эхь хьотуйту... Ишттачу ден йоI хила хьакь ярий-те со олий... Ткъа сан дагна дукхазачу доттагIчо: «Луиза, оцу ден йоI йолу хьо, Iилманча цахилар-м нийса а дац хьуна», – сайга аьлча, сайна хилла там бийциний ас Хьобга? Хийламмо «Хьан да ву и??? Ма чIогIа Дех тера догIуш ду хьан аматаш», – аьлча.... ца олу ас тIаккха....Я ала ас? Суна сол ирсе ма ца хета цхьа а!

ДIаяханчу хене ойланца юхаяхча, суна хIун хета хайий Хьуна? Къахьега марзйинарг а, хIуманан пусар дан Iамийнарг а юха а Хьо хета-кх... Массо хIума лерина, доггаха ду-кх хьан... цхьа башха доггаха... ДагадогIу суна, цIахь бан беллачу балхах кхета а ца кхетта, цхьаь хатта дуйьхьара, киншка а йохьуш, Хьуна тIеяр. Ахь дов ца дира, амма лаьтта буха яллал эхь хетийтира, «Урокехь кхунах дуйьцуш стенгахь яра хьо?» – аьлла. Кхин со ца хIуттура Хьуна тIе ян. Со кхийтира, урокехь керлачу хааршна саьхьара хила езарх. Киншкаш хьахаелча, суна хIун деа ала ахь дага... Теман шерашкахь Хьайн библиотека ларьяр а, тхьобга ахь весет дар а... Нанас цкъацкъа хьовза а ма вора: «Тхол хьалха кIелхьараяха кечйинарш уьш ю хьан», – олий. ДIо генарчу махкахь, тхьобца цхьаьна шайх мухIажарш йина, уьш лар а ма йира!.. Ма-оьшшу, вайн гергарчу Iумаран йоккха машен а ма нисъели. Массеран сал-пал а, иштта хьан «бахам» а чутарбаллал. Тхо цига дIа а тардина, Хьо цIа вале дина весет: «КIирнах цкъа машенан неI еллий, чу мох кхетийталаш, ларьелаш уьш тIуналлах», – аьлла. Дош дезар, хIуманан пусар дар ма дара и. Хьан киншкашца йолу юкьаметтиг шатайпана хиларх дукха жима йолуш кхийтира со. Дагахь ду: «Мужалт аркъал ма яккха, киншка ах сьаеллий, еша атта долчу кепара тIе а ерзош, еша.

Бага пѐлгаш Гуьттуш, аГонаш дѐа а ма херца. Хъжал кхуза, иштга лакхара дѐахарца атта хуьлу хъуна аГю», – аьлла, дуьххьарлера туьйранийн гулар сайн караялар... И мастер-класс-м ас сайн дешархошна а ло хъуна хИнца а.

10- 11-чуй классашкахъ Ахъ нохчийн мотт хьобхуш, кхечу берашна хьал-ха озабезам бо ца алийта, дуьххьара соьга хаттар а суна мел чЮгІа товра... І4-І5 шо кхаччалц чЮгІа озалора со хьох. Нохчийн Іадато ма-бохху и хиларх тѐахьо кхийтира со. Ткъа тахана вайшиь доккха ши доттаГІ ду... «ХІаь, Луиза еъча санна, велалохьа тхуна а», – вукхаьрга а бохуйтуш. Хаа дезара царна, вайшиннан ваьшшинна къайленаш юй а. Со бер долуш дуьйна: «Сан дена товр дарий-те хІара гІуллакх?» – олий, вуочу хІуманаш даима а ларъяла иэс даларна Далла хастам бина а ца йолу. ЭхІ, ма дукха хаза хабарш дар-кх Хьох дийца, амма тховса суна коьртаниг Хьо декъалвар ду! .. Дада, хьо вина Де долчу буса кхин цъба лаам а гѐаьтти сан... Хьуна хьуо кара ма-варра, кху дахарехь суна суо а карайойла! Ас бохучух хьо дика кхетар вуйла хаьа суна... Алапина, ахчанна, бохчанна а доцуш, кху дуьненахъ бекхам хиларе са а ца туьйсуш, Дела дуьхьа мела баккха Хьуна Хьо каринийла вайн юьртана а хаьа!.. Сан а бара-кх и лаам, иштга суна суо а караяр... Цунах юха а ял Хьуний, Маминий хир ма яра...

АллахІ-Дала дуккха а, дуккха а ваховойла Хьо тхуна массарна а!!! Могуш а, маьрша а волуш!!!

ЗАКРАЙЛОВА Мадина

Хьехархо

*Нохчийн меттан хьехархочунна
Исраилов Іабдул-Хьамидна лерина*

Къамелан дакъош, сацаран хьаьркаш,
Цѐрдешнийн легарш, хандешнийн хенаш,
Кхин дуккха а бакьонаш ахъ Іамий тхуна,
И дерриг мехала хеташ ду суна.

Хандешнаш, куцдешнаш вовших къастан,
Дожаршкахъ легадан муьлхха а дош,
Дустарш а, кицанаш къамелехъ даладан,
Іамийра ала ахъ тхо нохчийн дош.

Нохчийн мотт буьззина бийца тхо Іамий ахъ,
Исбаьхьа ненан мотт сан даг чу бижий ахъ,
Дайн овзда гІиллакхаш довзийти ахъ тхуна,
Лераме хьехархо, баркалла хьуна!..

Хьо кхаьчна лакхенаш дуккха а ю,
Вайн «Халкъан Хьехархо» цѐ лелош ву,
Дозалла хета сайн хьехархо хиларна,
Даггара баркалла, доггаха хьехарна!..

Гочдарш

ПАШАЕВ Абу

ВуьрхИтта дешдакъа ненан маттахь

Малхбале Азехь йина ойланаш
Нохчийн махкахь, ненан маттахь...

Малхбале Азехь дехаш долчу
къаьмнашна юккъехь билгалдак-
кха лаъа суна шатайпа дахар-Іер,
гИллакхаш долу къам. ХІун къам ду-
техъа и аьлла, хаттар хІоттало. Япон-
цаш бу уьш. Дуьненан культурехь
шатайпа меттиг дІалоцуш ю церан
поэзи. Цуьнан кхоллаяларан бух ге-
нарчу заманера схъа бу.

Юккъерачу бІешерашкара а, керлачу хенан а болчу японцийн поэтийн
кхоллараллехь хаало цуьнца доьзначу дахаран хьал, цунах хаамаш а,
Іаламан хиламаш а, хенан хІоттам хийцалуш хІуттуш долчу хьолан сурт а...
Дийнаташца долу дахар леррина лардан Іамадо цара.

Къелла а, хала къахьегар а новкъахь йолчу базаршца а, сагІадоьхургашца
а долу японцийн дерриг Іер-дахар стихотворенин кепашкахь гайтина цу
махкахь баьхначу байтанчаша. Дуьненан исбаьхьалла хестайо цара: поэташ а,
суртдиллархой а баккхийберца хьобжу дуьнене, амма цуьнан хазалла гІайгІане
хьу хьакхаелла хІутту царна хьалха.

Дзэн цІе йолу тешар долу мозгІар а, тантрин «сингон» хьехамех тешаш волу
ахархо а адамийн дахар чаккхе йоцчу азаллехь юхадерзар лоруш ву.

Японцийн ерриге а культурин бухехь бу шех «Мудзекан» олуш, дуьненахь
массо а хІума хийцалуш хиларх болу кхетам.

Стенца дуста ас хьан
Дахар, дегІ, хІай адам?
Дахаран бІарлагІа ю, беца тІера тхи санна,
Сегаш йолчу серлонах терра...

Дзэнан говзанча волчу Одзава Роана оцу стихотворенехь адамна гонаха
долчуьнца хьажар ма дац гойтург, амма дерриге а чулоцуш долу бакъдерг ду.
Цу бакъдолчунна цхьана а тайпана тІечІагІдарш ца оьшу.

Јожаллехь долу шатайпа суртхІоттор самурайшкахь ма-дарра, шайца
дуьненахь хила дезарг «Сакурин охьаобгучу зазнах тера я, тархах кхетта,
атало яшма санна хетара царна».

Японцийн «Хокку» олу лирически стихотворени кхаа могІанаш лаьтта.
Поэтика хилар ю цуьнан билгало... Халкъана ма-езза, церан лаамца кхоьллина,
яцїина керла кеп. Иштта кхоллаелла японцийн «Хокку» олу поэзин кеп. Оцу

байташкахь оърсийн я кхечу меттан поэзи йоьшуш шайна гуш йолу рифмаш шуна карор яц. Ма-дарра аьлча, рифма японцийн поэзехь цкъа а хилла а яц. Японцийн байташ уьш йоцуш хилла гуттар а. Иштта бу церан мотт.

Ша «Хокку» кхуллуш, хIун гайта дезаш ву байтанча?

«Хокку» байташ деа декъе екъалуш ю: бIаьсте, аьхке, гуьйре, Iа гайтарца.

Нагахь ахь леррина кхаа могIанах йолчу байташка ладоьгIча, царна чохь «хенан дош» карор ду. Масала: ламанан хи, хьочанна, болла тIехь долу заза а, хьалхара чIегIардиг, баттара яла кечлучу чиллан йиш, сийна буц... И хIора байт, жима а долуш, тамашийна сурт ду! Стенца дуста мегар ду иза? Масала: кIади тIехь тайп-тайпанчу басаршца юьллур ю гуьйренан йоккха пейзаж, хIор зил билгал а боккхуш. Кхечу кепара а ма диллало гуьйренан сурт. Цу тIехь масех зилца махо а, догIано а саттийна дитт дилла тарло суртдиллархочо. Иштта японцийн байтанчаша масех зилца суртхIоттадо, ткъа диснарг аш шайн ойланашкахь чекхдаккха дезаш нисло. Нагахь иза иштта нислахь, массо а стихотворени «денлур ю», тайп-тайпана басаршца лепа а лепаш.

Ала дашна, японцийн байтанчаш дика суртдиллархой бу. Зезаг чуьра арабаьлла моза а буьллий, цу тIехь байт язъеш хилла цара.

Японцийн байтанчаша, шайн «Хокку» олучу байташкахь адамаш дуьнен чохь муха деха, церан стенах самукъадолу я гIайгIанечу адамийн хьал гойтуш, суртхIоттадо.

Японцийн стихаша вайна гIо до исбаьхьаниг тIеэца а, цунах кхета а. Iаламехь дерриге а ма ду исбаьхьа: доккха ножан дитт, оьзда сай, ур-атталла моза а, чуьрк а. Церан байташа дерриге а дийна дерг лардан Iамадо вай, хIунда аьлча адамийн дахарехь кьинхетам – иза сийлахь синхаам бу. Шегахь кьинхетам боцу адам цкъа а, дика адам а хилла, дуьнен чохь дехар дац. Вайна ма хаьа, мел къахета вайна тиладелла лелачу жIаьлин кIезанах я цициган кIорнех.

Японцийн байтанчаша юх-юха а боху: гуттар а бIаьргашна хьалха долчуьнга леррина хьовса, тIаккха шуна дагахь доццург гур ду. Шун бIаьргашна ирча хеташ долчуьнга хьовса тидамца, шуна цу чохь хазаниг гур ду, атта долчуьнга хьобжуш, чолхениг гур ду, жимачуьнга хьобжуш – доккханиг.

Хьовса, ладогIа дуьнене, дуьненна уллехула тIех ма довла. Хазаниг ган а гина, цунах цецволуш, кхин дIа а дахар дIадахьа дезаш ду дуьнен чохь дехаш долу адамаш. Оцу хазаллехь долчу Iаламах масал оьцуш, адамийн дахарна лаккхара синмехаллаш луш йолчу японцийн «Хокку» олучу поэзех масал а оьцуш, заманан йохаллехь вайн дай-наноша ларбина, вайга схьабелла ненан мотт бицбан ца беза вай.

Деллачу беран ойла еш, байтанчо Иссас аьлла: «Вайн дахар – тхи ду. Тхин тIадам бен ма хуьлийла. Вайн дахар – хIетте а». Дахар кхачориг хиларан метафора ю – тхи. Ткъа иштта стелахаьштиг а, хи тIера чопа а, сиха охьаоьгуш долу болла тIера заза а. Амма дена хала ма ду шен хьоме бер далар лан. Иссас боху: «...хIетте а, юха шен къолам охьабуьллу цо, амма цуьнан вистхилар дашал говза ду-кха».

Хокку

РАНСЭЦУ Хаттори

ДоттагЧунна

Волахъа со волчу, ма цхълха висна со,
Гуьйренца гIа дожа дуьйли...

БАССЁ

Блаьстенан юьхь.
Ша беши Юма тIера,
Юха а машар а, барт болуш доьду хи
Шен хоршахь.

***

Со вина а, ваьхна а юрт
Дагаоху суна,
Со цунах возуш ву-кх,
Вольху со чубузучу малхаца.

КАБАЯСИ Исса

Къинхетам

Ма чогIа балхабо цаьпцалго
Шен бала а, сингаттам а.
Ша цхълха йисарца,
Цициго лаьцна накъост.

Нене сатийсар

Садаьржаш Гуьйренца,
набаран тар тесна со
Волуш, сан нана еана-кх, ма ехъа суна
Новкъарло, атйокх,
Дуьненахь ца эцна ирс эца витахъа...

Iалам лардар

Ма хьешалахь гIа-бецаш!
Цигахь цаьпцалгаш яра
Сарахь-суьйренца, шайн дахарх
Кхаь хилла, ирс оьцуш.

***

Ма тамашийна хIума ду,
Олхазарш охъатоха кечдинчу дитта тIехь,
Цхъа а сингаттам боцуш, бен беш.

Поэташна

ГайгIане дуй шу,
Экхано хьуьнхахь мохь беттарца
Балхийнчу балина а, сингаттамна а.
Ма йоккха дакъазло ю,
Нанас шен бер гуьйренан мохехь
тесна дитина,
Дуьненна букътоьхна, и дIаяхар!

***

Дарц дIадели, базар дIахЮьтти,
Меллаша схъавеа ясакх лахьош верг.

Сингаттам

Хъайн сингаттам а,
Дагца йолу гIайгIа а,
Бала а хи йистехь
Лаьтгачу таллана дIалохъа.

КIант валар

Цхъа а вац хIинца этIадан
коре тоьхна кехат!
Ма шельелла хIусам.

ТАЙСУЦЦУ Ямоске

Добналица
Сайн лазар къайлахь ас,
Лазамца болу бала кийрахь къуьйлуш.
Гуьйренца дIадоьлхучу олхазарех...

ФОКУЯ Тио

Аьхе

Полла-полла,
ХIун гIенаш го хъуна,
Темаш лестош?
Дахарехь дерг дийцахъа...

Драматурги

АХМАДОВ Муса

Шен цІа – цІен цІа

/Трагикомеди/

Дакъалоцуриш:

Куьйра

Хьайдарбек

Китайхо

Китайхоцун Гюьнча

Хеда – гочдархо

Францин Гедалан стаг

Францин Гедалан зуда

Эмигрант Авалу

Къу

Мирей – француженка, йоккха стаг

Ж а н е т а. – нохчийн зуда

Майрбек – Норвегера нохчи

Юрий Борисович – Соьлжа-Галин

хилла вахархо, художник

Зуда – турист

Художник Монмартрера

*Д а р д а н – юххерчу Азера ведда
веанарг*

Шихмирза – урамера жухЛург

Супермаркетан йохкархо

Гусман – супермаркетан секьюрити

Арара йохкархо

Корреспондент

Оператор

I полицхо

II полицхо

I клант – эмигрант

2 клант – эмигрант

3 клант – эмигрант

Пондарча Франсуа

Митинган декъаашхой, нах

Лом-Тела – нохчийн илланча

1 сурт

(Париж. Аэропорт. Диспетчеран аз хеза. Гучуволу Куьйра шен карахь ша дехкина суьрташ а долуш)

К у ь й р а. Париж!.. Мел тІаьхьа а схьа-м кхечи со кхуза. ХІара ду-кх иза, хьежош кхисина топ цкъа мацца а дІакхета бохург. Сан топ а дІакхийти... Со Парижехь ву! Цкъа Хьайдарбеке тильпон тоха еза..... Алу, Хьайдарбек соллом Іалайкум... Схьакхаьчна, дуккха хала а кхочуш... ХІинца ас хІун дан деза?.. Іедал тІе а вахана, сдаться дан?... Ахь хІун дуьйцу, со тІам тІе веана-м вац, сдаться дан...?! Мича дІавола боху ахь? Лувр йолчу? И мичахь ю? Дика ду, цигахь вовшакхетер вайша. Такси! Такси!

2 сурт

К у ь й р а. Париж! Париж! Париж! Муха аьллера цхьана гІазкхичо ... Я гІазкхи вацара иза... «Увидеть Париж и умереть»... Вала-м кхуьур вара. Цхьа хІума кхалла еза. Кхо сахьт ду-кх ас хІума кхаллаза... *(Киснара схьа а оьций, бохчи чу хьожу)*. Бохча-м цкъадолчунна дуьзна ду.

(Уллехь йолчу кафе чу хьовьза. Китайхо ву цу чохь болх беш)

Мсье, Китайхо, и булочка луохьа...

К и т а й х о. *(франц. маттахь)* жё нё компхон па?

(Ахь хІун боху? Со ца кхета...)

К у ь й р а. Куръасан лохъа...

К и т а й х о. А-а, кГуасан... кГуасан... эн евГю...

К у ь й р а. Ахь хІун дуйцу? Дийнна евро?! Ахь ма клезиг доьху цунах? Ас ши евро ло хъуна, цхъаь – оцу булочках, важа – со могуш-маьрша кхуза схъакхачарна сайна тІера саГІина. *(схъаоьций, булочка юу)* И чай а луо. АльхъамдулиллахІ, хастам бу хъуна, Я АллахІ Дела! Хинца дика ду. БІаьрг а серлабели... Кхеран уггаре лекхачу бІоьвнна гонахара дохк а дІадели. И бІов йолчу а ваха веза, цунна буьххье а ваьлла, дІасахъажа. Муха ю-те цІарна цІе яхана Париж?

(Куьйра китайхочун сурт дилла волало)

К у ь й р а. Мсье китайхо... Я хьо корейхо ву... Я японхо ву... Я казах ву? Там бара хьо киргиз хила? Сан да а Киргизехь вина ма ву!

К и т а й х о. Чин, чин!..

К у ь й р а. Чин, чин... Кхетга, кхетга... Джеки Чан... *(карате гоьту)*.

К и т а й х о. Уьви, уьви. Джеки Чан! *(китайхо воьлу)*

К у ь й р а. ХІан, мсье китайхо, хІара сурт хъуна ло-кх ас!

К и т а й х о. О! мегІси.

(Куьйра шен сурт оьций кафе чу воьду. Куьйра ву Хъайдарбек схъаваре хьоь-жуш. ВоГий схъакхочу Хъайдарбек)

Х ь а й д а р б е к. Бонжур, Кюри!

К у ь й р а. «Марша воГийла!» – бохий ахь? Делан маршалла хуьлда!

Х ь а й д а р б е к. Катоьхнна хьо маттах дІаволийта гІерта со. Уггар хьалха мотт Іамо беза.

К у ь й р а. Уггар хьалха Парижах дог Іабо деза! Тпаккха мотт Іамор бу. Хъайдарбек билгалъяхал ахь суна, Парижехь ган еза дуьненчохь а гІараевлла меттигаш.

Х ь а й д а р б е к. Вало, чай а молуш, дуйцуьр ду вайшимма. ХІара хъуна гуш йолу гІишло Лувр ю. Цхъана хенахь паччахьийн хилла резиденци. ХІинца музей. Цу чохь дуьненна а гІараяьлла Джаконда а ю, Мона Лиза а ю.

К у ь й р а. Сурт дуйций ахь, Да Винчас диллинарг? Ший а цхъаь ма ю иза.

Х ь а й д а р б е к. Ю? Деллахь ма дика ду иза...

К у ь й р а. Сурташка хъажа веза. Со а ма ву Х у д о ж н и к.

Х ь а й д а р б е к. ДІогара тІай оьрсийн паччахьан цІарах ду. Цунна бухахула охьадогІург Сена-хи. ДагадогІий хъуна, вай кегий долуш хилла хІетал-метал: «Где сено не горит?». И йогуш йоцу буц, кхузара хи хилла-кх!

К у ь й р а. Цунна тІехула а хахкалур ву со хинкеманца.

Х ь а й д а р б е к. ДІо чам боцуш ирхъяхнарг Эйфелин бІов ю...

К у ь й р а. Иза-м евзира суна. *(Варкь хъаькхна «памятник» гоь)*. Хъайдарбек, и дІо лаьттарг боккъал «Памятник» ю?

Х ь а й д а р б е к. Яцара и-м... СаГІа доьхуш стаг ву. Цунна хьалха Іуьллу шляпа ца го хъуна. Цу чу кхуссу наха шайгара ахча.

К у ь й р а. Могуш стаг-м ву хъуна иза, меттах а ца волуш кху малхехь латта а лой иза... Аса а тосур ду цунна цхъа ши евро.

(ахча тосу)

Х ь а й д а р б е к. Атга ахча даккха гѳерташ кхарна дага ца догѳуш хѳума дац.
(*оцу хенахъ царна тлейогѳу карахъ брелокаш, эйфелин бѳовнван суърташ а,
кегий арсаи а долуш цхъа зуда*)

К у ь й р а. Хѳун мах бу кхеран?

Й о х к а р х о. Ан евгѳо.

К у ь й р а. Схъая ахъ хѳорш! Кхин иттех а ло... и урс оьцу ас хъобгара...

Х ь а й д а р б е к. Оцу уърсах хѳун дан воллу хъо?

К у ь й р а. Герз доцуш нохчий маца лелла? (*велало*). Къолам ирбан а, гата хадо дика хир ду хѳара... ткъа хѳара хѳумнаш, цкъа мацца а дуьненна гѳараваьлла ху-
дожник хилла со цѳа вахча, цѳерачарна совгѳатна яла дика хир ю. Цхъаь хъуна
а ло ас, вайшиннан кхузахъ цхъанкхетар хъуна диц ца далийта.

Х ь а й д а р б е к. Дера ду хѳара деза совгѳат. Сан сагийсам кхочушбина ахъ
(*воьлу*). Ахчанна кхоам бан беца, ахча кхузахъ сихха дѳадолу. Тахана хъайна
марзо эца Парижах, ткъа кхана миграционни ѳедал долчу гѳо. Цаьрга хъайна
ѳедало бина ницкъ дѳабийца, кхуза хъо ца веъча ца волуш, вуон хъал дара ала
хъайгахъ. Ахъ къиза хѳумнаш мел дийци а, хъобгахъа ду хъуна...

К у ь й р а. Собар, собар, ма-дарра дийца ца мега ас: со цхъаммо а хъийзийна
а вац, со сайн кхолларалла ѳовзийта веана ву кхуза... и бахъана лорур дац цара?

Х ь а й д а р б е к. Дац! Кстати, оцу паспортах хѳун дира ахъ?

К у ь й р а. Хѳумма а ца дир-кха. Хѳара ду-кх. (*ѳагойтю*)

Х ь а й д а р б е к. Кхунна дан дезарг-м суна хаъ хъуна.

(*ѳѳадой, нехаш чукхуьссучу яьшки чу тосу*)

К у ь й р а. Ахъ хѳун до?!

Х ь а й д а р б е к. Хѳинца хъан юхавала некъ бац! Хѳинца лаахъ, ца лаахъ а,
француз хир ву-кх хъо. Со вахара.

К у ь й р а. Собардехъа!

Х ь а й д а р б е к. Ыиш яц. Кхана, я лама, я ула... Хѳей, мадам! Хѳан, дѳаэца
хъайн бѳов, схъада цунах хъайна делла евро.

Й о х к а р х о. Се том фу! (*Лартѳехъ вац!*)

К у ь й р а. Мсье китайхо! Дѳавоьду со. Агѳуваугѳ, юха а вогѳур ву со... Хъан
чай мала... Мерза дара чай... Круасан чам болуш яра.

3 сурт

Французийн миграционни ѳедал. Дѳахъош ю собеседовани.

Х е д а. Де дика а хуьлда хъан, марша а вогѳийла хъо!

К у ь й р а. Далла езийла. Хъо-м нохчий ма ю?!

Х е д а. Хѳаъ, гочдархо болх беш ю со кхузахъ. Хѳинца кхара хъайга дуьйцу-
чуьнга дикка ла а догѳа, ойла а ца еш, жоппаш ма ло. Шун къамел ас гочдийр ду.

Х е д а. Фамили, цѳе?

К у ь й р а. Ганаев Куьйра Гѳайрбекович.

Х е д а. Французийн ю боху Куьйра цѳе. Гѳ аз ду боху, вайн санна, шайн
маттахъ а.

К у ь й р а. Ду дера... Гѳала, гѳайракх, гѳовгѳа, гѳагѳ...

Х е д а. Тобар ду хьуна...ГагI аьллачохь ма виси хьо-м.

Х е д а. Тайпана мила ву хьо?...

К у ь й р а. Шун хIун бала бу сан тайпанца... Тхан тайпанаш кьестош Iедал а дац. Со нохчи ву...

Х е д а. Ахь хIун до? Хаттарш луш берш хIорш бу, ткъа ахь жопаш луо. Куьйра, ахь дуйхало яхь, кхара кхузахь ваха бакьо лур яц хьуна. Алахь, хьуо муьлхачу тайпана ву?...

К у ь й р а. ГIайрахо тайпана ву... Нашхахь хиллачу нохчийн кьоман яйн тIе уггар хьалха дIаяздина хилла ду-кх тхан тайпа...

Х е д а. Иле дэн ан+сьен клян+ тшешен

I е д а л а н з у д а. Схьаэцал, Хеда, хьайн исписка. Цу тIехь ду и тайпа?...

Хеда (*шен список схьа а йоккий, хьожу*). А-а-а, дац иштта тайпа-м хIокху исписки тIехь... Нон+, иль нья па.

К у ь й р а. Муха дац?! Тхан тайпа жима тайпа ду, дуьххьара хьаьжча, ца ган а тарлор, дикка хьажа хьо...

Х е д а. Ххийти... Ду иштта тайпа... Oui –oui...

К у ь й р а. Собардейша... Кхьарга хIара тайпа хаттарша дайта, веьнам вац со кху хIуьчIичIа?

Х е д а. И ду хаза... Дуьненан культурин кхерчех – Парижах – боху ахь хIучIичIа...? Стаг, хьо боккбал нохчий ву-вац хьовсуш бу хIорш. Мел дукха нах схьаихна хьий хьуна кхуза, шашьш нохчий ду бохуш... Вайн лулахой гIалгIай, суьйлий баьхкина ца Iаш, дIо шийлачу махкара якуташ а цхьана.

К у ь й р а. Со якут воцийла ца го шуна, сан юьхь тIе ма хьаьжжи?

Х е д а. Го, го, собаре хила... Хьо карзахвийлахь, кхара психбольнице дIахьажор ву хьо...

К у ь й р а. Иза а до кхара?..

Х е д а. Цул атта кхара деш хIума дац...

Х е д а. Шун махкара тIом а дIабаьлла, шун гIала а, ярташ а меттахIиттийна, шайн цIахь стенна ца Iа шу?

К у ь й р а. ХIара Париж – дуьненан культурин столица ю, цундела суна кхузахь ваха лаба. Сан кхоллараллин хьакьболлу мах кхузахь хадор бу аьлла, дегайовхо йолуш веьна со.

Х е д а. Кхоллараллин белхало ву хьо?

К у ь й р а. Ву.

Х е д а. Мила ву хьо – хелхарча, илланча, поэт, художник?

К у ь й р а. Вот, вот... И тIаьххьарниг.

Х е д а. Муьлхачу стилехь болх беш ву хьо? Реализм, сюрреализм, импрессионизм, абстракционизм, кубизм?

К у ь й р а. И цхьа а стиль яц суна гергара... Ас сайн стиль кхоьллина – кхосабергизм! Сан дерриг а сурташ кхосабергах лаьтташ ду... Суна ца еза горгалгаш, биьсабергаш. Тхан лаьмнаш а кхосабергийн кепехь ду. Тхан бIюьвнаш а иштта ю... Парижан дуккха а гIишлош ю кхосабергех тера. Масала, шун уггар гIараяьлла Эйфелин бIюв ю кхосаберган кепехь, шун Лувран хьалха лаьтташ йолу пирамида а ю кхосабергийн кепехь. Даго хьобху суна, сан кхосабергийн кхолларалла кхузахь тIеобцур ю аьлла. Хьовсал шу кхьарга! ХIара нохчийн

лаьмнаш ду! ХIара тхан бIюьвнаш ю! ХIара нохчийн лекха ойланаш ю! ХIара тайпа суьрташ хьан дехкина? Цхьаммо а ца дехкина, ас бен!

Х е д а. Даймохк дIатаса бахьана дац иза боху...

Х е д а. Нагахь хьо хьийзош хиллехьара, цIенош дохийна, буса дIакхуьллуш, набахти чу кхуьссеуш, болх бан ца вуьтуш... Иза цIера вала бахьана хир дара. Гергарчех массо а дийна вуй?..

К у ь й р а. ЭлхьамдулиллахI, дийна ву.

Х е д а. Халахеташ делахь а, боху кхуо, шу доьзалехь вийна а , лаьцна а стаг а вац... Хьан массо а хIума а дика ду... Хьо хьайн цIа ваха веза.

К у ь й р а. Дика дац!.. Иэн ца ло со цигахь... Сан жимчохь дуьйна сатийсам хилла – Парижехь ваха, кхузахь сайн суьрташ дуьненна а довзийта!..

(I е д а л а н з у д а ю Хедица хаддаза кьамел деш)К у ь й р а. ХIун боху цара?

Х е д а. Нийсса ши бутт баьлча, юхавола боху, тIаккха хуур ду хьуна шайн жоп. Iодикайойла боху.

К у ь й р а. Iодика Дала йойла! (*араволу*)

Х е д а. Эццахь, арахь сацахь... Со арайолу хьуна...

К у ь й р а. юьстах а волий, соцу, шен сурташ могIгара дIа а хIиттош. TевогIу цхьа Н о х ч и.

К у ь й р а. Шина батгахь собарда-м хала дацара...

Авалу. Ассаламу Iалайкум!

К у ь й р а. Ва Iалайкум салам!

Авалу. Хьан хIун хилира?

К у ь й р а. ХIумма а ца хилла цкьачунна... юхавола аьлла соьга, ши бутт баьлча...

А в а л у. КхозлогIа тIевоьдуш ву со кхарна...

К у ь й р а. КхозлогIа?

А в а л у. ХIаь, кхозлогIа! ХIинца-м царна дийца керла туьйранаш а кечдина ас...

К у ь й р а. Дала аьтто бойла хьан!

Авалу. Дела реза хуьлда!

(*Хьен ца луш, гучуйолу Хеда*)

Хеда, хьо яц иза?! Де дика дойла хьан! Хеда, оцу вайшиннан гIуллакхах хIун хир долуш ду-техь?

Х е д а. Далла везийла, Авалу, хьо схахкечи?! Хьан гIуллакх дуьйцуш ду.

Авалу. Со хьуна тIаьхьара вер волуш вац хьуна, сайн позитив схьялалц!

Х е д а. Со чуйлалц собарде, со хIинца чуйогIу хьуна.

(*Авалу чувобду*)

Х е д а. Куьйра...

К у ь й р а. ХIун боху ахь, Хеда?..

Х е д а. Хьо кхуза Iен-ваха а лууш веаний?

К у ь й р а. Веана.

Х е д а. Веанехь, цигарчу Iедална лиэ!

К у ь й р а. Со тIехьашха луьйр вац цхьанна а. Айса олург юьхь-дуьхьал дIаолу ас...

Х е д а. Собардехьа, тIамо бохамаш ца беш цхьа а стаг ма ца висна вайн мах-

кахь... Хьох ца хьакхалуш, ма дика тӀехбаьлла иза.

К у ь й р а. Сох а хьакхабелла иза-м.

Х е д а. Хьакхабеллехь, дӀадийцахьа...

К у ь й р а. И хилла пхийтта шо а даьлла. ХӀунда дуьйцуш ду уьш?

Х е д а. ДӀадийца... Хьайгара жимма тӀе а тоха...

К у ь й р а. Сайгара хӀумма а тӀетухур дац. Харцдерг дуьйцуш долуш вац со.

Х е д а. И нохчийн кураллаш охьа а яхкий, хьайга бохург диэхьа.

К у ь й р а. Кураллаш яц! Харцдерг, сайн са а кхочуш, дуьйцуш долуш вац со.

Х е д а. Делахь ахь Кхосабергаш йохку аьлла, кхузахь хьуна позитив яла кечвелла стаг вац хьуна...

К у ь й р а. Ткъа ас хӀун диэ?

Х е д а. Ши бутт баьлча юхаволахьа, хьайна цхьа къиза истори дага а лаций.

4 сурт

Парижан урамехь Куьйра.

ВогӀий сьхакхочу, цхьаьнца тильпон чухула къамел а деш, Х ь а й д а р б е к.

Х ь а й д а р б е к. Ва Іалайкум салом, Бакар! ДӀаволлу. Сиха ву хьуна со, Бакар, сихха дийцалахь. Хьонкий? ЦӀера сьхакхачале телхар ма бу иза. Цул а, ахь хӀун дей? Мариновать бай, банки чу биллий, сьхабаййта. Паккха дӀаоьцуш бу хьуна кхузарчу нохчаша. ХӀаь, хӀаь, боча-бӀарийн тӀамарш. Дукхо мел хили а дика ду. Уьш-м французаша нохчашка а ца кхочуьйту. Дакьийна уьстагӀан жижиг а даййта, кӀайчу хьаьжкӀийн ахьар а... дика хир ду. Цу ма баййта, цу кхузарчу нахана хӀун ю ца хаьа. Йоьхьаш ма даййта, уьш цӀахь дита, хаза ца хуьлу уьш. Іодикайойла! БонжугӀ, Кюри!

К у ь й р а. ЖагӀ-жагӀ.

Х ь а й д а р б е к. Муха ду хьан гӀуллакхаш, парижанин?

К у ь й р а. Тоьар ду, вахара со цига, миграцин Іедал долчу. Ши бутт баьлча, юхавола аьлла соьга. Ахча а дӀадаьлла сан.

Х ь а й д а р б е к. Ма сиха дӀадаьлла хьан иза?

К у ь й р а. ДӀадаьлла-кх иштта... ХӀусамах дала а дийзи... Хеменгуэйна дукхаезаш хилла аьлла Рица ресторане ваха цкъа-шозза... Кхеран художникашна дукхаезаш хиллачу Мулен Руже а хӀоьтти...

Х ь а й д а р б е к. Дедиса хьан берзан! И ший а меттиг а дукха еза меттигаш ма ю! Пхи шо ду со кхузахь вежа, со-м царна юххеула тӀех а ца ваьлла хьуна хӀинца а, цу чу вахар-м стенна дуьйцура ахь!

К у ь й р а. Кхин-м со а гӀур вац хьуна цига... хӀинца жимма гӀо дехьа...

Х ь а й д а р б е к. Сан хьуна дан гӀо дац. Ахча дӀадаьллехь, балха гӀуо.

К у ь й р а. Мича балха гӀуо со?

Х ь а й д а р б е к. Кхузахь цхьа супермаркет ю хьуна... «Шинель №6». Цу чохь болх беш ву цхьа нохчо, І у с м а н. Иза а ас дӀанисвина ву цу балха. Іусман кестта Ницце дӀавоьдуш ву, хӀорда йистехь малхехь Іилла. Хьо цуьнан метта балха дӀахӀоттавойтур ву вай...

К у ь й р а. ХӀун болх бу иза?...

Х ь а й д а р б е к. Секьюрити... Туьккана баьхкинчу нахе хӀуманаш ца леч-

къайойтуш, б!аьргтохар... Гусмана дуйщур ду хуна дерриге а.

К у ь й р а. Дика ду.

Х ь а й д а р б е к. Дика делахь, со вахара. Сиха ву. Гур ду вай!

К у ь й р а. Баркалла, Хъайдарбек! Хьо вацахъара ас х!ун дийр дара?!

5 сурт

С у п е р м а р к е т. Птеюьихина ша-тайпа форма йолуш, тукана чохь, массо а х!уманан тидам беш волавелла лела Куьйра. Цуо шен сурташ супермаркет чу а дохьий, т!е мах а язбой, витрини хьалха д!ах!оттадо.

Г у с м а н. Ладог!ал соьга, Куьйра! Х!ара болх соьга хала кхаьчнера. Ларъ-елахь хьайн белхан меттиг. Кхузахь белхаш бац хуна. Хьан коьрта декхар, т!аьхъа а ца вуйсуш, балха вар, хан д!аяьлча бен д!ацавахар. Цъхана-шина дий-нахь хьо балхах д!а а волийтина, со Ницце д!аг!ур ву.

К у ь й р а. Дика ду. Гусман, хьо х!унда вьоду кхузара д!а?

Г у с м а н. Цъхана меттехь дукха ца !ело со. Ниццехь х!орд бу соь хьобжуш! Х!орд!

(Куьйрас д!ах!иттадо витрини т!е шен сурташ)

Й о х к а р х о. On ne vend pas ici de la peinture. C'est le magasin d'alimentation!

Он+ неван+ паисидёляпэн+тюр. Сэлёмагязэн+ далиман+тасьон.

Г у с м а н. Кхузахь сурташ духкуш тукка яц, боху. Х!ара сурсаташ духкуш тукка ю, цкъа-делахь; шолг!а-делахь, х!орш докка бакьо яккха еза тукка долахь йолчуьнгара.

К у ь й р а. Хьанна новкъа ду х!орш? Х!орш бахъанехь х!окху туккана бог!у эцархой алсамбевр бу. Д!ахъажал х!окхаьрга, кхосабергийн стилехь дехкина ду хуна х!орш. Иштта стиль цъханна а яц хуна.

Г у с м а н. Уьш Ван Гога дехкина делахь а, бакьо яц боху хьобга уьш кху чу д!ах!итто. Д!адаха уьш витрини т!ера, пармезан къайляяккхина ахь!

К у ь й р а. Делахь, ас х!ара цхъаь мукъане а д!ах!оттор ду пена уллехь, х!умма а къайла ца йоккхучохь. Дитахъа, Гусман иза мукъане а...

Щехъана цуьнан тидам хуьлу, мутта чохь долу цхъа шиша чета а доьллина, аравала д!аволавеллачу цхъана жимачу стеган. Куьйра т!аьхъаволу. Схьалоцу къу, и д!аваха тохало.

К у ь й р а. Х!ей, накъост, собардел цкъа!

Г у с м а н. Куьйра, ахь х!ун леладо. Д!аваккха, д!ахеца иза!

К у ь й р а. Муха д!ахеца?! Мутта лачкъийна вьодуш ма ву х!ара!

Й о х к а р х о. *(полици кхойку)* Police! Police!

Полис! Полис!

Къу д!аваха тохало. Куьйрас, д!а ца хьобцуш, коч ят!айо цуьнан. Къуьно кхуьнан суьрта т!е ког тухий, иза дохадо. Оцу минотехь полици схьакхочу.

К ь у. Иля дешикёте ма шмиз. Эль кут сен+кан+т ёювро.

(Кхуо сан коч ят!ийна, шовзткъе итт евро мах болуш йолу.)

К у ь й р а. Д!аяккхяхъа хьан тишъелла баргал, цунах-м лур дац 2 евро а... Ахь мутта лачкъийна ца !аш, сан сурт дохийна 5 !е евро мах болуш долу.

К ь у..Ан+ утр иль ма ран+версе сюр ля тер э а батю.

I у с м а н. Ахъ ша лаьтгах тоьхна, лазийна боху кхуо.
 К у ь й р а. Ас лазо ма-веззара лазийнехъ, хуур дара хьуна.
 П о л и ц и. ХIун хилла кхузахъ?
 К у ь й р а. ХIара мутта лачкъийна, и шиша чета а доьллина, аравала гIерташ
 вара! Ткъа ас схъалецира и К ь у.
 I у с м а н (*гочдо полицина*)
 I у с м а н. И бакъ делахъ а, хьан бакьо яц боху цхьаннах а куьйгаш Итта.
 Полице телефон тоха езара. Це хIун ю хьан хобтту?
 К у ь й р а. Ганаев Куьйра...
 Полици (*компьютер хьала а йоккхий цу чу хьожу*). Ганаев КюгIи...
 I у с м а н. Мерси боку... ХIинцалц билгалваьлла вац боху хьо юкьараллин
 низам дохош. ДIаязвеш ву хьо, шайн тидаме оьцуш. (*Куьйрига*) Кхин дIа чIогIа
 ларвала дезар ду хьан.
 П о л и ц и. (*Гусмане франц. маттахъ*)
 I у с м а н. Бьен. Бьен. Дика ду. Кхунна низам оха Iамор ду. Кхин цхьана а
 адамана тIекхевдар вац хIара. (*Полицхо ДIавовду*).
 I у с м а н. Куьйра, хьо девне стаг ву боху йохкархочо, хьоьца кхин дIа болх
 бан аьтто бац шен боху.
 К у ь й р а. Муха бац?! Собгара хIун даьлла?
 Й о х к а р х о. (*франц. маттахъ*) Хьоьца эрна хабарш дийца йиш яц сан! И
 хьайн сурташ а дIахьо, Пикассо...)
 I у с м а н. Вайшимма цхьана бешболу болх цу тIехъ чекхбели, Куьйра. Дала
 аьтто бойла хьан! Хьуна кхин яйа хан яц сан. ХIорд бу соь хьожуш, хIорд!
 К у ь й р а. Хьо санначарна хIорд а гоьллелц бен ца богIу...
 Куьйрас шен сурташ схьагулдо. ДIавовду.

6 сурт

Куьйра цхьана майдана кхочу.
 К у ь й р а. Хара хIун меттиг ю ян а?! Къуьнах куьйгаш ма Итта, полице
 телефон тоха... Кхара хIун юьйцу йийца а? Тхо долчахъ иштта дац. Хьалха
 заманахъ къу керта ваьлча, цо хIора кертал чохьа баькхинчу кога цIарах етт
 боккхуш хиллера, я, хьерадаьллачу жIалина санна, топ тухуш хиллера. ХIара
 хIун ду дан а?
 (*Куьйра шена уллехъ лаьтгачу «Памятнике» вистхуьлу*).
 ХIей, тIулг хилла лаьттарг! ХIун стаг ву и Хьайдарбек? Кхузахъ чIогIа дика
 ду, схьавола а баьхна, хIинца духалург Iуьрг даьлла евро а лур дац ша боху-кх.
 Адам ду иза? Вистхилахъа, ахъ тIе варкъ хьакхарх хьо памятник яц... Суна
 хьан хIилла гучудаьлла хьуна. Вистхилахъа! ХIуьу а алий! Хьо са чохъ адам
 ду, сагIа доьхуш лаьтташ. Ас а тесна кху хьан шляпи чу ши евро, цхьа бутт
 хьалха... ХIинца суна уьш мел чIогIа оьшура хабий хьуна? Схьалур дацара ахъ
 и сан ши евро?
 Лаьтгачо шена улле дIахилабо шен ахчанаш чукхуьссуш болу куй.
 Кхера ма ло! Кхера ма ло. Со хьан ахчанна тIекхевдар вац хьуна.
 СагIадобхурган ахча лачккъол ледара стаг вац хьуна со.

Вай хIун дийр дуй?... Ас хьуна юххе сайн сурт дIахIоттор ду, уггаре чолхе сурт – «Кхосабергийн философи». Мах цкъадолчунна IО евро. ДIаоьцуш хилахь, тIетухур бу.

Те мах а язбой, сурт дIахIоттадо «Памятникана» ца деза иза. Цо гIам-гIим до, резавоцуш.

ГовгIа ма е! Хьо памятник ю. Iадда латта! ДIавала боху ахь уллера. ДIа ца волу. ХIара Шонзеллизе хьуна йобкъуш кхаьчна-м яц? ХIара массеран а юкъяра ю, дуьненан а юкъяра.

Ши нохчийн кIант гучуволу, багахь мукъам а беш.

К и т а й х о. Бонапартэ, атас! *(Шен кафен неIарш дIакъовлу сихха. Памятникно шен куйна чуьра ахча къайладоккху)*

I-р а ж и м а с т а г. Шелахь помдораш ю,

Гермчигахь хохаш бу,

Чечанахь сермсекхаш бу,

Уьш вай дIаюхкур ю.

П ж и м а с т а г. Хоттаничохь хаза гу бу,

Гу тIехь даьлла зезаг ду,

Зезаг, хазлуш, кхуьуш ду.

Зезаган цIе Iайшат ю.

Цъхамма, памятникан куйна чу а хьожий, тIаккха Iуьллу Куьйрин сурт дIакхуссу. ШолгIа стаг китаьхочун кафен улле воьду, цуьнгара ахча схьадаккха.

К у ь й р а. И хIун мотт бу цара буьйцург? Нохчийн мотт бац иза?

ХIей, собардейша, шу нохчий ма ду?

I ж и м а с т а г. Дац.

П ж и м а с т а г. Дац.

К у ь й р а. Ой, нохчийн мотт ма бу аш буьйцург?

I жима стаг. Хьуна тарбелла хьуна. Оха буьйцург французийн мотт бу.

П жима стаг. Хьуна гушдерг гIан ду. *(илли олу)* Шелахь помдораш ю, Гермчигахь хохаш бу...

Оцу хенахь полицин шок хеза. Ши нохчий дIаводу.

К у ь й р а. Собардейша, соьца къамел мукъане а дейша. ХIара мотт кIадбеллакх сан, нохчийн маттахь вистхила стаг а воцуш.

Ши жима стаг, водий, генаволу. Куьйра юхавоьрзу. Шен сурт а ца карадой, Памятникана коча воьду.

Мича даьхьна ахь сан сурт? Схьада иза! И бегаш соьца ма белахь! Охьадилла сан сурт! Тахана ас цуьнан мах IО евро хIоттабарх, кхана цуьнан мах пхи бIе эзар хир бу хьуна. Схьалуо ца боху ас хьобга. Ас и тIулган лаг а Iюьвдина, садоккху хьан!

«Памятникан» легаш тIе кхета. Цуьнан карара а йолий, денлой, «памятник» дIайоду, мохь а хьобкхуш...

Шихмирза «Памятник». Ва орца дала ! Ва-а-а-а, орца дала!

К у ь й р а. *(памятникан лаг дIа а хобций)* Ой! Нохчи ву хьо?! Я суна гушдерг боккъал а гIан ду?!

П а м я т н и к. ГIан дац! Нохчи ву со! Ма тIаьхьваьлла хьо суна! Сайн хьа-

нал, гИйла сискал яккха гГерташ воллур-кх со...

К у ь й р а. Бехк ма биллалахь, гГенахьчул башха дагахь дацар-кх суна, хьо нохчий хир ву аьлла.

П а м я т н и к. Дагахь хила деза! Кхарда ма кхарда, хьайн тГе хГун кхочу а ца хаьа хьуна. ДЮгахь Гуьллу хьуна ахь бина гГурт...

К у ь й р а. ХГара гГурт бу-бац кестга хуур ду хьуна...

Юьстах а волий, «Памятник» дГахГутту цхьана турпалхочун кепехь. Юьстаха Гуьллу шен сурт карадо Куьйрина а. ЙогГуш полици а гой, дГавоьду.

7 сурт

Монматран майда. Дуккха а художникаш, туристаш бу, сурташ, хГумнаш юхкуш нах бу майданахь. Куьйрас шен цхьа сурт дГахГоттадо портреташ докхуш Гаш волчу цхьана художникан юххе.

Т у р и с т - з у д а. ХГара сурт ма чГогГа хаза диллина ахь, хГара-м яц сох тера а...

Х у д о ж н и к. Хьан хазалла гайга а ца гГерташ, хьан амал гайтар яра сан Галашо.

Т у р и с т - з у д а. Хьуна мичара евзар ю сан амал?! Кхунах ас ахча ца ло хьуна.

Х у д о ж н и к. ХГинца йевзина-кх суна хьан амал. Собарде, мадам, хьо резаеш, кхин цхьаь дуьллур ду ас.

Т у р и с т - з у д а. Суртдаккхийтар гГолехь ду, и хьобга дуьллуьйтучул...

(дГайоьду)

Х у д о ж н и к. Дера ю хала амал йолуш зуда...

Оцу хенахь Куьйра цхьана суьрте хьобжуш лаьтта.

Ю.Б. *(Куьйрин сурт а гой)* Нохчий ву-кх хьо.

К у ь й р а. Ву. Хьуна муха хиира?

Ю.Б. Нохчий бевзар бу, миччахь хилча а...ша-тайпа хуьлу шун хьажар. Киснахь сом дацахь а, шашь дуьненан дай долуш санна...

К у ь й р а. Хьуна нохчийн мотт ма дика хаьа?

Ю.Б. Со вайн Соьлжа-гГалахь вина а, ваьхна ву шовзткъа шарахь ... Юрий Борисович ю сан цГе. Хьан цГе муха ю?

К у ь й р а. Сан цГе Куьйра ю хьуна. Нохчийн маттахь сайца къамел дан нохчий ца карийнехь а, нохчийн мотт буйцу гГазкхи-м карийна суна...

Ю.Б. ЧГогГа хазаетара суна нохчийн мотт буйцуш, хезаш ... хаза мукъаме мотт бу иза. Лев Толстойс хГун аьлла хьий хьуна нохчийн маттах лаьцна? Чеченский язык – один из красивейших и богатейших языков мира, ибо на этом языке можно выразить самые тонкие движения души человеческой, если им владеть в совершенстве. ХГара сурт ахь диллина дуй?

К у ь й р а. Ду. Дохка арадаьккхина ду ас хГара.

Ю.Б. Вуон дац. Вуон дац. Шеца цхьа лазам, цхьа синхьийзам хаало хьан суьртаца... амма цхьаь тГе ца тоьуш санна-м, хета суна...

К у ь й р а. Сурташ дахкарх хьага а хьаьгна ву со. Амма цкъачунна гГирс бац

сан...

Ю.Б. Гирс ас лур бу хьуна, хьайн луьучу хенахь схьа а воґуш, болх бе хьайн... хІара сурт соьгахь дита мегар ду хьуна, и дІадохка хьожур ву со. ХІун бу цуьнан мах?

К у ь й р а. Суна-м ца хаьа... Хьайна луччух дІадохкахьа...

Ю.Б. (Ю.Б. мольберт, басарш ло Куьйрина). ХІан, дІаэца хІорш, кхолларал-лин болх сацо мегар дац.

К у ь й р а. Баркалла хьуна, Юрий Борисович, доккха гІуллакх ди ахь суна.

Ю.Б. Доккха гІуллакх дацара иза-м, цхьа махкахой ма ду вай, вовшашка хьовса дезаш.

Куьйра ву Монмартрехь лелаш. Оцу хенахь цига, хьаьдда воґий, схьакхочу Х ь а й д а р б е к.

Х ь а й д а р б е к. Ассаламу Іалайкум.

К у ь й р а. Ва Іалайкум салам! Ахь хІун леладо кхузахь, Хьайдарбек?

Х ь а й д а р б е к. Аса-м цхьаь леладора. Хьо хІун деш ву кхузахь? Хьо бал-хахь хила везаш вац?

К у ь й р а. Балхара дІаваьккхина со...

Х ь а й д а р б е к. Муха дІаваьккхина?

К у ь й р а. Къуьца кІеда-мерза ца хилла аьлла.

Х ь а й д а р б е к. Са ма гатде, вай хьуна кхин белхан меттиг лохур ю ...

Оцу хенахь митингахой боґу оцу ураме.

К у ь й р а. ХІорш муьлш бу? ХІорш мичара бевли?

Х ь а й д а р б е к. ХІорш митинге боґуш Профсоюзан декъашхой бу. Къин-хьегаман реформина дуьхьал бу уьш. Схьавола, суна улле дІа а хІоттий, мохь тоха: «Тхо дуьхьал ду керлачу белхан законна».

К у ь й р а. ХІунда тухуш бу аса и мохь? Сан хІун бала бу кхеран законаца?

Х ь а й д а р б е к. Ахь хІун дуьйцу?! Хьо хІинца кхузахь вехаш ма ву, кхеран вуонехь, диканехь хила везаш. Хьох хьакхалурйолуш ма ю и реформа...

К у ь й р а. Ю?! Делахь-м иза чекхъялийта мегар яц. ХІун ала бохура ахьа?

Х ь а й д а р б е к. Хьайна луьург алахьа! Ахь обґазе мохь тоьхчхьана тоьар ду хьуна.

К у ь й р а. ДІадаккха керла закон!

Х ь а й д а р б е к. ХІай-хІай! Сени чу кхосса шайн къиза закон!

К у ь й р а. Шайн ден дакъ текхадойла и закон юкьдаьккхинчара!

Х ь а й д а р б е к. Йоккха топ кхетийла и закон тІеэцначарна!

К у ь й р а. Сийначу цІерах догийла иза!

Х ь а й д а р б е к. ХІай-хІай! Нийса боху!

К у ь й р а. ТІетоха белхлошна алапа! Набахти чу бохка депутаташ!

Журналист. Мсье, мсье, интервью лохьа тхан ТВ Франсе...

Массо митинган декъашхой, цецбевлла, хуьйсу карзахбевллачу нохчашка. Тіевоґу цхьа К о р р е с п о н д е н т. Хьайдарбек вистхуьлу. Хьайдарбека, Ку-ьйрина тІе пІелг хьежош, цхьаь дуьйцу.

К у ь й р а. Хьо хІун дуьйцуш ву?

Х ь а й д а р б е к. Со-м хьо кхунна вовзуйтуш вара. ХІинца ахь ма-дарра кхунна дІадийца вай цІахь долу ледара хьал. Кхуо и газета тІе а тоьхна, дар-

жийча, хьуна позитив яларна тӀехь доккха гӀо хир дара.

К у ь й р а. Со-суо вистхир ву кхуьнга...

Х ь а й д а р б е к. Гочдан оьший ас?

К у ь й р а. Ца оьшу, сайна тоьгал мотт Ӏамийна ас.

Кореспондент. Тхо даккхийде нохчийн профсоюзан векало тхан акцехь дакъ-алацарх. Дийцахьа, тхуна орцахвала муха дагадеара хьуна?

К у ь й р а. ХӀуьу дар-дацар хилча, нийсонна орцахдовлуш Ӏедал ду тхан.

К о р р е с п о н д е н т. Хьо шайн Ӏедалан харцонах муха кӀелхьараваблла?

К у ь й р а. Сой? Со-м ца веана Ӏедалх ведда... Со художник ву, Кхосабергизм боху керла стиль юкъяаяккхина ас...

Х ь а й д а р б е к. Иза кхарна ца оьшу. Кхуьнга дийца дезарг ас дуйьцур ду. Ахь кеста-кеста мохь тоха: «Реформа чекх ер яц!» – бохуш.

Куьйрина юххе цхьа Ӏаьржа йоӀ хӀутту. Хьайдарбека корреспондентаца къамел до. ТӀаккха цо Ӏудикайо, Куьйрига, Хьайдарбеке куьг луш.

К о р р е с п о н д е н т. ХӀа, тӀаьхьа хӀитта. Сенсация! *(ДӀавобду)*

Х ь а й д а р б е к. Ӏадика! Ӏадика! Дика гӀуллакх хир ду цунах, Дала мукъа-лахь. ХӀара мила ю, мичара ю хӀинца?

А н ж е л а. Жю сви Анжела

К у ь й р а. Схьагарехь, Африкера ю. Анжела ю боху кхуо шен цӀе.

Х ь а й д а р б е к. ХӀара мила ю со хьожур ву, сайн ка ма елли, со схьакхетар ву хьуна. Ткъа хӀинца ...Ӏодик... аьлча а агӀувагӀ. Анжела, да виса хьан... аьлча а, Анджела Девис, яло, дӀадоьду вайшиь.

А н ж е л а. А Кюги?

Х ь а й д а р б е к. Но но Кюри, Хьайдарбек!

К у ь й р а. ДӀавало... Гутгар а сиха хуьлуш ву-кх хьо. Со схьавеъчахьана цхьана итт-пхийтта минотехь, соьца охьа а хиьна, хан ца яьккхи-кх ахь. Нохчийн гӀиллакх-м дац хьуна иза.

Х ь а й д а р б е к. Сан доттагӀ, сан хӀинца дукха гӀуллакхаш ду... ТӀаьхьа... ТӀаьхьа Ӏийр ву вайшиь охьахиьна. ХӀинца йиш яц...

(ДӀахьоду шеца Анжела оьций)

К у ь й р а. Стенна тӀаьхьакхиа гӀерташ ву-техьа хьо, сел хьаьддий-веддий лелаш? Со-м ца кхуьу ахь лелочунна тӀаьхьа.

К у ь й р а. Монмартрехь шен сурт дуйьлуш Ӏа.

Ю.Б. Мича бахара кхузара художникаш?

К у ь й р а. Профсоюзан декъашхошна тӀаьхьа а хӀиттина, митинге бахна уьш.

Ю.Б. Муха дӀабоьду хьан болх?

К у ь й р а. Дика дӀабоьду. Сайгахь цхьа ша-тайпа синьайам хаало суна.

Ю. Б. Кхоллараллин болх дика балуш меттиг ю хӀара. ХӀа, дӀаэца. *(ахча дӀакховдадо)*

К у ь й р а. ХӀара хӀун ахча ду?

Ю.Б. Хьан сурт доьхкинера ас 50 еврох.

К у ь й р а. Дика делла цунах-м, кхунах ах хьан ду.

Ю.Б. Ахь хӀун дуйьцу?! И хьайна дага а ма дайиталахь. Махкахошна юк-

къехъ дуьйцуш товш хIума дац ахъ дуьйцург.

К у ь й р а. Бехк ма билла суна, Юрий Борисович, кхузахъ хIора а шен-шен гIуллакх дан гIерташ волу дела, аьллера ас.

Ю.Б. Кхин а даккхий гIуллакхаш делар сан хьуна дан. Сан да а реза хир вацара, со хьан гIуллакхе дика ца хьаьжча...ша велла дIаваллалц нохчашна хьалха ша бехке хеташ, нохчашна шега далун дика гIуллакхаш деш вехира иза. Леш, иштта вахар суна гIе а диллира.

К у ь й р а. И хIун бехк бара цуо лелошберг?

Ю.Б. (жымма собар а дина) 1944 шарахъ нохчий махках бохуш хиллачу «Студабеккерех» цхьаь лелош хиллера иза... чIогIа дагахъ диснера цунна иза. Оцу шийлачу дийнахъ: баккхийчу нахах, ударех, берех – цхьаннах а кьинхетам ца беш, кьизаллийца уьш цIера бахар. Цунна уггаре а чIогIа Iаьткьинарг дара, цхьана а кепара царна гIо дан ницкъ боцуш, ша гIорасиз хилар. Шен лаамза хиллехъ а, ша оцу харцонан декъашхо ма хилла бохуш, хийла бIаьрхиш Iенадора цуо. Шена мел вевзина нохчи кьингIеравоккхура цуо оцу шен бехкана... ТIом баьлла, со вина а, кхиьна а мохк битина кхуза схьавеьча, сан ойла хилира: ма хала лайна хир ду-кх нохчаша нуьцкъах шайн махках баьхна Казахстанан, Киргизин шийлачу арахъ шаьш охьакхиссича, суна а цIеравалар оццул дазделла хилча.

К у ь й р а. Дика стаг хиллачух тера ду хьан да. Хьо а ву дика стаг. Баркалла хьуна, Юрий Борисович. Айса долийна сурт чекхдаьккхичьхана, со вогIур ву хьуна, хьобга цуьнан мах хадабайта.

Ю.Б. Дика ду. Гучуволуш хила кеста-кеста.

8 сурт

Хьайдарбек ву ахча хуьйцуш цхьана нохчийн кIантана. Куьйра цаьрга ладугIуш лаьгта.

Х ь а й д а р б е к. Схьада, хуьйцур ду. Соьмаш а хуьйцур ду. Мел ду хьобгахъ уьш?

Н о х ч и. Шовзткъа эзар туьма...

Х ь а й д а р б е к. ХIун ахча деза хьуна кхарах – евро, доллар?..

Н о х ч и. Евро лохьа...

Х ь а й д а р б е к. Хьуна дIадала деза 5 эзар евро. ХIа-а, хIара ду хьуна, цхьана дега ма алалахъ, со ахча хуьйцуш ву алий. Ас хьох къахеташ хийцарх, кхин цхьанна а хуьйцур долуш вац. Суна оьшуш хIума дац хIара.

Н о х ч и. Дела реза хуьлда хьуна, Хьайдарбек!

Х ь а й д а р б е к. Массарна а. Массарна а.

Х ь а й д а р б е к. Салам!

К у ь й р а. Ва Iалайкум салам! Хьайдарбек, Анжелех хIун хилира хьан?

Х ь а й д а р б е к. ДIаваьллехъ, цхьа минот ца яьллехъ, юьхьIаьржахIуттур-кх со.

К у ь й р а. ХIунда?

Х ь а й д а р б е к. Анжела ма ца хиллера иза! Дала хIаллаквариг, Андре

хиллера-кх. Кхузахь боьрша а, сте а къабсташ ца хуьлу. Хьо а ларлолахь.

К у ь й р а. Царех-м кхерам бацара суна. Сан дика кхаь бу хьуна, соьгара «Кхо-сабергийн симфони» це йолу сурт эцна. 50 евро дели цунах. Вайн гуллакхаш толуш ду. Вай Монмартрехь девзина. Амма керла суьрташ дахка гирс эца ахча деза. Соьга духалург ахча лохьа жимма. Суьрташ д'адоьхкичхьана, д'алур ду хьуна.

Х ь а й д а р б е к. Ва-а, Куьйра, ас ца аьлла хьобга – х'ара Нохчийчоь ма яц. Кхузахь духалург ахча ма ца ло. Европа ма ю х'ара. Адам адмна, борз санна, ду.

К у ь й р а. Берзлой-м дера яцара уьш... чаг'алкхаш ю-кх... ерриш...

Х ь а й д а р б е к. Хьо суна иттарш еш ву, ткъа со хьуна балха ваха меттиг карийна Iаш ву.

К у ь й р а. Х'ун меттиг ю иза?

Х ь а й д а р б е к. Йоккхачу стаге хьажар.

К у ь й р а. Муха хьажар?

Х ь а й д а р б е к. Иштта хьажар... Туькана вахар, молханаш эцар, уьш д'адалар, хин стака кховдор, х'аваэ яккхар, бешахула доладалар.

К у ь й р а. Реза ву со. Белхаш къесточохь дац сан гуллакхаш.

Х ь а й д а р б е к. Реза велахь, х'ан х'ара ду хьуна адрес. Пег'уо. Я от Жака чечена ала. Иштта ю сан кхузахь лелаш йолу це. Цуьнан массо а лаам кхо-чушбелахь. Дика йоккха стаг ю иза... Нохчийн мотт Iамо г'ерташ а ю, пекьар, словарникаш, разговорникаш а гул'ина.

К у ь й р а. Кхуо х'ун до нохчийн маттах?

Х ь а й д а р б е к. Ца хаьа, шайн цьацца тамашийна амалаш ю-кх кхеран пенсионерийн... Х'а-а-а, диц ма деллера суна! Хьан ц'ерачара телефон тоьхнера соьга. Кхана Iуьйранна итт даьлча, з'ене вала бохура хьобга.

К у ь й р а. Дика ду.

Х ь а й д а р б е к. Дика делахь, сихха д'аг'уо Мирей йолчу.

К у ь й р а. Мирей мила яра?

Х ь а й д а р б е к. И йоккха стаг ю-кх. Ахь г'о дан дезаш йолу йоккха стаг.

Мирейс боххург диэ! Дахь, гуллакхаш толур ду хьан.

К у ь й р а. Дика ду. Гуллакхаш таделча-м, ловр дара вай.

Х ь а й д а р б е к. Х'а-а, сан велспет т'е хаа! Ас д'акхетор ву хьо!

К у ь й р а. Д'аяхийта Мирей йолчу!

9 сурт

Куьйра йоккха стаг йолчохь.

М и р е й (словарь *т'ле а хьожуш, халла буйьцучу нохчийн маттахь*). Тахана дан дезар ду. Туькана, кхача.

К у ь й р а. Кхета. Туькана ваха веза продукташ эца. Исписка язйиний ахь (*куьйгаца гойту*).

М и р е й. Х'ара ву (*кехат гойту*).

К у ь й р а. Ву ала ца деза, ю... исписка ю.

М и р е й. Уьви, уьви ...ю... Молханаш...

К у ь й р а. Кхетта, кхетта... Молханаш эца. Аптеке ваха веза... Язйиний ахь?
Мирей (*истиска тIехь йолу кехат кховдадо*). Пеш...

К у ь й р а. Пеш?!

М и р е й. Но но, Беш.

К у ь й р а. ХIа-а, бешахула лелар. Иза-м хIора дийнахь дан дезаш ма дуй.
Бешахула лелар – иза-м хьан лардан дезаш, доха йиш йоцу Iадат ма дуй. И дер-
риге а дийр ду вайшимма. Цкъа хьалха сайн ненаца зIене валийтахьа. Кхузахь
бархI даьлла, делахь-хIета, цигахь итт даьлла. ХIинца дIатоха еза зIе. Мегар
дуй, лераме М и р е й.

М и р е й. Вуи...Вуи... Ду...ду...

К у ь й р а. Баркалла, баба...

М и р е й. Баба?!

К у ь й р а. Бехк ма биллалахь, пардон мадам... аьлчи а, мадмуазель... (*Скайт
чухула зIе туху*) Алюв, мьсе, мадам, мамзель сельвупле, тужугI. Тужурка ца
юьйцу, тужугI боху ас. Нана, де дика дойла хьан! Хеза, нана, ахь иштта мохь
хьекхахь, къар-м лур ву. Со гина боху ахь телевизор чохь вайн лулахошна ми-
тингехь, цхьана Iаьржачу маймална юххе ваьлла воьдуш?! Со-м гина хир вац
хьуна царна. Тарделла я гIан гина. ХIун хилла цигахь, мама, сел сиха со цIа
ван везаш. Цомгаш-м ца хилла хьо? Ма дика ду, нана, хьо могуш йолуш... зуда
а ялор ю-кх, кхузахь бу дуккха а зударий...Нана, иза зуда иштта сиха ялош ма
ца хуьлу. Йовзар, езар, безам. Дика ду, нана, дика ду, хьайна бакъахьа хеттарг
билгал а яьккхий, схьаяийтахьа...

Нана, сан кестта цIа ван йиш хир яц, позитиве хьоьжуш ву со. Нана, ахь суна
чIогIа са ма гаттаделахь, сан кхузара гIуллакхаш жимма дIанисделчхьана, ас
схьаялор ю хьо...алло...нана?.. дIаели зIе...

М и р е й. Маман?

К у ь й р а. ХIаь, мама яра. Зуда ялае боху. Зуда...

Мирей (*Шегарчу разговорник тIе хьожу*). Зуда ля фам... ля фам...

К у ь й р а. ХIаь, ля-фам... Зуда ялае боху...

Мирей (*шена тIе пIелг а хьажош*). Ля фам, бель! (*Нана-пIелг гойту*).

К у ь й р а. Хаь суна, хьо дика адам ду... къаьсттина кечьелча...

Мирей (*словарь тIе хьожу*) Маман? Мичахь ю маман?

К у ь й р а. Мичахь ю?! ЦIахь ю. Нохчийчохь. Кавказехь.

М и р е й. Вуи. Коказ, лам ...

К у ь й р а. ХIаь, лаьмнаш ду цигахь...

М и р е й. Суна вуайяж оКоказ лаь...вуайяж...

К у ь й р а. Хаза-м хир вара хьуна со, хьо тIаьхьа а хIоттийна, цIа вахча. Яло,
вайшиннан ваяж – хьан беш ю!

М и р е й. А-а, беш, беш. (*арабовлу*)

10 сурт

Хьайдарбек ву майданахь телефончухула къамел деш.

Х ь а й д а р б е к. Схьакхаьчна боху ахь хьо? И чIогIа дика ду. Атга-м до-

вха худар даа дац. Цхъа хало ца ловш, Париже кхочур вац. ХИинца ахь хIун де хъуна аьлча, хъайн паспорт дIа а кхоссий, миграционни Iедална тIе гIо. Цигахь айхъа дийца дезарг диц-м ца делла хъуна? Дика ду. Связехь хир ву.

Алло ладугIуш ву... Молла оьшу? ХIунда оьшу хъуна молла? Зуда ялош ву? Со мегар вац хъуна? Со молла вацахь а, цара мах беш, царна юххехь Iийна-м ву хъуна со дуккхазза а. Нохчийн молла механа веза хир ву. Алжирхо я мароккохо магахь, уьш мелла а борах бу! Нагахь хьо француженка ялош велахь, кху Парижерчу уггар йоккхачу килса чу а вигна – Нотр дам де Пари, церан мозгIаре мах а бойтур бу, ха-ха-ха! Хала ма хетахь, ас-м бегаш бора. Собарделахь цхъана минотана, соьга тильпу етта... *(вукху телефончухула)* Алло, СегIийрат, хьо ю иза? Де дика дойла! Муха, дуьхьал ца веьна? Мича яхна? Суна хууш хIумма а дац, СегIийрат, талла а теллина, цхъа йистйоккхур ю вай цу гIуллакхан. Куьй-ра хIинца схъакхача везаш ву кхуза. Са ма гатгаде, вай и зуда а йоцуш вуьтур вац хъуна. Iодикайойла. *(Вукху телефон чу)* Алло, молла оьшу бохурий ахь? Цхъана сохьтехь со дIакхочу хъуна, йистйоккхур ю вай хъан гIуллакхан. Сан хIинца дIаван йиш яц, дукха нах бу сан, хьо санна, дIанисбан безаш, туьха тIе уьстагIий санна, кхуза схъаоьхуш. Мобттур ду, кхеран ворххIе да Наполеонан эскарехь хилла. АгIувагI.

Эщехь вилспеташ тIехь гучуволу ши нохчийн кIант.

Гучуволу Куьйра.

К у ь й р а. Хъайдарбек, Хъайдарбек, Ассаламу Iалайкум!.. И хъан йоккха стаг лартIехь яц хъуна!

Х ь а й д а р б е к. Жимма коьртаца гальялла ю, амма хъуна кхераме яц хъуна...

К у ь й р а. Суна-м хIун дийр дара цо, кхераме хилла? Цхъа товш доцу куьй-гаш детга-кх сох, лаьмугI, лаьмугI бохуш.

Х ь а й д а р б е к. Хъуна товш цахиларх, цунна товш ду хъуна уьш-м. ЛаьмугI хIун ду ца хаьа хъуна? Ши бутт герга хан ма ю хьо кху Францехь волу? Церан и коьрта дош ма ду. Безам, безам бохург ду-кх. ЙоьIан безам бахана кIанте. Дала хъан бина аьтту бу хъуна.

К у ь й р а. Хъаьнга? Соьгий? Оцу кьанделлачу Iаспаран соьгий? Ахь хIун дуьйцу?!

Х ь а й д а р б е к. Хьо ма чIогIа цецвуйлу?! Боьршачу стагана а, зудчунна а юккьехь хуьлуш хIума ю-кх иза – безам. Цо боххург диэ. Цо ша йига бахахь, маре а йига. Дохко а вер вац хьо. Цуьнан берриге бахам вайшинна, аьлча а хъуна буьсур ма бу, и мел еха а ца хаьа.

К у ь й р а. Ахь хIун дуьйцу?! И кьанделла гIам ас муха даладо сайна? И кхана лийр елахь а-м ялор яц. Со нохчи ву хъуна.

Х ь а й д а р б е к. Хилча хIун ду хьо нохчи? Хьо нохчи ву, важа – алжирхо ву... Дю вайн эвлара IалавдигIеран Жалавди дагавогIий хъуна. Цкъа хьалха, иштта карзахвийлина, со нохчи ву, со нохчи ву бохуш... ТIаккха, шен це а хийцина, хIинца иза Натан Шмулевич ву, жуьгти а ялийна, Израиле дIа а вахана Iаш ву хъуна, цуьрриг ледар Iаш а вац... Дуьненан хIуманыхь вукъавелла Iаш ву... ХIинца соьга вистхила а ца вешаш.

К у ь й р а. Жалавдис шена луьург диэ. Ас кьена мадам а ялийна, сайн це Iожор яц.

Х ь а й д а р б е к. Эш-эш, хьан хІун цІе ю? Хьо хьанна вевза? Хьобца хьенан бала бу? Кху Европехь цуьрриг эхь дац-кха йоккха стаг ялор. Мелхуо а, хастор ву хьо, кьинхетапе ву аьлла.

К у ь й р а. Суна хуур дац хьуна иштта ваха. Оцу Мирейга телефон тохий, дІаалалахь: «Со оцу керта кхин вогІур вац».

Х ь а й д а р б е к. ХІа-а, вицвелла ма Іара со, хьан цІеранаш бара тилпу ет-таш... Шабш дІаяйтинчу зудчунна дуьхьал хІунда ца вахана хьо бохуш.

К у ь й р а. Дера вахана-кх. Іуьйранна дІавахана сарралц ма лаьттина со, Россера мел догІучу кеманна дуьхьал уьдуш.

Х ь а й д а р б е к. Шарль-де-Голь ву бехке.

К у ь й р а. И муха хуьлу бехке, и велла хІун хан ю?!

Х ь а й д а р б е к. Иштта... Шарль-де-Голь айрапорте досса деза кема, Орли айрапортехь доьссина...

К у ь й р а. Уой, Москохара массо кема а цига дуссу аьлла...

Х ь а й д а р б е к. Дуссура, амма оцу дийнахь Шарль-де-Голь айрапортехь дохк а хилла, Орли охьадоьссина.

К у ь й р а. Паккха...

Х ь а й д а р б е к. Паккха, хьуна схьадоуьйтуш долу нускал, оцу айропортехь хьан цІе йолчу цхьана нохочунна тІе а Іоттаделла, цо шена дІадигна.

К у ь й р а. Муха дІадигна?

Х ь а й д а р б е к. Иштта, дІадигна-кх... Цхьана алжирце мах а байтина, шен цІартІе даьккхина, боху... Хаза хиллачух тера ю иза, еха ма яхарг ...

К у ь й р а. Ирчаниг нанас суна яла а йийр яцара... Суна ца хилла хьанна хир дара иза?! Декъаза стаг ма ву со.

Х ь а й д а р б е к. Декъаза стаг, хьаха, вацара хьо-м. Іовдал ву-кх ... Мирейна хьо чоІоІа дуьхьалвели... Цул жиманиг а карор ю вайна.

К у ь й р а. ІадаІелахь, суна кхин нускалш ца лобхуш. Оцу цхьамма массо а зудчух чамбаьккхина сан.

Х ь а й д а р б е к. Чам а юхабогІур бу, дуьненан хІума карадеьча. ХІинца а кьелло лаца ма-деззара лаг ца лаьцна хьан. Кестта лоцур ду. Мирей дагайоІур ю... Со ма вара хьалха, хьо санна, принципиальни... Йита дийзир-кха принци-паш а. Оцу Мирейл итт шо йоккха яра хьуна ас доладеш хилларг. Йоккха мел хи-лий а дика ма ду иза. Йоккхачо сихха маршаволуьйту, ша новкъара дІа а йолий.

К у ь й р а. Ахь схьадийцарехь кьаньеллачу зудчунна тІе ца вахча, кхузахь хьанал ваха а лур вац?

Х ь а й д а р б е к. Вахалур ву, ахь валахІотталца, буьйса а, де а ца лоруш, кьахьегахь. Ас хьуна хьобхург атта некь бара...

К у ь й р а. И некь хьайна биталахь.

Х ь а й д а р б е к. Делахь, сан хьуна кхин бала болх бац хьуна, ша урамаш цІанда, нехаш дІаяха хьо ара ца валахь.

К у ь й р а. И дар гІоле ду, ахь бохург дечул. Іодикайойла хьан, Хьайдарбек!
(*Куйрас Хьайдарбекан белш тІе куьг туху. Хьайдарбек охьавужу.*)

Х ь а й д а р б е к. Охьа ма веттахь со!

Куьйра ву, шен девзиг а карахь, урамехь нуй хьобкхуш, волавелла лелаш. Пондарча Франсуа шен пондар локхуш ву. Лаьтгаш «Памятник» – Шихмирза а ву.

Ш и х м и р з а. Салют, Франсуа!

Франсуа. Салют, Бонапартэ!

К у ь й р а. Салам Іалайкум, хьан цѐ а ца хаьа суна хІинца а... ХІун деш ву хьо?

Ш и х м и р з а. Да латгара со-м... Шихмирза ю хьуна сан цѐ...

К у ь й р а. ДагадогІий хьуна, Шихмирза, ахь соь аьлла: «Хьайн тІе хІун кхочу а ца хаьа»? Бакълуйш хиллера хьо... суна мича дагахь дара, айса Парижан урамашкахь девзиг хьобкхур ду бохург.

Ш и х м и р з а. Ас дукха хьекхна хьуна и девзиг, хІара болх сайна караберззалц. Цѐрарачара тильфон тоьхна, «хьо хІун болх беш ву цигахь?» аьлла хьаттича, «Кхузарчу урамашна доладеш ву со» – олура ас. Царна моьттура, со мэрехь урамашна тІе хІоттийна цхьа хьабкам ву. Урамаш цІандар гІоле ю хьуна, сан ваша, цхьаболчара санна кьоладечул...

К у ь й р а. Иштта хеташ со а ву-кх.

(Куьйрас пондарче нохчийн мукъам багахь хозуьйту, тІаккха вукхо нохчийн мукъам пондарца балабо. Куьйра хелхарехь хьавьза.)

ОйтІ, горалера бал яІ!Маржа яІ! Ма цІахь боккхуш белыхьара бакъахьа баркха хьо!

Гучуйолу Ж а н е т а.

Ж а н е т а. Хьо нохчи ву?

К у ь й р а. *(хелхар сацош)*. Дера ву-кх, хьо а ма ю нохчи?

Ж а н е т а. Ю, Дала мукъалахь, со нохчи-м... Жанет ю хьуна сан цѐ.

К у ь й р а. Уой, хьо мичара ели?!

Ж а н е т а. Схьаеа-кх со а. Парижана генайоццуш Іаш ю со. ТІамах бевдда баьхкинарш бехачу меттехь.

К у ь й р а. Со а ву-кх кхузахь ... волавелла лелаш ...

(оцу хенахь царна тІе вогІу Майрбек)

М а й р б е к. Ассаламу Іалайкум, нохчийн пондар хезна, тІевеънера со ... аш буьйцург нохчийн мотт ма бу?

К у ь й р а. Ва Іалайкум салам! Нохчийн мотт муха ца буьйцу, тхо нохчий хилча?!

М а й р б е к. Делахь со а ву-кх нохчий. Сан цѐ Майрбек ю.

К у ь й р а. Сан цѐ Куьйра ю, хІара Жанета ю, ткъа хІара Шихмирза ву. Ахь хІун леладо, Майрбек?

М а й р б е к. Со Норвегера вогІуш ву. Страсбурган суьдехь кьасто дезаш цхьа гІуллакх ду сан.

К у ь й р а. ХІун ду иза, кьайле яцахь?

М а й р б е к. Кьайле яц и-м... Иттех шо дара со цѐра араваьлла, Норвегехь вехаш, хІинций, хІинций жимма шай-кай вовшах а тоьхна, цІа гІур ву бохуш. Цѐххьана, сатоссуш чулилхинчу Іедалан наха бераш дІадиги-кх.

К у ь й р а. Муха дІадиги?!

М а й р б е к. Иштта... – ХІун леладо аш? – аьлча. – Аш берашна ницкьбо аьлла, арз дайитина шун лулахоша, – боху-кх. «Аш хІун дуьйцу, – боху ас, –

дена-нанначул дукха шен бер хьанна дезар ду. Оха муха бийр бу царна ницкъ?! – аьлча а, баьхча а ла дIа а ца дугIу. Гуллакх къастадаллалц аьлла, приюте дIадигна кхо бер, хIинца а, кхо бутт баьлча а, сьхалуш дац.

К у ь й р а. И бохуриг хIун ду?! Дегара-ненера бераш дIа муха дохур ду?

М а й р б е к. Норвегерчу суьдаша кхин гIуллакх а ца дина, Страсбурган дуь-ненаюкьарчу суьде делла-кх ас сайн гIуллакх. Цара гIуллакх ца дахь, дан хIума а дац, уьш лачкъийна а, къайлах цIа ца дигахь.

К у ь й р а. Майрбек, накьост со ву-кх хьуна, эшахь, хIинца а новкъавала кийчча.

М а й р б е к. Баркалла, Дела реза хуьлда. И ду-кх нохчийн къамел. Цхьа бутт баьлча суд хир ю, цул тIаьхьа, эшахь, гIур ву вайшиь цига а.

К у ь й р а. Делахь, вайн вовшахкхетарна тIера цхьа бал баккхий вай! Юкъавала, Майрбек! Яло, Жанета, дог айна вайн вешин хьайн хазачу боларца! Франсуа, дIалакха нохчийниг!

Пондарчо кхин дIа а нохчийн мукъам локху. Куьйра Майрбек хелхаваккха гIурту. Оцу хенахь бола юккъе эккха албанец Д а р д а н. Иза, Майрбек дIа а тоттий, Жанетина тIе волало.

Д а р д а н. Жанэт, хьо хIунда еана кхуза. Схьяяло, дIадоьду вайша!

М а й р б е к. Ахь хIун леладо, накьост? Хьерадаьлла жIаьла санна, кху юккъе стенна лелха хьо?

Дарадан. Шун бала бац иза!

М а й р б е к. Ахь хIун леладо боху ас хьоьга?

К у ь й р а. ХIара мила ву? ХIара мичара ваьлла?

Ж а н е т а. Ма хьийзайо со оцу стага. Кхуза а тIаьхьакхечи-кх суна хIара.

К у ь й р а. Мила ву иза?

Ж а н е т а. И мичара, мила ву а ца хаь суна. Дардан ю цуьнан цIе. Со яьлча а, йоьлча а ца юьту цуо. Со ехачу меттехь Iаш ву иза а. ЧIогIа нахана бале ваь-лла иза... Къаьсттина зударий дIабовла а, схьабовла а ца буьтуш. Церан сий дойу хабарш дуйьцуш. Цуьнга вистхила ваьхьаш стаг а вац. Со а хьийзайо цуо, шега йола бохуш...

К у ь й р а. И хIун къамел ду? Нохчийн хIу хаьдда-м ца моьтту цунна?

Ж а н е т а. Со цхьалха йиснийла хаьа цунна... *(йоьлху)*

К у ь й р а. *(Дардане)* Дардан! (мохь туху Куьйрас) ХIей, Дардан! Хьо кхин хIокху йоIе вистхилахь, ас дохковоккхур ву хьуна хьо кху дуьненчу валарх!

Дардан, бIаьргаш кьерзадеш, Куьйрина тIе волало.

К у ь й р а. Майрбек, схьавайтахь иза!

Дардан, дуьхьал мохь а тухий, тIеволало Куьйрина, урс а доккхий, амма оцу минотехь цунна, хьалха иккхинчу Куьйрас цуьнгара схьа а доккхий, Дарданна варех урс туху. Дардане мохь болу, Майрбекас а, Шихмирзас а, дIатакхавой, къайлавоккху Д а р д а н.

Д а р д а н. Полис! Полис!

(Дардан шен варе а лоций, дIагIерта, мохь а хьоькхуш)

Ж а н е т а. Куьйра, Дела реза хуьлда хьуна, ахь со кху балех яккхарна... Суна цкъа а дицлур дац ахь сан дина сий. Сайн деций, ненаций итт шо хьалха кху махка еьнера со. Пхийтта шо долуш яра со цу хенахь... ши шо хьалха Делан кхел а хилла, да дIа а ваьлла, тхаьшшиь йисна тхойшиь, сой... наний...

К у ь й р а. Дала гечдойла цунна!

Ж а н е т а. Амин.

К у ь й р а. Шек дла ма яла хьо, Жанета, со дийна мел ву, шуьшиь цхьалха хир яц хьуна . Амма, шаьш дехачу хIусамера дла а девлла, кхин хIусам лаха еза аш.

Ж а н е т а. Аьтто белхьара-м, оха цхьа де а доккхур дацара цигахь.

К у ь й р а. Дала мукьалахь, аса гIо дийр ду хьуна цу тIехь. Цул тIаьхьа ойла а йина, цхьа йистйоккхур ю вайшимма вайн хиндолчунна.

(ПевозIу Майрбек)

Ш и х м и р з а. Куьйра, шайн йистьяьлча, тхойшинга а хайталаш.

М а й р б е к. Дера хIети.

Ж а н е т а. Аш дуйцучунна тIаьхьа ма ца кхуьу со...

М а й р б е к. Вуо хIума ца дуйцу хьуна. Куьйра кхета хьуна ас дуйцучух...

(Эццахь телефон ека)

К у ь й р а. ДIадовла дла, хIун дуйцу аш ...*(телефон тIе а хьобжуш)*. Щера етташ ю. Бехк ма биллалаш. Ало, Мелижа, хьо юй иза? Стенна йоблху хьо? Хьайдарбека дийцина суна вайна хилларг. ХIун дийр ду цунна, шен рицкь долчуьнга дIаяхана иза а маре. Хьо елха оьшуш хIумма а дац хьуна. Зударел дукха хIума а дац кху дуйненчохь. Кхин ялор ю, со цIа веьчахьана, хьо, наний резаерг. Цунах йоблхуш яц? Ткьа стенна йоблхуш ю хьо? Елла? Мила елла? Я АллахI Дела ... Маца, муха?.. Хезий хьуна, хезий хьуна... Нана-а... (мохь хьокху, тIаккха, дог лоций охьавоьду, Майрбека тIехьодий хьалалоцу).

М а й р б е к. Куьйра! Куьйра! Ахь хIун до, Куьйра?

К у ь й р а. Сан нана... дIаяьлла...

М а й р б е к. Дала гечдойла цунна! Дала ийман, собар лойла хьуна, Куьйра...

Ж а н е т а. Амин. Дала декьалйойла иза...

К у ь й р а. Ма чIогIа бехира цо соьга цIа вола, цхьаь шена хьобхуш санна... ца кхий-кх со и схьяяло... Сан нана, сан нана... Ас хIун дийр ду хьо йочу дуйненахь... Со цIа ваха веза катобхнна... Со цIахь воцуш, сан нана дIа муха ерзор ю?!... Майрбек, со цIа муха кчочур вара сихха? Хьо кхузахь волу дукха хан ма ю, хьуна хаа декхар ма дара иза...

М а й р б е к. Норвегера Франце вар санна, атта дац цIа ваха... хьан кехаташ мичахь ду? Ас билет оьцу хьуна.

К у ь й р а. Кехаташ...? Сан паспорт... дац соьгахь паспорт...

М а й р б е к. Паспорт....

(Оцу хенахь царна тIе возIу ши полицхо. Цара, куьйгех гIоьмаш а тухий, дIавуьгу Куьйра. Жанета тIаьхьайоду).

П о л и ц и. Мсьё...

Ж а н е т а. ДIахеца иза! ДIахеца! Цуьнан бехк бац!

М а й р б е к. Куьйра, са ма гатгаделахь, хьо араваккха суна цхьа некь карор бу хьуна. Суна кхузахь вевзуш цхьа дика адвокат ву.

Ж а н е т а. ДIахеца иза! ДIахеца!

(Жанета, йоблхуш, тIаьхьауьду. Куьйра дIавуьгу).

Ж а н е т а. Куьйра... со бахьанехь дихки-кх хьан тIемаш... суна хьо ца вевзинехьара, хьо маьрша хир вара ... сох мел хьакхаделларг бохаме доьрзу... иштта хилла-техь сан кхоллам?

12 сурт

Китайхочун кафе. Чуволу Куьйра.

К и т а й х о. БонжугI, мсье!

К у ь й р а. Бонжур Джеки Чан. Со кхуза охьахуу.

К и т а й х о. Круассан, те?

К у ь й р а. ХIан-хIа, хIумма а ма я...охьахаахь жимма суна юххе... Со гучу-
 валаза дукха хан яра, бохий ахь? Цхьа хIума дIанисда ваханера со. ДIанисдира.
 Со виз ца вейта, урс тоха а дийзира. Полицино дIавигна чохь хан яккхийти
 соьга. Ас динарг самозащита а лерина, схьахийци. Ян а яра иза самозащита.
 Суна тешаш хIитга дуккха нах баьркинера. Нохчий а, французаш а, алжир-
 цаш, курдаш а... Дардана мел хьийзинарш... Цара массара а соьгахьа тешалла
 а дина, схьахийци со. Делан кьинхетамца. ХIара хIун ю? Ас ца оьшу ма аьлле-
 ра... Сан нанас деш хиллачу чIепалгех ма тера ю хIара... кест-кеста дора нанас
 чIепалгаш... Ша уьш дина яьлча, довхачу хи чохь дуьлура цо уьш. ХIоранна
 а тIе даьтга а хьокхуш. ТIаккха уьрсаца диь дакьа дора. Юха уьш хедар чу а
 дохкий, со вохуйтура сагIина дала. Со цIахь волуш, гутгар а сагIина хIума ма
 йолуьйтура соьга нанас хIора пIераскана буса. ТIаьххьарчу хенахь кест-кеста
 гIенаш ган доладелла суна Даймахках а, сайн бераллах а лаяцна. Сийсара сайн
 кхелхина да дуьхьалхIобтти суна. Хьо хIун деш лела боху цигахула, вуонехь
 а, диканехь а воцуш? Бакь ма лоб иза. ЦIахь волуш, зуда ялийначу а, мовлад
 йоьшучу, тезета а воьдура. ХIора дийнахь цхьацца дан дезаш хуьлура. Кхузахь
 хIун ду? ХIумма а дац. Массо еврона тIаьхьаваьлла лелаш ву. Кхин Iалашо а
 йоцуш, ахчанан лай хилла муха лелар ву? Кхин Iалашо ца хилча, бежанан хье-
 сапе ма воьду стаг. Деса хета суна кхузахь сайн дахар, чулацам боцуш. Ткьа чу-
 лацам – иза Делах тешар, Далла Iамальяр ма бу... ЦIахь дерриге а ду. ПIераскан
 буййса а ю, рузба а ду, вовшийн вонехь а, диканехь а бу. Даймохк – иза цхьа
 лаьмнаш, аренаш, хиш, шовданаш хилла ма ца Ia. Даймохк – хьан уггар хьалха
 цигахь деха адамаш, царна юккьера марзонаш, цара вовшашца буййцу мотт ма
 бу... хьан ненан мотт... Кхузахь массо ша-ша ву. Со кIадвелла. Со цIа гIур ву...
 Куьйра дIавоьду.

13 сурт

Буййсанна сурт тIехь болх бо цо, са а ца долуш. Юрий Борисович вогIу
Куьйра волчу.

Ю.Б. Куьйра! Куьйра! Чохь вуй хьо?

К у ь й р а. Iуьйре дика хуьлда хьан, Юрий Борисович!

Ю.Б. Хьо гучу ца волуш хIунда хьевелла ца хууш, сагаттаделла, схьавеьна со...

*(Куьйрас шен сурт, тIера кехат дIа а доккхий, гучудоккху. Ю.Б. вехха суьр-
те хьовьжу, цеьцаьлла, вист ца хуьлуш...)*

Ю.Б. Сан доттагI, хьо Iен-м ца Iий ...

К у ь й р а. Муха ца Iий?

Ю.Б. Бакьволу художник хьайх хиллалц ца Iий... хIара бакьйолу искусство ю.

К у ь й р а. Баккьал бохий ахь, Юрий Борисович?

Ю.Б. Баккъал боху. ХЮкху суърто хъан цѐ гІарайоккхур ю. ХІун ю кхуьнан цѐ?
К у ь й р а. «Даймахках гІенаш».

Ю.Б. ...Даймахках гІенаш... хІара сурт деха лаьттар дац, дІа ца оьцуш...
Кхуьнах дика мах лур бу. Кхуьнан мах шераш дІа мел дели, лакхабер бу. Цхъа
хан ян мега, хІара сурт Луврехъ кхозуш, нах кхуьнга хьийса а оьхуш...

К у ь й р а. Юрий Борисович, хІара сурт ас духкур дац, я Луврехъ а кхозур
дац. ХІара сурт цІахъ хир ду.

Ю.Б. Ахъ нийса сацам бина. «Шен цІа – цІен цІа», – бохуш ду нохчийн кица.
Хъайн корта сайнинг санна кьежбалале, Даймахка юхаверза... Ас мел чІогІа са-
гаттадо хабий хъуна цІа а вахана, сайн ден-нанан кош тІе хІотта... кханий-кха-
ний бохуш, денош дохкуш, цІа ваха аьтто ца хуьлуш, дІадевли-кх сан шераш...
Да а, нана а дийна дуй хъан, Куьйра?...

Эццехъ Куьйра, дог гІеллой, охъавоьду.

Ю.Б. Куьйра, Куьйра, ахъ хІун до? Хъуна хІун хилла?

Скорый помощь машенан гІовгІа хеза. Куьйра лъбраша дІавуьгу.

14 сурт

Парижан урамехъ Жанета ю лелаш, Куьйра дага а лъцуш.

Сан Куьйра ... Ма оьшура суна хьо сайн дахарехъ, сан тІам шера Куьйра ...
Сайн цхъалхачу дахарехъ хьох накъост хир ву аьлла, дегайовхо ма кхоллаелира
сан ... хІинца деса ду сан дог, олхазаро дІатесна бен санна. ЦІадерзахъ, куьйра,
и бен дахарца бузуш. Куьйра, Куьйра, сан деган хаза туьйра ...

15 сурт

Юрий Борисович, Майрбек, Шихмирза Парижан майданахъ Куьйрас дехки-
на суьрташ духкуш бу, цунна гІодаран акци а йина.

Ю.Б. Хьовсал, нах! Кхосабергийн стилехъ дехкина башха суьрташ ду шуна!
ХІинцалц кхосабергийн стиль дуьненна евзина а яц!

Стаг. ХІорш хъенан, стенан суьрташ ду? ХІорш ма тамашийна ду?

Ю.Б. Ганаев Куьйрин суьрташ ду уьш. Кавказан аматаш, сибаташ, амалаш,
лазамаш, сатийсамаш бу хЮкху суьртаца!

Стаг. ХІун бу цуьнан мах?

Ю.Б. Кхуьнан мах 100 евро бу!

М а й р б е к. Ма чІогІа диллина сурт ду хІара! Ас оьцу иза!

Француженка. Хъажахъ, мсье, и дІогара сурт хІун мах болуш ду?

Ю.Б. Иза жимма дезо ду. 150 евро бу цуьнан мах. ХІара Нохчийн лаьмнашка
еана бІаьсте ю. Мел хаза хуьлу хабий шуна Нохчийн лаьмнашкахъ бІаьсте...
Цигахъ тІулгаша а зазадоккху...

Француженка. Ас оьцу и сурт. Суна уггар а дукхаеза хан ю – бІаьсте.

Ю.Б. КІоргга философи ю шуна кху суьртаца. Кавказан бІоьвнаш! ХІорш
хІун бІоьвнаш ю хабий шуна? Шайн мехкан хехой а хилла лаьтташ тІеман

бЮвнaш ю шуна хЮрш! Кхеран хЮрa тЮлгaцa шaйн кЪайле ю!

Ш и х м и р з а. Схъало суна и сурт. Цу кЪайленна тЪаьхъакхиа хЪожур ву со.

Й о к к х а с т а г. Собардел цкъа, со ю и сурт оьшуш.

Иштта кхечара а Куьйрин суьрташ дЪаоьцу. Цеххъана вогИий схъакхочу Куьйра.

К у Ъ й р а. Аш хЮн леладо? Шу хЮн деш ду? ХЮрш сан суьрташ ма ду? ...

Ю.Б. Марша вогИийла, Куьйра! ХЪо ара маца ваьлла больницера? ГЮли хетий хъуна?

К у Ъ й р а. ХИнцца цигара вогЮш ву-кх со.

М а й р б е к... Эзар балех ваьлла хуьлда...

Ш и х м и р з а. Амин.

К у Ъ й р а. Дела реза хуьлда шуна а!

Ю. Б. Хъан массо а суьрташ дЪадоьхкина-кх оха тахана.

К у Ъ й р а. Массо?! И сан тЪаьххъарниг доьхкина хир ма дац ахъ?

Ю.Б. Ца доьхкина, дера, иза! Иза Нохчийчохъ музей чохъ хила дезаш ма ду! ХИан, хЮрa ю хъуна хъан шедевр. (сурт дЪало Куьйрига)

М а й р б е к. Куьйра, хъуна тЪахъада ахча вовшахтухуш дара тхо ...

Ю.Б. ХИан, хЮрa ду хъуна хъан белхан беркат (ахча дЪало Куьйрига)

К у Ъ й р а. Баркалла шуна, доттагИий.

Шихмирза: ХЪо ма сиха араваьлла больницера? ХЪо товелла?

К у Ъ й р а. ХИаь. Товелла. Шу санна сагатдан доттагИий хилча, цамгар дЪакъаьста дегЪах...

Ш и х м и р з а. АльхъамдулиЛЛахI. Эзар балех ваьлла хуьлда! ХИан, накъостий, со сайн болх бан дЪавоьду, сайн кхечу метте дЪахЮтта. Суо Наполеон хилар сайна дицдалале.

Шихмирза дЪавоьду.

Х е д а. Куьйра, Куьйра! Де дика хуьлда шун!

К у Ъ й р а. Хеда, хЪо а ю кхузахъ? Далла езийла!

Х е д а. Со а еанера, нохчийн кхузахъ гуллуш бу аьлла, хезна. Хъуна цхъа дика хаам бу сан.

К у Ъ й р а. ХЮн хаам?

Х е д а. Ахъ цхъана митингехъ дакъалецирий?

К у Ъ й р а. ДЪакъалецира аьлча, оцу юккъе а нисвелла, цу юкъара аравала гЪерташ, дЪаса-м хъйзира со.

Х е д а. Хъажал, митингехъ даьккхиа хъан сурт а ду кху тЪе тоьхна. Хъан интервью а ю. (дЪагойту газет)

К у Ъ й р а. Интервью? ХЮн ду цу тЪехъ?

Х е д а. Кху тЪехъ айхъа дийца деззарг дийцина-кх ахъ.

К у Ъ й р а. ХЮн ду цу тЪехъ дуьйцург?

Х е д а. Кхузахъ ахъ боху: Россехъ хъуо вахалур вац. ХЮрa шовзткъе итт шо дЪа массозза долу, тхан къам хЪаллакдеш ду Россин Iедало, цхъацца бахъанаш а хИттош. Тхан тоьлла болу къонахий хЪаллакбеш бу цара. Иштта хЪаллаквина цара сан воьалгIа да Шайх-Мансур. Иштта къызаллийца вийна цара сан ненан ден деваша Харачойн Зелимха.

К у Ъ й р а. Ас дийцина-м дац иза. Я Шайх-Мансур а, я Зелимха а сан гергара а вац.

Х е д а. Ахь дийцина дацахь а, ахь дийца деззарг-м ду кху тIехь яздинарг. Миграционнехь болчарна чоIга тайнера хьан къамел. ХIинца-м лур ю хьуна цара позитив. Цхьа ши де даьлча билггала къаьстар ду хьан гIуллакх. ХIинца катоьхнна балха тIе дIакхача еза со. Со йоьду. Шун Iодикайойла!

М а й р б е к. Iодика Дала йойла!

Ю.Б. Давалахьа, Куьйра, са ма гатгадехьа. Журналисташ ца бевзаш ву хьо?

К у ь й р а. Юрий Борисович, хьуна баркалла. Ахь доккха гIуллакх дина. Суна цкъа а дицлур дац иза... Майрбек, сан хIокху цхьана-шина дийнахь къа-сто дезаш цхьа гIуллакх ду, цул тIаьхьа, хьан гIуллакхан йистьяккха Норвеге а гIур ву-кх вайшиь.

М а й р б е к. Цунна са ма гатде. Страсбургерчу суьдо къастийна дац иза хIинца а.

К у ь й р а. Дац? Маца къастор ду боху цара?

М а й р б е к. Цхьа-ши кIира даьлча. Дала яздинарг хир дара цунах-м.

К у ь й р а. Диканиг хир ду, Дала мукъалахь.

Ю.Б. Со сайн къоламаш хьекха дIавоьду. Дуьйла со волчу. Ас хIораннан суртдуьллур ду шуна. Iодикайойла.

М а й р б е к. Со а дIавоьду, Куьйра. ЗIенехь хир ву вайшиь. Iодикайойла.

К у ь й р а. Некъ дика хуьлда!

Ший а дIавоьду.

16 сурт

Куьйра а, Жанета а шаьшшиь ду майданахь.

Ж а н е т а. Куьйра, хьо цхьа кхоьлина ма го суна? ХIун ду хьан са дууш?

К у ь й р а. Со жима волуш сайн дахар суна йистйоцу аре хетара, амма иза доца хиллера, урамера кетIа волуш санна... и шен доца дахар шен гергарчарна уллехь дIадахьа дезаш хиллера, шена Дала деллачу хIора денна хастам а беш. Жанета, хьох хIумма а лачкъа а лур дац...

Ж а н е т а. Цундела, сох бакъдерг лачкъо а ца гIерташ, схьадийца ахь.

К у ь й р а. Со-м хьан дог дохо ца лууш, Iадда Iара. Ахь иштта аьлча, ца дий-цича вер вац. Лоьраш со цомгуш ву боху, дарбадоцу цамгар кхетта.

Ж а н е т а. Цомгуш ву?! Муха?! Бакъ хир дац... (йоьлху)

К у ь й р а. Ма елха, Жанет а. Лоьраш галбевлла хила а тарло. ХIуьу хилахь, Дала яздинарг бен хир дац... бакъдерг хIунда ца дуьйцу, хьо дуьхьхьара гучу ма елли, ойла кхоллаелира сан: иза ю-кх гуттар а сан ойланашкахь ехаш хилларг... сан лаам кхоллабелира сайн кхин дIа долу дахар хьоьца дуоза...

Ж а н е т а. Ткъа хIинца дIабаьлла хьан и лаам?

К у ь й р а. ДIа-м ца баьлла, делахь а...

Ж а н е т а. Делахь а Делан диканах дог ма дилла. Дала къинхетам бийр бу. Суна хезна сан дас олуш: «Дуьненчу Дала цхьа а цамгар ца яийтина шена дуьхьал дарба а доцуш». Ас, ваша воцчу йишас, воьхур ву хьо Деле.

К у ь й р а. Баркалла хьуна, Жанета, ас Далла хастам бо хьо сайна йовзарна. Вайшиь довзар йоццучу ханна хиллехь а, уьш ирсе миноташ яра.

Жанета. Куьйра, вайшиь шиь ду, цамгар цхьаь бен яц. Делан кьинхетамца шиммо эшор ю и цхьаь.

(Майданахь догIа долало. Куьйра а, Жанета а цхьаьний догIанехь дIадоьду)

17 сурт

(Хьайдарбек ву Парижан урамехь. ВогIий, схьакхочу Куьйра).

Куьйра. Ассаламу Iалайкум!

Хьайдарбек: Ва Iалайкум салам! Соьга сихха схьавола а аьлла, хьуо хьен ма вели хьо. Сиха ву хьуна со, хIун боху ахь?

Куьйра. Сиха воцуш-м маца вара хьо? Суна цIа ваха билет эцахьа...

Хьайдарбек. Муха цIа ваха?

Куьйра. Нохчийчу цIа ваха.

Хьайдарбек. Ахь хIун дуйцу, цIа муха воьду хIинца а хьуна позитив схьаелла ца хилча?!

Куьйра. Суна цхьа а позитив а ца оьшу, со Москох доьдучу кеман тIе хаавехьа.

Хьайдарбек. Ас муха хааво хьо кеманна тIе, хьан карахь цхьа а кехат а ца хилча?!

Куьйра. Кехат дара сан, паспорт... Ахь изтIа ца динехьара.

Хьайдарбек. ИэтIийра-кх, хьо боккьал кхуза схьавеана аьлла. Хьо хIинца, бер санна, цIийза волавелла.

Куьйра. Ас цIийза-м, хьо цIуьйзуйтур вара хьуна, вай нехан махкахь дацахьара. Катоххий со цIа вахийтаран гIайгIа беллахь, хьайна соьца дов ца дезахь!

Хьайдарбек. Ахь дов дахь, ахь со вехь а, сан дан хIума дац-кха. Со нах цIа оьхуйтуш вац. Цигарнаш схьабалош гIо деш ву.

Куьйра. Хаьа суна, ахь цунах бизнес йина! Хьарам-хьанал ца кьестош. Цуьнца сан бала бац! Амма сан цIа ваха деза! Катоьхнна!

Хьайдарбек. Собардехьа. Селхана Хеда гинера суна... Цо ахь «Iа Монд» газетан корреспонденташна елла интервью ешна бохура, миграционни Iедало... Царна и чIогIа тайна а бохура.

Куьйра. И царна тайнехь а, ца тайнехь а, ас дийцина-м дац цу тIе яздинарш. Аьшпаш бу-кх. Ахь дийцина хир дара иза.

Хьайдарбек. Сан хIун бехк бу? Иштга ма бу кхузара нах. Ахь хIуьу дийчича а, шайна луьург бен дIа ца яздо. Запад ма ю хIара, Запад!

Куьйра. Яц хьуна хIара ас кхин минот а йоккхур йолуш Запада-м! Добзалехь да – да хила а ца вуьтуш, нана – нана хила а ца юьтуш, кьу лаьцча, балхара дIавоккхуш, кьаньелла зудчунна тIе ца вахча, хьанала ваха ца луш, дегара-не-нера бераш дIадохуш хилча, хIара хIун мохк бу?

Хьайдарбек. Сан ваша, хьуна цIа ваха билет эца, я собар дан деза, хьайн позитив схьаялалц, я цIера керла российский паспорт дайгта деза, я кхузарчу Iедална тIе а вахана, хьо араваккхийта веза. Депорт! Сатоха, стенна сихвелла хьо, цIе яьлла меттиг-м бац цигахь?

К у ь й р а. Ще яьлла! Кхин хIун цIе ялийта воллу хьо, сан нана со уллехь а воцуш, дIаяьлла хилча, со тезетахь а воцуш, и дIаерзийна хилча?..

Х ь а й д а р б е к. Бехк ма билла, суна ца хаьара. Дала гечдойла цунна!

К у ь й р а. Амин. Цу тIе, со а хилла цомгуш.

Х ь а й д а р б е к. БоккIаллий?! Хьуна Дала маршалла дойла! Вала ма лелахь, со лолдахь. Кхузахь велча дIа а ма ца воллуьиту, кошах цхьа да вахар ца делча... я дIо Марселехь велла нохчо санна, дийнна шина кIирнахь я батгахь цIа текхо дезар ду...

К у ь й р а. Со кхузара цIа текхо-м стаг воцийла-м хаьара суна...

Х ь а й д а р б е к. ЦIа ваха сих ма луо, массо а цамгарна дарба Германехь дика до боху хьуна...

К у ь й р а. Ца оьшу суна я цигара а, я кхузара а дарба а. Суна дарба цIа вахар ду!

Х ь а й д а р б е к. Делахь, ас хьобга бийцинарг бен кхин некь бац хьуна. Куьйра, со чIогIа сиха ву, вайн цIера баьхкина артисташ кхузахь болу цхьа кIира а ду, цхьа-ши сахьт даьлча, цIа боьлхуш бу уьш. Цаьрга цIа бахьийта безаш цхьа тIоьрмиг бу сан.

К у ь й р а. Артисташ? ЦIа боьлхуш?

Х ь а й д а р б е к. ХIаь, цхьа-ши сахьт даьлча, кеманца цIа боьлхуш. Соьгара хьайна цхьа ца товш хIума даьлlexь а, кIинтIеравала, со даггара хьуна гIо дан гIерташ вара хьуна... хезий хьуна, сан ваша? Хезий хьуна?

К у ь й р а. ХIун боху ахь?

Х ь а й д а р б е к. КIинтIеравала боху хьобга сайна.

К у ь й р а. Ваьлла-кх со хьуна кIинтIера...

Х ь а й д а р б е к. Дика ду. Дела реза хуьлда! Дала собар лойла! Иудика йойла! Сиха ву...

(Шахьоду)

18 сург.

Аэропорт. Нохчийчуьра культурин белхалой шена гаре дIасахьобжуш лаьт-таш, Куьйра ву.

Оцу хенахь нохчийн артист гучуволу.

К у ь й р а. Лом-Иела! Лом-Иела! *(мохь туху)*

Л о м - И е л а. Ассаламу Iалайкум, нохчи!

К у ь й р а. Ва Iалайкум салам, ма дика ду-кх, Лом-Иела, хьо суна гина! Дукха хенахь дуьйна хьо гур вац-теша сайна бохуш сатийсам бар-кха сан, цкьа мукь-ане ахь Даймахках олучу иллига ладогIа аьтту хир бац-техьа сайн бохуш...

Л о м - И е л а. Ой, хьо мичахь вара хIинцалц? Цхьа кIира а ма ду тхо кхузахь концерташ луш лелаш.

К у ь й р а. Концерте ван йиш ца хиллера сан... больницехь вара со... ХIинца, кхузахь алахьа вайн Даймахках илли, ас доьху хьобь...

Л о м - И е л а. Ахь хIун дуьйцу, айрапортехь муха олу илли?! Мегар ма дац.

К у ь й р а. Кхузахь мегаш ду хьуна иза. Алахьа.

Лом-Иела, воьхна, дIасахьобжу.

Л о м - И е л а. Ахь иштта чIогIа бохуш хилча, ца аьлча вер вац.

Шен пондар схъа а обций, илли ала волало Лом-Ела. Оцу хенахь радиочуху-ла хеза Д и с п е т ч е р а н а з.

Д и с п е т ч е р а н а з. Завершается посадка на самолет Париж-Москва.

Лом-Елас, ца сацош, шен илли кхин а дѣолу.

Д и с п е т ч е р а н а з. Завершилась посадка на самолет Париж-Москва. Гражданин Сагуев Лом-Али, Вы задерживаете рейс, просим Вас пройти на посадку к выходу I2.

Аэропортан белхалой тѣгулло Лом-Еелина. Цѣхъаь дуйцу цара цуьнга. Амма Лом-Еелас цаьрга ла а ца дугѣуш, шен илли чекхдоккху.

Л о м - Е е л а. Дала кѣинхетам бойла хѣох, вайх массарах а.

К у ъ й р а. Лом-Еела, Дела реза хуьлда хьуна! Хѣара цѣхъа сурт дара ас диллина. Хьуна ло ас хѣара. Со цѣхъаь вацахъ а, хѣокху суьртаца йолу сайн ойланаш, сайн сатийсамаш цѣхъаь хилийта лаьара суна...

Л о м - Е е л а. Дала сагѣа дойла хьан хѣара! Хьѣ цѣавѣчяхьана, со волчохь карор ду хьуна хьайн сурт. Цѣхъаь гур ду вай.

Куьйрий, Лом-Еелий маралелха. Лом-Еела дѣавѣоду.

К у ъ й р а. Цѣхъаь гур ду вай...цѣхъаь гур ду вай...

Потгучу кеманан гѣовгѣа хеза. Аэропортан зал чохъ нах дѣасалела. Куьйра латта вуьсу залана юккѣехъ.

Йист

Нохчийн Республикин кѣоман политикин, арахьарчу зѣенийн, зорбанан, хаамийн Министерствон пачхьалкхан бюджетан учреждени «Литературин-исбаьхьаллин журнал «Орга».

Арадолу нохчийн маттахъ.

Журналана регистраци йина 2014 шеран 29-чу январехъ Нохчийн Республикехула йолчу зѣенан, хаамийн технологийн, шуьйрачу коммуникацийн декъехъ тергояран Федеральни службин Урхаллехъ.

Регистрацин хьокъехъ тоьшалла ПИ № ТУ 20-00088.

Журнал зорбагоьхна АО ИПК «Грозненский рабочий», 366907, Соьлжа-Гѣала, Санкт-Петербургски урам, 12/35.

Тираж - 1000 экземпляра. Заказ № 1217 Бинна мах